

HISTORICKÁ DEMOGRAFIE

Districtus Frachensis
 sub Piaro Sotticensi
 Inveni Decanatus . 3
 Parochias . 13
 Filiales . 13

Ex his Praecepto satisfecerunt

In Decanatu Sotticensi et
 fil. S. Mauritij
 Negligentes . 4 ~~1738~~ 2338

In filiis Maslin. Blasius. Macoffe. Tubroin. Drog. Fuchon
 S. Rufina. Fuchon. Barbene. Dufour. Maslin. S. Fabien.
 Negl. 1 Dec. Carolus Franc. Casacina

In Dec. Prachaticensi
 et fil. S. Laurentij
 Negl. nullus 1732
Dec. Carolus Ferd. Borglinia

In Dec. Volinensi
 Negligentes . 16 1807

Polia. Josephus Libertin. Ludovilla. Dufour. Joz. Malig. et
 Vincelani. Saisse. Fabiani. Lictor.

Prachaticy. Martini. Paster. Sotticensy. Drog. Fuchon
 Drog. Fuchon. Sotticensy. Barbene. Dufour. Maslin. S. Fabien.
 Sotticensy. Volinensi. Sotticensy. Sotticensy. Sotticensy. Sotticensy.
 Sotticensy. Sotticensy. Sotticensy. Sotticensy. Sotticensy.

4

Historická demografie

Démographie historique

4

Z historicko - demografických studií

v roce 1970

Praha 1970

Komise pro historickou demografii při Ústavu československých a světových dějin ČSAV, Praha 1., Jiřská 3

Komise pro historickou demografii při Ústavu československých a světových dějin ČSAV připravila v roce 1970 již čtvrtý sborník nejnovějších výsledků historicko-demografického výzkumu v ČSSR. Lze říci, že sborník zahrnuje převážně příspěvky přednášené na semináři o pramenech pro historickou demografii představitelského období, konaném v květnu 1970 v Praze před komisí pro historickou demografii a skupinou historické demografie při katedře československých dějin na Filozofické fakultě Karlovy university.

Le présent volume contient les rapports des chercheurs de différents centres des recherches de démographie historique de la Bohême, de la Moravie et de la Slovaquie. M. Eduard M a u r de l'Université Charles à Prague s'occupe dans son rapport des listes nominatives de la population dressées par l'Église dans l'Europe catholique et protestante. Les sources de ce genre sont abondantes en Europe Centrale à partir du 17ème siècle, mais leur évidence aux archives n'est pas très bonne. C'est pour cela que la Commission pour la démographie historique auprès de l'Institut d'Histoire tchécoslovaque et générale de l'Académie tchécoslovaque des Sciences a demandé quelques archivistes tchèques de faire les rapports sur l'état des archives de l'archevêché de Prague (Mme Eliška Čánová), des archives paroissiales dans le Nord de la Bohême (Mme Marie Vojtišková) et de quelques archives des domaines seigneuriaux (M. Josef Křivka).

Tous les trois rapports démontrent non seulement la richesse des archives d'Église et de quelques domaines seigneuriaux en ce qui concerne des sources pour la démographie historique, mais aussi la variété de ces sources provenant du 17ème et particulièrement du 18ème siècle et du 19ème siècle. Les registres paroissiaux étant à l'heure actuelle placés pour la plupart aux archives d'État on trouve aux archives d'Église les listes des confessants (Consignationes paschalis, Beichtzettelregister), dont les plus anciennes aux archives de l'Archevêché de Prague sont datées 1615 et 1616, les listes de "Status animarum" (Consignatio animarum parochiae, Seelenregister), qui sont aux archives de 449 paroisses visitées par Mme Vojtišková très rares pour le 17ème et encore pour le 18ème siècle, par contre abondantes pour le 19ème siècle, et toutes sortes de registres et de documents concernant les affaires matrimoniales, les affaires de l'instruction publique, les affaires ecclésiastiques comme: "Liber confirmationis, Confirmationsbücher", "Promulgatio nuptiarum, Eheverkündigungsbuch", "Liber sive conversionis ad fidem orthodoxam sive defectio ad alterutram confessionem populi ecclesiam, Convertitenbuch", "Examina sponsorum, Prüfungen der Brautleute" etc.

La valeur pour la démographie historique de ces sources et également des sources conservées aux archives des domaines seigneuriaux, des soi-disant listes des sujets, est très différente. Beaucoup de ces sources ne comprennent pas les enfants et les personnes très âgées. Mais ce qui est le plus important, c'est la richesse des sources pour la démographie historique, dans les Pays tchèques à l'époque protestantique, parce que cette richesse permet la combinaison de différentes méthodes.

Le présent volume contient encore une contribution de M. Miloslav Bělohávek à la connaissance des conditions de vie de la population dans la première moitié du 19ème siècle dans la ville de Starý Píseň et un rapport de M. Anton Špiess sur les travaux des années 1967-1970 sur l'évolution de la population de la Slovaquie à l'époque du bas féodalisme. Mme Eva Rozsívalová s'occupe de la santé publique de la ville de Prague dans les années 20 du 18ème siècle. M. Jiří Matějček décrit dans son rapport la particularité de l'évolution démographique dans les zones périphériques des régions industrielles dans les années 1880-1914.

Eduard Maur

Církevní soupisy obyvatel v katolické a protestantské Evropě

L. Henry rozdělil evropské dějiny z hlediska historické demografie do tří období. Mezi období moderní statistiky a období předstatistické v plném významu toho slova zařadil tzv. "protostatistické období". V tomto dějinném úseku, zahrnujícím v západní a střední Evropě zhruba 16.-18. století, neexistovala oficiální statistika, zato však byla vedena pravidelná evidence hromadných jevů demografického charakteru, která modernímu badateli umožňuje za pomoci kritických metod vypracovaných historickou vědou a se znalostí zásad moderní statistiky zjistit základní číselné údaje o zkoumané populaci. 1)

Demografické prameny protostatistického období lze rozdělit do dvou základních skupin. Prvou tvoří písemnosti evidující přirozenou měnu obyvatelstva, tj. církevní, případně státní matriky, druhou soupisy obyvatelstva, vzniklé zejména z potřeb fiskálních, z potřeb vrchnostenských nebo městských kanceláří a konečně z potřeb duchovní správy.

Je zajímavé, že církev přistoupila k evidenci obyvatelstva jako jedna z prvních institucí v Evropě, ačkoli v biblické tradici sepisování obyvatel zakazovala. Ještě r.1713 vyvolalo ve Francii sčítání lidu nevoli vévody Saint-Simona, jenž označil tuto operaci za bezbožnou. V Anglii bible dokonce poslouchala jako jeden z argumentů, jimiž se podařilo zabránit prvním sčítáním lidu v zemi, navrhovanému r.1753. Je však zřejmé, že v tomto případě byla biblická argumentace jen zástěrka, která měla zakrýt zcela světské zájmy. 2)

Sama církev již dávno záporné stanovisko k evidenci obyvatelstva opustila. Jedním z důvodů, které přinutily katolickou církev k pravidelným soupisům jejich údů, byl náboženský boj spojený s evropskou reformací. Avšak ještě dříve než v oblastech, kde byla nucena svádět úporný zápas o věřící s luterány a kalvíny, pokusila se církev prosadit vedení soupisů obyvatel v zemi, jež sice nebyla dotčena reformací, přesto však vynaložila nesmírné a přitom zbytečné úsilí o náboženskou unifikaci. Touto zemí bylo Španělsko. Již roku 1498 nařídil kardinál Ximenez na synodě v Talavera zavést jednak křesťanské matriky, jednak soupisy dětí podle rodin, ve kterých se mělo vyznačovat, kdo vykonal velikonoční zpověď a přijímání. 3) Zhruba ve stejné době se zabýval

zavedení matrik i provinční koncily v Mendose. Ten se sice omezil jen na příkaz vést matriky pokřtěných, zajímavé je však, jak toto opatření zdůvodňoval. Vedle snahy zjistit příbuzenství křtěnce, rodičů a kmotrů, již se zdůvodňovalo vedení matrik i v jiných zemích, a snahy znát datum narození, anebnení a kandidátů kněžského svěcení, byla církev ve Španělsku vedena ke zřízení matrik jinde nepřipomínaným úsilím vyloučit u sirotků pochyby o jejich původu a křtu. Synodální statuta sice výslovně neuvádějí, jaký původ je zde míněn, H.Jedin se však práve domnívá, že je tu myšleno na šidy a Morisky. Byla to tedy zřejmě náboženská nesnášenlivost, jež dala vzniknout jednomu ze dvou základních typů soupisů obyvatelstva vedených v katolické církvi, spojením neboli velikonočním seznamům.

Druhým základním typem církevních soupisů byl tzv. "status animarum", evidující veškeré farníky po jejich rodinách a přičinující k jednotlivým jménům i další údaje, především věkové. Podobně jako matriky a zpodobní seznamy i status animarum se zrodil v románských zemích. S požadavkem vést abecedně uspořádanou "knihu farníků" se setkávalme poprvé r.1542 v konstituci veronského biskupa G.Ghibertio, velkého stoupence církevní reformy, a to současně s příkazem k založení matrik. 3a) Mocným podnětem k dalšímu rozšíření soupisů duší (status animarum) byla usnesení tridentského koncilu. V jeho kánonech se šice soupisy farníků - na rozdíl od matrik - přímo nesmíňují, zato však oživí náboženského života a především pak reforma farní duchovní péče, započatá potridentskými reformními biskupy, vytvořily příznivé klima pro jejich všeobecné rozšíření. Hlavní význam tu měla skutečnost, že potridentská duchovní péče ve shodě s požadavky humanismu i se zásadami Tovarystva Ježíšova obrátila zvýšenou pozornost k jednotlivci a rodině jako objektům duchovní péče. V řadě zemí pak bylo nutno želit bezprostředním kontaktem s věřícími šířící se reformací. 4)

Vznik církevních soupisů však nelze vyvozovat, jak to činí např. B. Kumor, jen z vnitřních potřeb církevní správy. Jejich zavedení v církevní praxi bylo nepochybně podnětveno i soudobým politickým a ekonomickým myšlením, v němž právě v 16. století nacházeli teorie o nutnosti populačních i jiných censů široký ohlas. V době, kdy se organizují moderní státy a jejich administrativa zasahuje stále hlouběji do života každého jednotlivce, kdy se ekonomické problémy stávají předmětem diskusí teoretiků i praktiků, jsou se zájmem sledovány i problémy populační. Stát chce znát počet obyvatel, neboť populace je základem jeho vojenské i ekonomické síly, hlásá Tomas More v Utopii. Historik Fr. Guicciardini připomíná, že pravidelná sčítání obyvatelstva

při nichž se sjišťoval věk, stav a movitý i nemovitý majetek, pomáhala založit moc a slávu starého Říma. J. Bodin zdůrazňuje s merkantilisty, že není bohatství mimo populaci, a vyzývá se toho nutnost znát její početnost, a to po jednotlivých sociálních kategoriích, aby stát mohl regulovat jejich kvantitativní poměr do nejúčelnější podoby. Macchiavelli, méně jednostranný, vidí i problém přeplnění a žádá proto zavedení populačních cenů, jež by státu umožnily sáhnout po účinných opatřeních, jako je vnitřní kolonizace nebo emigrace.

Nezdává se ale jen u teorií. Ve Francii vydává panovník v letech 1539 a 1579 ordonnance, prohlášující vedení církevních matrik za věc státního zájmu, a podrobně upravuje jejich formu. Již roku 1538 je vedení matrik nařízeno státem z iniciativy lorda kancléře Jindřicha VIII. Thomase Cromwela v Anglii a o něco později i ve Skotsku. 6) Stát se však neomezuje jen na regulaci církevní administrativy. Potřeby fisku vyvolávají v život soupisy poplatníků, nevidující již jen držitele nemovitosti nebo přednosty domácnosti v jednotlivých městech a městečkách, jako tomu bylo ve středověku, ale prakticky veškeré obyvatelstvo státu a jeho majetek. Prvenství patří renesanční Itálii. Tak např. v Toskánsku byl sestaven na základě nového fiskálního systému, zavedeného r. 1427, soupis obyvatelstva celého státu, zachycující zhruba 200 000 z 250 000 jeho obyvatel.

Lze tedy soudit, že snahy o evidenci věřících byly vyvolány nejen vnitřními potřebami církve, jako byla zdokonalená duchovní péče v potridentském období a boj s reformační vlnou, ale i obdobnými snahami, jež se na počátku novověku projevovaly ve státní administrativě i v dobovém politickém myšlení.

Z potridentských papežů se zasloužil o vedení soupisů duší zejména Pius V. (1566-1572). Status animarum začal být veden v římských farnostech pravděpodobně ještě v 60. letech 16. stol., nejstarší dochované knihy tu však pocházejí až ze století sedmáctého. První bezpečné doklady o zavedení soupisů duší pocházejí ze střední a severní Itálie a z alpských zemí. Reformní dekret "O farářích a jejich povinnostech", na němž se usnesla synoda italské církevní provincie v Urbinu r. 1569, stanovil, aby faráři "kvůli snazšímu a lepšímu poznání svých věřících pilně sepsali ve zvláštní knížce jména všech věřících celé farnosti podle rodin". 8)

Další ustanovení týkající se vedení soupisů duší přijaly synody v Janově r. 1574 a v Neapoli r. 1576. Janovská synoda nakazovala evidovat v knize změny bydliště, úmrtí a velikonoční zpověď, neapolská kromě toho i věk a stav farníků. V roce 1576 nařídila zavedení soupisů duší i provin-

ciální synoda v Miláně, již předsedal kardinál Karel Boromejský. Jeho vlivu na papeže a jednotlivé biskupy katolického světa je asi možno odštit za to, že normy milánských synodálních statut byly přijaty celou církví. 9)

Bulou Apostolicas Sedis per abundantiam z r. 1614 zavedl papež Pavel V. Borghese v církvi římský rituál, jenž vedle jednotné formy církevních obřadů předepisoval i vedení základních typů církevních evidenčních pomůcek, knih křtěných, břimovaných, oddaných, zemřelých a soupisů duší. Rituál zároveň předepisoval i formu zápisu do jednotlivých knih. 10) Status animarum měl evidovat následující údaje: datum, ulice nebo ves, dům a jeho majitel nebo nájemce, jméno a příjmení obyvatel, věk a stupeň pokrevnosti členů rodiny, jména, příjmení a věk ostatních obyvatel, poznámky o velikonočním přijímání, břimování, eventuálně o zasně bydliště. O římský rituál se v následujících letech opírala i synodální statuta různých evropských církevních provincií, stejně jako byly papeže Benedikta XIV. Status vobis compertum z r. 1741 a zejména Firmandis atque assereendis z r. 1744, která vedení církevních evidenčních pomůcek podřídila jurisdikci biskupů a jejich visitační kontrole. 11)

V saalpských zemích byl status animarum veden až do konce 16. stol. jen výjimečně. V Německu sice požadoval zhotovení abecedního soupisu farníků již r. 1474 biskup Mathias Špýrský, jeho požadavky však zřejmě vyzněly naprázdno, stejně jako nařízení kostnického biskupa Friedricha II. von Zollern z r. 1435 i pozdější příkazy dalších německých biskupů o vedení křestních matrik. 12) Obrát v tomto směru nastal v katolickém Německu teprve po Tridentinu. Roku 1569 nařídila synoda salzburšské provincie farářům vedení tří knih. V první měl každý sepsat jména a příjmenia všechny věřící své farnosti, obojího pohlaví, staré i mladé, dospělé i děti, jejich věk a stav. Druhý seznam měl evidovat farníky, kteří zemřeli, přestěhovali se z farnosti nebo naopak do farnosti přijeli, a třetí pokřtěné. 13) Usnesení mělo o to větší význam, že k solnohradské provincii patřila vedle Solnohradska i většina území Bavor, Hor, Rakous, Tyrol a Korutan. Při generální vizitaci r. 1616 byla solnohradská statuta pozmeněna v tom smyslu, že farář má vésti vedle register křtěných, břimovaných a oddaných i "Familienregister", evidující členy jednotlivých rodin s čeledí. Do register měla být zapisována i novorozenata, noví služebníci, přestěhovalí věřící, zemřelí s datem úmrtí, odstěhovaní se farností i osoby schopné prvního přijímání. Podle tvrzení E. Haydenreicha existovaly koncem 16. stol. knihy křtěných, břimovaných, oddaných, zemřelých, zpovědní seznamy a rodinná registra téměř v celém jižním Německu.

Jinde byl proces jejich savádční pomalejší; zejména velikonoční seznamy, ale i rodinná registra jsou v ostatních částech Německa dosti vzácné. Toto zjištění je však třeba brát s opatrností, neboť Haydenreichova genealogická příručka není vždy zcela spolehlivá. Navíc se z ní nedovídáme, jaký je současný stav dochování německých farních archívů, který by nás především zajímal. 14)

Nejlépe jsme zpraveni o počátcích soupisů duší v Polsku, a to díky systematickému studiu B. Kumora. Matriky oddaných a křtěných byly vedeny v Polsku ještě v předtridentském období, někde dokonce ještě v 15. století, 15) k jejich většímu rozšíření však došlo teprve na přelomu 16. a 17. století. Prvé nařízení o vedení knih Status animarum vydal kardinál Bernard Maciejowski na diecéšní synodě v Krakově r. 1601. Jeho Epistola pastoralis ad parochos dioecesis Cracoviensis byla r. 1607 přijata primaciální synodou a tím se stala závaznou v obou polských církevních provinciích, krákovské a Lvovské. V jednotlivých diecésích byla postupně přijímána až do r. 1684.

Maciejowského pastýřský list načrtl široký program po-tridentské obnovy polské církevní správy. V úvodu k odstavci De visitatione parochiarum se zdůvodňovalo, jak je důležitá, aby farář znal všechny své farníky, a doporučovalo se, aby duchovní pastýři vyhledávali osobní styk s věřícími v soukromí, v jejich domech, sledovali jejich způsob života, obyčejy i rodinné trampoty. Výsledky těchto zjištění měly být zapisovány do zvláštní knihy, v níž se mělo uvádět, kolik vsí má farnost, kolik každá ves domů a každý dům obyvatel. Soupis měl být prováděn počátkem pústu. Podle různých svědectví byly takové soupisy vedeny v Polsku někde již před r. 1600. 16) Většinou však byly v jednotlivých polských diecésích zaváděny teprve na základě Maciejowského pastýřského listu, a zejména pak po přijetí římského rituálu, upraveného pro polské poměry r. 1631.

Rozličná napomenutí vydávaná církevními úřady dosvědčují, že vedení soupisů nebyla až do konce 17. století věnována dostatečná pozornost. Také jejich forma byla zprvu velmi jednoduchá a teprve v 18. století se počet evidovaných jevů rozšířil. Tehdy také (r. 1720) přejala instituce knih Status animarum církev řecko-katolická. Vizitáční protokoly ze 17. i 18. století potvrzují, že až do rozdělení Polska řada farností soupisy duší vůbec pevedla. Současný stav dochování sice není přesně znám, neboť farní archívy sůstávají v Polsku stále ve správě církve, byl však proveden alespoň dílčí výzkum, který přinesl velmi hubené výsledky. Nejstarší známý seznam pochází z r. 1695, z 18. stol. jsou známy 4 seznamy, většinou z jeho druhé poloviny, a teprve

s 19. stol. se status animarum dochoval v hojnějším počtu. 17)

Jinou církevní evidenční pomůckou, vedenou souběžně s knihami Status animarum, byly velikonoční zpravědní seznamy. Jak již bylo řečeno, nejstarší statuta výslovně nazývající jejich vedení, byla vydána koncem 15. století v Spá-nělsku. Požadavek kontroly velikonoční spovědi se objevoval i v italských a německých církevních statutech z 16. a z počátku 17. století, týkajících se knih Status animarum, čímž se hranice mezi oběma soupisy do jisté míry stírala. S požadavkem kontroly spovědi se však setkáváme v obecnější formě již ve středověkých vizitáčních formulářích, v Polsku ne-bě v Anglii, např. již ve 13. století. B. Kumor se domnívá, že anglická středověká nařízení o kontrole spovědi předpo-kládala existenci soupisů farních, alespoň dospělých, avšak důvody, jež pro své tvrzení uvádí, nejsou příliš přesvěd-čivé. 18)

Paralelní vedení obou knih, soupisů duší a zpravědních seznamů, nařídila správcům všech farností IV. milánská sy-noda, jež se konala pod vedením kardinála Karla Borome jako-ho r. 1576. Zpravědní seznam měl obsahovat jména a příjme-ní komunikantů a den spovědi. Již předtím, r. 1569, bylo v milánské provincii farářům nařízeno vést zpravědní seznamy pro poutníky a přichozí s jiných farností. Registraci zpo-vidájcích se nařídila krátce poté i synoda ve francouzském Bordesux, 19) nevíme však, s jakým výsledkem. Současná fran-couzská historická demografie se orientuje převážně na ma-triky a pokud věnuje pozornost i soupisům obyvatelstva, jde především o prameny fiskální povahy. Není vyloučeno, že francouzské farní archívy ukrývají i soupisy duší a zpo-vední seznamy, dosud však nebyl proveden průzkum, který by do této otázky vnesl jasno. Podobná nejistota panuje, jak již bylo řečeno, i pokud jde o Německo.

V Polsku se setkáváme s nejstaršími nařízením o sou-pisech komunikantů v diecézi wrocławské, zřejmě v důsledku silného podílu německého obyvatelstva, nejvíce ohroženého protestantismem. Roku 1586 tu bylo farářům nařízeno řád-ně kontrolovat velikonoční spověď a podat o tom biskupo-vi písemnou zprávu, r. 1590 vést důkladnou statistiku ji-nověrců, zvl. ariánů. 20) V celé polské církvi se stalo vedení velikonočních seznamů včetně evidence jinověrců obligatorním na základě již zmíněného pastýřského listu kardinála Maciejowského. Krakovská synoda z r. 1621 nařídila i vedení dalších knih, jmenových seznamů exkomuniko-vaných, osob vstupujících do duchovního stavu, jinověrců a konečně chudých a osob vyžadujících církevní péči. Po-dobná nařízení byla vydávána i v jiných diecésích. Sta-tuta plocké diecéze z r. 1733 připomínají i kontrolu zpo-

vědi pomocí zvláštních schedulae confessionis, známých rovněž u nás. Postupem doby byla data jednotlivých soupisů (zpovědních seznamů i soupisů duší) souborně zanášena i do diecézních vizitačních protokolů, sprvu sporadicky, od 18. století pravidelně. Vizitační protokoly se tak stávají dalším důležitým pramenem pro demografické bádání. Mají přednost širšího teritoriálního záběru, zachovaly se v nich i údaje pro ty farnosti, kde se jmenné soupisy časem ztratily, není však jisté, zda vždycky vycházejí ze soupisů a zda v některých případech nejsou jejich údaje jen odhadem. 21)

Na území českého státu jsme nejlépe informováni o zavádění církevních seznamů ve Slezsku. Již roku 1580 vizitátoři jednotlivých archidiakonátů vřatislavské diecéze zaznamenávali do vizitačního protokolu počet komunikantů pod jednou a pod obojí v různých farnostech. 22) Brzy poté koryfeje tridentaké reformy biskup Ondřej Jerín (1585-1595) nařídil na diecézní synodě konané r. 1596, aby faráři "před velikonoční, nebo též v době velkého půstu sblédli všechny domy, bedlivě zjistili a sepsali všechny, kdož mají jít ke spovědi a svatému přijímání" a pčt se přesvědčili, zda věřící vskutku své povinnosti dostáli. Tatáž synoda nařídila farářům, aby v lidnatější farnosti pro lepší kontrolu vyhradili při spovědi jednotlivým vesnicím určité dny a aby se zabývali též statistikou protestantů a snažili se je obrátit na katolickou víru. 23)

Přestože vedení velikonočních zpovědních seznamů bylo nařizováno ve Slezsku již v 16. století, vizitační instrukce vřatislavské diecéze z r. 1602 se zmiňuje při kontrole knih jen o matrikách křtěných, břmovených a oddaných a o soupisech duší a teprve obsiřnější Norma visitationis ecclesiasticae z r. 1630 nařizuje vedle matrik kontrolovat i "paschantes". Od té doby byly, jak se zdá, ve Slezsku běžně vedeny oba typy soupisů 24) a jejich údaje se postupem času počaly objevovat i ve vizitačních protokolech jednotlivých archidiakonátů.

Vývoj církevních soupisů v Čechách a na Moravě dosud soustavně studován nebyl. Je sice známo, že pražská synoda z r. 1605 rozšířila rejstřík knih, jejichž vedení bylo uloženo farářům Tridentínem, o další druhy, mezi nimi též o status animarum 25), nevíme však, ani jak bylo vedení církevních soupisů upravováno dalšími předpisy, ani jak tato nařizení byla uváděna v život. Poněkud lépe jsme zpraveni o vedení zpovědních seznamů, i zde však spíše o jejich sumářích uložených v archivu pražského arcibiskupství, než o primárním materiálu. 26) Protože farní archivy byly svěřeny do odborné archivní péče poměrně pozdě, přináší jen malá část průvodců po archívech informace o jejich obsahu. Podle neúplných zpráv,

kteřé jsou k dispozici, se zdá, že i v našich zemích jsou soupisy duší dochovány ve většii míře teprve od druhé poloviny 18. století, a to zpravidla torzovitě, nikoliv v souvislých řadách. Jejich řádná evidence by měla být jedním z prvých okolů naší historické demografie.

Bylo by omylem se domnívat, že církevní soupisy jsou specifíkem katolických zemí. V poněkud odlišné podobě se s nimi setkáváme i v protestantských oblastech, kde jsou sice naváděny s jistým zpožděním, zato však jsou vedeny velmi důkladně. Platí to zejména o skandinávských zemích. První soupis farníků ve Švédsku pochází z r. 1622. Nařizováním s r. 1686 bylo vedení seznamů farníků uloženo spolu s vedením matrik všem duchovním správcům. Zároveň jim byla uložena i povinnost vést seznamy osob, jež se do farnosti přistěhovaly nebo ji opustily. Ve švédských farních archívech se s prvým typem seznamů setkáváme běžně již v 18. století, zatímco seznamy migrantů se zde ve většii míře zachovaly teprve od začátku 19. století. 27)

Pro větší názornost si uvedme podrobnější údaje z Finska. Ve finském biskupství Turku žádal zavedení seznamů farníků s poznámkami o jejich náboženských znalostech již v první polovině 17. století biskup Isak Rothovius, řádný seznam z této doby se však nedochoval. Definitivně nařídil register farníků (finsky rippikirja, švédsky kommuniebok, skriftbok) biskup v Turku Jan Gezellus st. r. 1665. O dva roky později zavedl i tištěné formuláře. Seznamy z let 1677-1679 se zachovaly pro 16 obcí, z let 1680-1699 pro 43 obcí. Od konce 17. století se do nich zapisovala přijímání, od 18. stol. datum a místo narození, den úmrtí a změna bydliště, od 19. stol. i tělesné vady, duševní poruchy a různé delikty. V některých částech země bylo do těchto seznamů zapisováno všechno obyvatelstvo včetně dětí, jinde byla pro děti do konfirmace vedena zvláštní registra. Již v 18. stol. byly ve Finsku vedeny rovněž seznamy přistěhovalých a odstěhovalých osob, jež se všeobecně rozšířily v 19. století. Pro finskou historiografii jsou církevní soupisy neocenitelným pramenem, zejména proto, že je lze kontrolovat a srovnávat s registry pro dan z hlavy, zavedenou r. 1634. Tato registra byla ve Finsku sepsována každoročně až do r. 1924, a to sprvu rovněž luterskými pastory, později (od r. 1655) státními úřady, avšak až do konce 18. stol. s vynecháním dětí a starců. 28)

Vedení soupisů obyvatel jednotlivých farností bylo běžné i v Anglii, avšak i tam se dochovaly hlavně z posledních dvou století. Z doby před r. 1706 je v Anglii známo 5 seznamů s uvedením věku farníků. Nejstarší pochází z roku 1599. 29)

vědi pomocí zvláštních schedulae confessionis, známých rovněž u nás. Postupem doby byla data jednotlivých soupisů (zpovědních seznamů i soupisů duší) souhrnně zanášena i do diecézních vizitačních protokolů, zprvu sporadicky, od 18. století pravidelně. Vizitační protokoly se tak stávají dalším důležitým pramenem pro demografické bádání. Mají přednost širšího teritoriálního záběru, zachovaly se v nich i údaje pro ty farnosti, kde se jmenné soupisy časem ztratily, není však jisté, zda vždycky vycházejí ze soupisů a zda v některých případech nejsou jejich údaje jen odhadem.²¹⁾

Na území českého státu jsme nejlépe informováni o zavádění církevních seznamů ve Slezsku. Již roku 1580 vizitátoři jednotlivých arcibiskupství vratislavské diecéze zasnamenávali do vizitačního protokolu počet komunikantů pod jednou a pod obojí v různých farnostech.²²⁾ Brzy poté koryfejsí tridentské reformy biskup Ondřej Jerin (1585-1596) nařídil na diecézní synodě konané r.1596, aby faráři "před velikonoční, nebo též v době velkého půstu shlédli všechny domy, bedlivě zjišťovali a sepsali všechny, kdož mají jít ke zpovědi a svatému přijímání" a poté se přesvědčili, zda věřící vskutku své povinnosti dostali. Tataš synoda nařídila farářům, aby v lidnatější farnosti pro lepší kontrolu vyhradili při zpovědi jednotlivým vesnicím určité dny a aby se zabývali též statistikou protestantů a snažili se je obrátit na katolickou víru.²³⁾

Přestože vedení velikonočních zpovědních seznamů bylo nařizováno ve Slezsku již v 16. století, vizitační instrukce vratislavské diecéze z r.1602 se zmiňuje při kontrole knih jen o matrikách křtěných, břimovaných a oddaných a o soupisech duší a teprve obsírnější Norma visitationis ecclesiasticae z r. 1630 nařizuje vedle matrik kontrolovat i "paschantes". Od té doby byly, jak se zdá, ve Slezsku běžně vedeny oba typy soupisů²⁴⁾ a jejich údaje se postupem času počaly objevovat i ve vizitačních protokolech jednotlivých arcibiskupství.

Vývoj církevních soupisů v Čechách a na Moravě dosud soustavně studován nebyl. Je sice známo, že pražská synoda z r.1605 rozšířila rejstřík knih, jejichž vedení bylo uloženo farářům Tridentinem, o další druhy, mezi nimi též o status animarum²⁵⁾, nevíme však, ani jak bylo vedení církevních soupisů upravováno dalšími předpisy, ani jak tato nařízení byla uváděna v život. Poněkud lépe jsme zpraveni o vedení zpovědních seznamů, i zde však spíše o jejich sumářích uložených v archivu pražského arcibiskupství, než o primárním materiálu.²⁶⁾ Protože farní archivy byly svěřeny do odborné archivní péče poměrně pozdě, přináší jen malá část průvodců po archívech informace o jejich obsahu. Podle neúplných zpráv,

kteří jsou k dispozici, se zdá, že i v našich zemích jsou soupisy duší dochovány ve větší míře teprve od druhé poloviny 18. století, a to zpravidla torzovitě, nikoliv v souvislých řadách. Jejich řádná evidence by měla být jedním z prvních úkolů naší historické demografie.

Bylo by omylem se domnívat, že církevní soupisy jsou specifickým katolickým zvykem. V poněkud odlišné podobě se s nimi setkáváme i v protestantských oblastech, kde jsou sice saváděny s jistým zpožděním, zato však jsou vedeny velmi důkladně. Platí to zejména o skandinávských zemích. První soupis farníků ve Švédsku pochází z r. 1622. Nařizovním z r. 1686 bylo vedení seznamů farníků uloženo spolu s vedením matrik všem duchovním správcům. Zároveň jim byla uložena i povinnost vést seznamy osob, jež se do farnosti přistěhovaly nebo ji opustily. Ve švédských farních archívech se s prvním typem seznamů setkáváme běžně již v 18. století, zatímco seznamy migrantů se zde ve větší míře zachovaly teprve od začátku 19. století.²⁷⁾

Pro větší názornost si uvedme podrobnější údaje z Finska. Ve finském biskupství Turku žádal zavedení seznamů farníků s poznámkami o jejich náboženských znalostech již v první polovině 17. století biskup Isak Rothovius, žádný seznam z této doby se však nedochoval. Definitivně nařídil register farníků (finsky rippikirja, švédsky kommunibok, skriftbok) biskup v Turku Jan Gezelius st. r. 1665. O dva roky později zavedl i tištěné formuláře. Seznamy z let 1677-1679 se zachovaly pro 16 obcí, z let 1680-1699 pro 43 obcí. Od konce 17. století se do nich zapisovala přijímání, od 18. stol. datum a místo narození, den úmrtí a změna bydliště, od 19. stol. i tělesné vady, duševní poruchy a různé delikty. V některých částech země bylo do těchto seznamů zapisováno všechno obyvatelstvo včetně dětí, jinde byla pro děti do konfirmace vedena zvláštní registra. Již v 18. stol. byly ve Finsku vedeny rovněž seznamy přistěhovalých a odstěhovalých osob, jež se všeobecně rozšířily v 19. století. Pro finskou historiografii jsou církevní soupisy neocenitelným pramenem, zejména proto, že je lze kontrolovat a srovnávat s registry pro dan z hlavy, zavedenou r. 1634. Tato registra byla ve Finsku sepsávána každoročně až do r. 1924, a to zprvu rovněž luterskými pastory, později (od r. 1655) státními úřady, avšak až do konce 18. stol. s vynecháním dětí a starců.²⁸⁾

Vedení soupisů obyvatel jednotlivých farností bylo běžné i v Anglii, avšak i tam se dochovaly hlavně z posledních dvou století. Z doby před r. 1706 je v Anglii známo 5 seznamů s uvedením věku farníků. Nejstarší pochází z roku 1599.²⁹⁾

Výskyt církevních soupisů však není omezen jen na křesťanskou oblast. Náboženská nesnášenlivost dala podnět k evidenci věřících i ve vzdáleném Japonsku, a to zhruba v teže době jako v Evropě. Když bylo Japonsko koncem 16. století sjednoceno, přikročili šogunové a noví správci provincií k celé serii šetření o velikosti pozemkové držby a počtu obyvatel. Ke vzniku statistiky obyvatelstva přispěl i přísný zákaz křesťanství v období Tokugawa (1603-1867). V důsledku tohoto zákazu byli všichni obyvatelé povinni každoročně ohlásit náboženskou příslušnost a jméno kostela navštěvovaného danou rodinou. Výpovědi byly zapisovány do seznamů, vedených zvlášť pro každou obec. Hlášení příslušnosti ke kostelu, která byla zavedena kolem roku 1670, se rychle vyvinula ve skutečná sčítání obyvatel. Kromě osobního jména a kostela se do seznamu zapisovalo i pohlaví, věk, příbuzenský vztah k hlavě rodiny i jiné údaje, např. datum a důvod změny bydliště. Registra "Schumon aratna cho" byla vedena každoročně až do druhé poloviny 19. století a v současné době počínají být úspěšně využívána japonskou historickou demografií.³⁰⁾

Vraťme se však do křesťanské Evropy a podívejme se, jakým způsobem historikové a historičtí demografové přistupují k církevním seznamům, jaké otázky jim kladou a jakými metodami se pokoušejí na ně odpovědět. Z výše uvedené charakteristiky jednotlivých typů seznamů vedených v katolické církvi vyplývá, že nejcennější údaje přináší status animarum. Velikonoční seznamy nemají pro historika zdaleka takový význam, neboť nevidují všechno obyvatelstvo, nýbrž jen osoby schopné zpovědi. Nejsou v nich tedy evidovány děti předzpcovědního věku, který činil spravidla 12 let, nebyl však přesně určen. Stejně tak v nich mohou chybět osoby duševně choré nebo jinověrci, pokud jejich evidence nebyla církevními předpisy výslovně nařízena. V některých případech mohou být jen seznamem obyvatelstva, které skutečně vykonalo spověď a přijímání. Pak ovšem musíme předpokládat, že zdaleka nejsou úplné. Ještě větší potíže jsou spojeny s použitím statistických údajů biskupských, případně vikářských a jiných vizitací, o jejichž charakteru již byla učiněna zmínka výše.

Status animarum má proti jiným soupisům obyvatel tu přednost, že eviduje všechno obyvatelstvo farnosti včetně dětí, navíc s udáním stáří a sociálního postavení. Nelze samozřejmě předpokládat úplnost seznamu tam, kde vedle sebe žili věřící různých vyznání, tato výhrada však v pobělohorských Čechách prakticky nepřichází v úvahu. Status animarum - podobně jako jiné soupisy církevní proveniencí - má však ještě jednu přednost. Populace, kterou eviduje, se totiž kryje beze zbytku s populací, jejíž přirozená měna

kteří jsou k dispozici, se zdá, že i v našich zemích jsou soupisy duší dochovány ve větší míře teprve od druhé poloviny 18. století, a to zpravidla torzovitě, nikoliv v souvislých řadách. Jejich řádná evidence by měla být jedním z prvních úkolů naší historické demografie.

Bylo by omylem se domnívat, že církevní soupisy jsou specifíkem katolických zemí. V poněkud odlišné podobě se s nimi setkáváme i v protestantských oblastech, kde jsou sice zaváděny s jistým zpožděním, zato však jsou vedeny velmi důkladně. Platí to zejména o skandinávských zemích. První soupis farníků ve Švédsku pochází z r. 1622. Nařízením z r. 1686 bylo vedení seznamů farníků uloženo spolu s vedením matrik všem duchovním správcům. Zároveň jim byla uložena i povinnost vést seznamy osob, jež se do farnosti přistěhovaly nebo ji opustily. Ve švédských farních archívech se s prvním typem seznamů setkáváme běžně již v 18. století, zatímco seznamy migrantů se zde ve větší míře zachovaly teprve od začátku 19. století.²⁷⁾

Pro větší názornost si uvedme podrobnější údaje z Finska. Ve finském biskupství Turku šádal sevedení seznamů farníků s poznámkami o jejich náboženských znalostech již v první polovině 17. století biskup Isak Rothovius, žádný seznam z této doby se však nedochoval. Definitivně nařídil register farníků (finsky rippikirja, švédsky kommunikationbok, skriftbok) biskup v Turku Jan Gezelius st. r. 1665. O dva roky později zavedl i tištěné formuláře. Seznamy z let 1677-1679 se zachovaly pro 16 obcí, z let 1680-1699 pro 43 obcí. Od konce 17. století se do nich zapisovala přijímání, od 18. stol. datum a místo narození, den úmrtí a změna bydliště, od 19. stol. i tělesné vady, duševní poruchy a různé delikty. V některých částech země bylo do těchto seznamů zapisováno všechno obyvatelstvo včetně dětí, jinde byla pro děti do konfirmace vedena zvláštní registra. Již v 18. stol. byly ve Finsku vedeny rovněž seznamy přistěhovalých a odstěhovalých osob, jež se všeobecně rozšířily v 19. století. Pro finskou historiografii jsou církevní soupisy neocenitelným pramenem, zejména proto, že je lze kontrolovat a srovnávat s registry pro dan z hlavy, zavedenou r. 1634. Tato registra byla ve Finsku sepisována každoročně až do r. 1924, a to zprvu rovněž luterskými pastory, později (od r. 1655) státními úřady, avšak až do konce 18. stol. s vynecháním dětí a starců.²⁸⁾

Vedení soupisů obyvatel jednotlivých farností bylo běžné i v Anglii, avšak i tam se dochovaly hlavně z posledních dvou století. Z doby před r. 1706 je v Anglii známo 5 seznamů s uvedením věku farníků. Nejstarší pochází z roku 1599.²⁹⁾

Výskyt církevních soupisů však není omezen jen na křesťanskou oblast. Náboženská nesnášenlivost dala podnět k evidenci věřících i ve vzdáleném Japonsku, a to zhruba v téže době jako v Evropě. Když bylo Japonsko koncem 16. století sjednoceno, přikročili šogunové a noví správci provincií k celé serii šetření o velikosti pozemkové držby a počtu obyvatel. Ke vzniku statistiky obyvatelstva přispěl i přísný zákaz křesťanství v období Tokugawa (1605-1867). V důsledku tohoto zákazu byli všichni obyvatelé povinni každoročně ohlásit náboženskou příslušnost a jméno kostela navštěvovaného dancu rodinou. Výpovědi byly zapisovány do seznamů, vedených zvlášť pro každou obec. Hlášení příslušnosti ke kostelu, které byla zavedena kolem roku 1670, se rychle vyvinula ve skutečná šetření obyvatel. Kromě osobního jména a kostela se do seznamu zapisovalo i pohlaví, věk, příbuzenský vztah k hlavě rodiny i jiné údaje, např. datum a důvod změny bydliště. Registra "Schumon aratma cho" byla vedena každoročně až do druhé poloviny 19. století a v současné době počíná jí být úspěšně využívána japonskou historickou demografií.³⁰⁾

Vraťme se však do křesťanské Evropy a podívejme se, jakým způsobem historikové a historičtí demografové přistupují k církevním seznamům, jaké otázky jim kladou a jakými metodami se pokoušejí na ně odpovědět. Z výše uvedené charakteristiky jednotlivých typů seznamů vedených v katolické církvi vyplývá, že nejcennější údaje přičítají status animarum. Velikonoční seznamy nemají pro historika zdaleka takový význam, neboť nevidují všechno obyvatelstvo, nýbrž jen osoby schopné zpovědi. Nejsou v nich tedy evidovány děti předzповědního věku, který činil zpravidla 12 let, nebýl však přesně určen. Stejně tak v nich mohou chybět osoby duševně choré nebo jinověrci, pokud jejich evidence nebyla církevními předpisy výslovně nařízena. V některých případech mohou být jen seznamem obyvatelstva, které skutečně vykonalo zpověď a přijímání. Pak ovšem musíme předpokládat, že zdaleka nejsou úplné. Ještě větší pochybnosti jsou spojeny s použitím statistických údajů biskupských, případně vikářských a jiných vizitací, o jejichž charakteru již byla učiněna zmínka výše.

Status animarum má proti jiným soupisům obyvatel tu přednost, že eviduje všechno obyvatelstvo farnosti včetně dětí, navíc s udáním stáří a sociálního postavení. Nelze samozřejmě předpokládat úplnost seznamu tam, kde vedle sebe žili věřící různých vyznání, tato výhrada však v pobělohorských Čechách prakticky nepřichází v úvahu. Status animarum - podobně jako jiné soupisy církevní proveniencí - má však ještě jednu přednost. Populace, kterou eviduje, se totiž kryje beze zbytku s populací, jejíž přirozená měna

je registrována v církevních matrikách. Tato skutečnost jednak umožňuje výpočet intenzitních ukazatelů přirozené měny, jednak usnadňuje tzv. rekonstrukci rodin, o níž se z velké části opírá moderní historikodemografické bádání. Status animarum přechází v tomto ohledu jak poddanské soupisy, tak i soupisy danové, u nichž se evidovaný soubor zpravidla nekryje s populací evidovanou v matrikách, a to pro odlišné vymezení evidovaných souborů jak po stránce teritoriální, tak i sociální.

V současné historiografii je církevních soupisů používáno především ke zjišťování vývoje početnosti jednotlivých populací, jejich věkové a sociální struktury a ke studiu velikosti rodiny a domácnosti. Dostí daleko pokročila v tomto směru historiografie italská. Italský výbor pro studium problémů populace, vytvořený v meziválečné době z iniciativy prof. Giniho, počal vydávat r. 1930 soupis všech statistických pramenů k italským dějinám od středověku až po 19. století, chovaných v italských archívech a knihovnách, a to nejen veřejných, ale i soukromých. Soupis, který má celkem 10 svazků, upozornil na množství neznámých dokumentů prvotního významu a umožnil vznik řady historikodemografických studií, založených jednak na katastrech, jednak na církevních registrech obojího typu, tj. matrikách a soupisech duší. Slibně započatý výzkum byl přerušen druhou světovou válkou a znovu zahájen před několika léty.³¹⁾

Belší zemí, kde je věnována velká pozornost soupisům obyvatelstva, je Velká Británie. Cenný je zejména metodický návod k jejich zpracování, který sestavil člen cambridžské skupiny pro historii populace a sociálních struktur F. Laslett v úvodu do britské historické demografie na základě analýzy soupisu obyvatel obce Clayworth z r. 1676. Tento návod se ovšem týká především studia sociální struktury.³²⁾ Za základní pramen považuje soupisy obyvatel historické demografie skandinávských zemí. Při jejich zpracování se spokojuje s jednoduchými výpočty základních ukazatelů, jež ostře kontrastují s francouzskými rafinovanými metodami historikodemografické analýzy, založenými především na rekonstrukci rodin.³³⁾

Soupisy duší jsou v rozsáhlé míře využívány i belgickou historickou demografií. Belgičtí historikové přitom upozorňují na zajímavou skutečnost, že na belgickém venkově bylo v 17. a 18. století běžným zvykem posílat děti k prvnímu přijímání až ve 14, 15 i 16 letech, takže v některých farnostech tvořili nekomunikanti 2/5 všeobecného obyvatelstva. Věková hranice přitom byla vyšší v 17. než v 16. století.³⁴⁾

Se zvýšeným zájmem jsou v poslední době církevní soupisy studovány v Polsku. Status animarum farnosti Szubin z r. 1766 byl vydán a zpracován J. Matusewským³⁴⁾, status animarum městečka Lesnice v Opolsku, pocházející z r. 1720, analyzoval H. Głowacki. Našeho historika zaujme z metodického hlediska zejména studie A. Szczypiorskiego o soupisu duší městečka Daleszyce z let 1797-1804, neboť zkoumaná lokalita ležela v rakouském záboru a v důsledku toho seznam vykazuje zřejmý vliv josefínské administrativy. Status animarum z r. 1797 uvádí u jednotlivých osob i datum narození a smrti a navíc eviduje narození, smrti a úmrtí všech obyvatel farnosti až do roku 1804. Autor proto nerozebírá jen strukturu dalešické populace, nýbrž i základní ukazatele natality, mortality a sňatečnosti.³⁵⁾

Cenné podněty je možno čerpat i z metodických postupů, jež vypracoval pro excerpci každoročních soupisů obyvatelstva japonský historik Akira Hayami, studující jednu z vesnic středního Japonska, pro niž se z dvěstšletého období 1671-1871 zachovalo 144 ročních soupisů obyvatelstva. Chybějící seznamy přitom nikdy nevytvářejí mezeru delší 4 let. Autor postupuje tak, že údaje soupisů nejdříve přepisuje na kartotéžní listky, přičemž pro každou rodinu a pro každý rok zakládá jeden listek, na kterém eviduje jméno, pohlaví, věk, příbuzenský vztah a příčiny změn uvnitř rodiny. V druhé etapě práce se používá metody K. Fleuryho-L. Henryho svádí na jeden listek demografické chování každého manželského páru. Na základě takto získaného statistického materiálu pak studuje růst počtu obyvatel, velikost domácnosti, věkovou strukturu populace, změny v podílu ženatých a vdaných osob v populaci, natalitu (počet jedinců ve věku 1 nebo 2 let v poměru k počtu všech obyvatel podle něho zhruba reprezentuje míru natality), mortality, pravděpodobnost úmrtí, sňatkový věk, migrace a diferenční plošnost. Jeho metoda je sice dosti pracná, přináší však pozoruhodné výsledky.

Vcelku lze o možnostech studia církevních seznamů obyvatel - a nejen církevních - říci asi toto: Ve starší době, kdy jsou soupisy zachovány jen výjimečně, nikoliv v souvislých řadách, mohou sloužit především pro zjištění početnosti populace, dále její struktury podle pohlaví, věku, rodinného stavu a sociální příslušnosti a konečně vzájemného vztahu těchto ukazatelů. Z věkové pyramidy lze pak nepřímo vyvodit i řád vymírání dané populace, ovšem jen za předpokladu, že míra natality a mortality je stabilní a že nelze čekat k rozsáhlejším migracím.³⁷⁾ Církevní soupisy mohou kromě toho sloužit jako pomůcka pro identifikaci osob při rekonstrukci rodin na základě matrik, zvláště tam, kde dosud nebyla ustálena příjmení, nebo tam, kde může vzniknout nejasnost v důsledku výskytu několika stejných příjmení v jedné lokalitě.

Tam, kde se dochovaly soupisy v delších časových řadách bez větších mezer, mohou se stát východiskem pro rekonstrukci rodin a na ní založené další výpočty podle metody M. Fleuryho-L. Henryho, a to s vyloučením pracné excerpcie matrik. Zejména to platí o seznamech, které uvádějí i data úmrtí, případně též narození a smrti. Jediným problémem je zde evidence dětí narozených a zemřelých mezi sestavením dvou soupisů. I tento problém však lze vyřešit za pomoci úmrtnostních tabulek UNESCO, které umožňují odhadnout kojeneckou úmrtnost odpovídající řádu vymírání dané populace. Rekonstrukce rodin, založená na pouhých seznamech, ovšem nedovoluje sledovat všechny jevy, které lze studovat na základě rodinných listů získaných excerpcí matrik, např. délku meziprodých interválů. Na druhé straně je však rychlejší a zároveň i spolehlivější. Z těchto důvodů je třeba dát seznamům tam, kde je to možné, přednost.

Užití této metody v naší historiografii v první řadě předpokládá řádnou evidenci soupisů uložených v našich archívech. Ze v nich mohou být ukryta nečekaná překvapení, ukázala studie E. Janouška.³⁸⁾ Dokud nevíme, jak se církevní seznamy u nás vyvíjely, jaké skutečnosti evidovaly, jak se měnila jejich forma i obsah a v jakém rozsahu a stavu se dochovaly, není možno zabývat se vážně nejbudnější metodou jejich zpracování. Dalším důležitým úkolem, který čeká na naší historiografii, je kritické zhodnocení jejich věrohodnosti a úplnosti. V tomto směru byl u nás důkladněji zkoumán jen soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651. Jeho dílem zpracování přinesla důležité metodické poznatky pro studium věkové i sociální struktury. Co však nám zcela chybí, je metodika zpracování soupisů obyvatel pro zjištění průběhu reprodukčního procesu a jeho základních ukazatelů. Bohatství soupisového materiálu v našich archívech, vzniklého z činnosti nejen církevních, ale i vrchnostenských, městských a spátních úřadů, naši historiografii zavazuje, aby k řešení tohoto úkolu přistoupila co nejdříve, neboť získané výsledky nebudou mít jen význam lokální či celosemský, ale přispějí i k rozvoji evropské historické demografie.

P o z n á m k y

- 1) L. Henry, Manuel de démographie historique, Genève-Paris 1967, s.IX.
- 2) M.Reinhard-A.Armengaud-J.Dupâquier, Histoire générale de la population mondiale, Paris 1968, s.180, 201.
- 3) H. Jedin, Das Konzil von Trident und die Anfänge der Kirchenmatrikeln, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, XXII, 1943, s.447-449.
- 3a) H. Jedin, c.d., s. 453-455. Není tedy zcela správné tvrzení B. Kumora, že vznik soupisů duší souvisí teprve s po-tridentálními snahami. Srov. B. Kumor, Księgi status animarum w diecezjach polskich (do roku 1918), Przeszłość demograficzna Polski, I, Warszawa 1967, s. 89n.
- 4) L. Pastor, Geschichte der Päpste, Bd. 7, 12. vyd., Freiburg B.1928, s. 283n.; B. Kumor, c.d., c.90.
- 5) M.Reinhard-A. Armengaud-J. Dupâquier, c.d., s.124-125.
- 6) Srov. E.Maur, O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům, Historická demografie 3, 1969, s.4-19, tam uvedena i základní literatura.
- 7) Nejen Florencie, ale i Pisy, Arezza a další městy i vesnicí Toskánska. Seznam byl již mnohokrát využit historiky, naposledy jej analyzuje C.Klapáček, Fiscalité et démographie en Toscane (1427-1430), Annales E.S.C. 24, 1969, s. 1313-1337, a D. Earlihy, Viellir à Florence au Quattrocento, ibid., s. 1338-1352.
- 8) Statuta jednotlivých italských synod cituje v doslovném znění B. Kumor, c.d., s. 90-91, podle edice Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, t. 32, 34, 35, 36A, 36B, ed. J.D.Mansi, Graz 1961-1962.
- 9) B. Kumor, c.d., s. 91,96.
- 10) Rituale Romanum Pauli V pontificis maximi editum et a Benedicto XII° auctum et castigatum, Ratisbonae 1882, s.311.
- 11) B. Kumor, c.d., s. 92.
- 12) H. Jedin, c.d., s. 455, 471.
- 13) B. Kumor, c.d., s. 90-91.

- 14) E. Heydenreich, Handbuch der praktischen Genealogie, Bd. II, Leipzig 1913, s. 32.
- 15) B. Kumor, Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych, KHKM 14, 1966, s. 65n.
- 16) B.Kumor, Księgi, s. 92-93.
- 17) B. Kumor, Księgi, s.100. H.Głowacki, Spis parafian leśnickich z roku 1720, Przeszłość I, s. 195-220.
- 18) B. Kumor, Przedrozbiorowe wizytacje kościelne jako źródło demograficzne, Przeszłość demograficzna Polski II, 1969, s. 3-45, zvl. s.5.
- 19) B.Kumor, Wizytacje, s.11.
- 20) B. Kumor, Wizytacje, s.12.
- 21) E. Vielrose, Dokładność informacji demograficznych pochodzących z przedrozbiorowych wizytacji kościelnych, Przeszłość II, s. 47-52.
- 22) B. Kumor, Wizytacje, s. 15.
- 23) B. Kumor, Wizytacje, s.12.
- 24) B. Kumor, Wizytacje, s.16.
- 25) A. Blaschka, Die Personenstandesregister im Protektorat Böhmen und Mähren, Praha 1940, s. XXIV.
- 26) Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z let 1671-1725, zpracoval J.V. Šimák, sv.I-XI, Praha 1909-1959. Viz též J.V. Šimák, Zpovědní seznam panství Českodubského z r. 1656, Příspěvek historicko-statistický, Věstník ČAVU, XXIV, 1915, s. 27-45.
- 27) G.Utterström, Some note on the present state of research in Swedish demographic history prior to 1750, Actes du Colloque international de démographie historique, Liège, 18-20 avril 1963, Liège 1965, s.221-3.
- 28) A.Oja, Finnlands Bevolkerungsregister, Archivum 8, 1958, s.55-62.
- 29) P. Laslett, The Study of Social Structure from Listings of Inhabitants, in: An Introduction to English Historical Demography, s.160-208.

- 30) Akira Hayami, Aspectes démographiques d'un village japonais 1671-1871, Annales E.S.C., 24, 1969, s. 617-639.
- 31) P. Bandettini, Note d'information sur les recherches de démographie historique en Italie, Actes du Colloque..., s. 99-103. Starší historickodemografickou literaturu opírající se o status animarum eviduje H. Jedin, c.d., s. 453.
- 32) Viz pozn. č. 29.
- 33) M. Terrisse, Recherches suédoises en histoire de la population, Annales de démographie historique 1969, s. 323.
- 33a) E. Helin, Travaux récentes sur l'histoire de la population en Belgique, Annales de démographie historique 1969, s. 320.
- 34) J. Matuszewski, Spis ludności parafii Szubin z 1766 r., Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza, t.6, 1960, s. 355-443.
- 35) Viz pozn. 17.
- 36) A. Sczypiorski, Rejestr ludności miasta Dalešyce z lat 1797-1804, KHM XI, 1963, s. 563-581. Dalešický seznam podobně připomíná status animarum perpetuus, o němž psal E. Janoušek.
- 37) Tímto způsobem např. postupuje D. Herlihy v článku cit. v pozn. 7.
- 38) E. Janoušek, Několik demografických dat z české vesnice na počátku 19. století, Historická demografie 2, 1968, s. 67-71.

Wliška Č á ň o v á

Prameny pro demografickou statistiku v archivu pražského arcibiskupství

Úkolem této stati je podat přehled těch pramenů z archivu pražského arcibiskupství, jejichž studium by významně pomohlo k řešení úkolů daných historickou demografií. Arcibiskupský archiv je archiv pražského arcibiskupství a konsistoře do r. 1920, který je pro svou rozsáhlost a různost manipulačních systémů rozdělen do tří oddílů. Základem je třídílný inventář, dokončený ve Státním ústředním archivu v letech 1960, 1961 a 1962.

Pro demografické výzkumy má jeho materiál největší cenu v době, kdy katolická církev zcela ovládala některá odvětví života obyvatelstva. Z řízení těchto odvětví vznikaly pak prameny, kterých lze dnes používat pro úkoly demografické statistiky. Všechny tyto prameny vznikly v předstatistickém období, jen málokteré z nich překračují svými částmi do doby o několik let mladší. Rozbor je zaměřen na materiály, které jsou typické právě pro arcibiskupský archiv, jsou pomínuty takové prameny, které se sice v tomto archivu vyskytují, ale jsou typické pro jiné typy archivů: urbáře, pozemkové knihy, berní rejstřík. Není zahrzen také rozbor pramenů, týkající se židovského obyvatelstva, který bude zpracován v samostatné stati.

Z pramenů, které nevznikly z činnosti církevní správy, je třeba uvést rejstříky poddaných z panství Červená Řečice z r. 1615¹⁾ a Nový Rychnov z r. 1616.²⁾ Oba rejstříky vznikly z činnosti vrchnostenské správy poddaných v době, kdy obě panství nepatřila ještě pražskému arcibiskupství. Do obou knih se však zapisovalo i v době pobělohorské, kdy obě panství připadla arcibiskupu pražskému. Zápisy v obou knihách tvoří vlastně seznamy rodin s dětmi, které často obsahují údaje o věku dětí, pozdější záznamy o úmrtí, poznámky o prosvádání u dcer, často s udáním místa, u synů označení místa, kam jsou poddani, o zaměstnání a vyučení, o službě ve vojsku. Rejstřík z Červené Řečice obsahuje kromě pozdějších přípisů v této části ještě další část zápisů, vzniklou v r. 1629 a ještě pozdější z r. 1659. V rejstříku novorychnovském byly obnoveny zápisy v r. 1661. Tyto obnovené zápisy v obou knihách jsou obsahově totožné se zápisy předbělohorskými. Protože všechny obsahují pozdější přípisy, poskytují obraz vývoje rodin na obou panstvích: zachycují úmrtnost dětí a

Jejich umístění v dospělosti vlastně po několik generací - nejmladší přípisy pocházejí z 60. let XVII. stol.

Ostatní materiály z tohoto archivu jsou rozděleny do čtyř skupin: 1. Matriky. 2. Materiály o manželských záležitostech. 3. Seznamy a počet duší. 4. Materiály o školách.

1. Matriky.

Jedním z nejdůležitějších pramenů pro demografická studia jsou matriky. Pod pojmem matriky nalézáme v arcibiskupském archivu nejen matriky v nejrozšířenějším smyslu slova, t. j. matriky pokřtěných, oddaných a zemřelých, ale i matriky světců a tzv. matriky vojenské. Příbuzným materiálem, který se svými údaji blíží matrikám, jsou seznamy zemřelých v moru v r. 1680.

Vlastní matriky v tomto fondu tvoří souvislou místní ani časovou řadu. Jsou to matriky, zasláné konsistoří patrně z nějakých správních důvodů, které by se dnes už jen velmi obtížně zjišťovaly. Nebyly pak vráceny na své původní místo a byly později zmanipulovány do fondu. ⁵⁾ Není to ani řada duplikátů matrik, ⁶⁾ které nejsou součástí archivu pražského arcibiskupství. Jde o nepočetnou skupinu matrik většinou z Prahy či z jejího blízkého okolí, jejichž založení spadá částečně ještě do doby Harrachovy, částečně do období mladšího; nikdy však nepřesahují 30. léta XVIII. stol. Bylo by zbytečné rozebírat jejich vnitřní obsah a formu - matriky jsou materiálem, běžně využívaným historickou demografií. ⁷⁾

Zvláštní skupinu tvoří v arcibiskupském archivu tzv. vojenské matriky. Pod tímto názvem jsou zde uloženy materiály, které jsou vlastně výtahy matričních záznamů o křtech, oddávkách a úmrtích vojenských osob, pokud je zaznamenali civilní duchovní v běžných matrikách. ⁸⁾ Duchovní pořizovali tyto výtahy v letech 1812 - 1842 a posílali je konsistoři, ta je předávala do r. 1821 guberniu, od r. 1822 polnímu superiorátu. Z doby, kdy se matriční údaje vyřizovaly pro gubernium, jsou tyto ve fondu zachovány - patrně proto, že byly zasilány ve více než jednom exempláři, takže jeden mohl zůstat uložen v tehdejší registratuře. Od r. 1822 však zůstávají ve spisové řadě pouze průvodní dopisy duchovních. Vlastní výtahy se objevují pouze v případech, kdy byly vypsány takové případy, které nespadaly do okruhu vojenské duchovní správy, jako např. záznamy o křtech nezaměstlaných dětí vojáků. Obdobně pokračují tzv. vojenské matriky v mladším oddílu arcibiskupského archivu, kde tvoří pro léta 1842 - 1860 zvláštní věcný celek registraturní skupiny XV. ⁹⁾

V r. 1869 byla v Rakousku reorganizována vojenská duchovní správa. Součástí reorganizace bylo zavedení samostatných vojenských matrik, takže zaslání dosavadních výtahů pozbylo platnosti. V nejmladší části arcibiskupského archivu už není vůbec ani věcná skupina, týkající se vojenských matrik, ale pouze věcná skupina, týkající se matričních záležitostí, kromě spisů, uložených v chronologické řadě.

Výtahy matričních údajů, týkající se vojenských osob, sbírají tedy údaje, roztroušené v civilních matrikách, a umožňují tak lepší přehled po populačních poměrech vojenských osob.

Dalším druhem matrik, které se objevují v arcibiskupském archivu, jsou matriky světců, speciální úřední knihy církevní správy, ve kterých jsou vedeny záznamy o udělování svěcení kandidátům kněžství. Zápisy obsahují kromě osobních jmen údaje o době, místě a stupni svěcení, často pak označení místa původu světců, nebo národnost. Tyto záznamy umožňují zachytit početní stav kněžského dorostu v jednotlivých letech a dávají alespoň částečný obraz o národnosti části inteligence. Protože matriky světců jsou zachovány v souvislé řadě pro léta 1627-1833, ⁸⁾ umožňují studovat vývoj uvedených údajů.

Tyto materiály lze ovšem doplňovat údaji dalšími, které se v bohaté míře vyskytují v různých druhích písemností vedených konsistoří, jak vyplývá z její správní, právní i řídicí funkce. Protože však tato otázka leží pouze na okraji vlastních zájmů historické demografie, není nutné podávat na tomto místě jejich další rozbor.

K matričním záznamům mají velmi blízko svým charakterem seznamy zemřelých v moru v r. 1680. ⁹⁾ Na jaře r. 1681 vydala konsistoř nařízení všem správcům farností, aby zaslali hlášení o osobách, které v r. 1680 podlehlly epidemii moru. Konsistoř nebyla vedena snahou zjistit počet mrtvých, ale snažila se mít přehled o tom, jak byli duchovní zatíženi udělováním svátosti umírajících a pohřbíváním a zda tyto úkony svědomitě vykonávali. Někteří duchovní si za tím účelem dávali vystavovat od svých patronů potvrzení. V březnu 1681 tedy docházejí konsistoři hlášení, která zasílají vikáři ze svých okrsků. Údaje a jejich záznam jsou poznamenány individualitou jednotlivých duchovních. Ani v základním údaji o počtu zemřelých nepostupují jednotně: někteří uvádějí pouhý počet, někteří píší jména zemřelých. Počet zemřelých lze však sestavit z každého hlášení. Dále je uváděn ve většině případů vzájemný vztah zemřelých v rodině, včetně čeledi a podruhá. Tam, kde místní duchovní neuvádějí jména zemřelých, tam je ovšem i počet matek,

otců, dětí, podruhá a služebných uváděn celkově pro celou vesnici. Mnohá hlášení obsahují věk zemřelých, výjimečně se objevuje i datum smrti. Stejně tak výjimečně se nachází i seznam těch, kteří se z moru pozdravili, nebo je zvlášť vyznačen počet nebo jména těch, kteří zemřeli na jinou nemoc.

Jde tedy o bohaté údaje, nejcennější tam, kde dávají obraz o rodinách. Jejich cenu zvyšuje fakt, že zaujímají širokou oblast místní - hlášení měla být zaslána z celé arcidiecéze.

2. Manželské záležitosti.

Jedním z nejdůležitějších úkolů demografie je zkoumat otázky spojené se vznikem a vývojem manželství a potomstva narozeného v těchto manželstvích. Manželství a rodina byly instituce, které u nás po staletí výlučně spravovala církev. Agenda manželských záležitostí byla tak četná, že si vynutila, aby byly vedeny již v předbělohorské době pro ni samostatné úřední knihy. 10) Obsahují jednání a rozhodnutí v nejruznějších matřimoniálních záležitostech u obou církví. Pro označené účely by přicházely v úvahu ony materiály, které řeší překážky manželství, jako pokrevní příbuzenství, příp. nedospělost nebo duševní choroby. Tady je třeba zvlášť upozornit na knihu, která shrnuje dispense právě v záležitostech příbuzenství. 11) Je vedena pro léta 1690-1702. Rozhodnutí obsahují plná jména snoubenců, místo, označení překážky, o jejíž zrušení žádají, a rozhodnutí církve. Materiál tedy umožňuje zpracovat časový i věcný přehled dispensí.

V průběhu XVIII. stol., patrně na počátku jeho druhé poloviny se ukázala potřeba, aby spisy týkající se manželských záležitostí byly vyčleněny do samostatné věcné skupiny. 12)

Z nejstaršího období po obnovení pražského arcibiskupství je materiál mezerovity. Obsahuje všechnu agendu vztahující se k manželským záležitostem. V mladším oddělení arcibiskupského archivu je věnována této materiálům také celá věcná skupina, 13) z níž polední tři krabice jsou věnovány papežským dispensím pro snatky mezi příbuznými. Kromě toho je zde samostatný archiv tzv. manželského soudu, který vznikl po zákonných úpravách vztahu manželství a státní moci v r. 1856. Fungoval v letech 1857-1876. 14)

V nejmladší části archivu pražského arcibiskupství opět nacházíme věcnou skupinu dispensí, mezi nimi zvláštní skupinu o povolování příbuzenských snatků z let 1878-1900. 15)

V této záplavě spisového materiálu by bylo třeba se orientovat na zmíněné případy, které by mohly poskytnout podklady k dalšímu studiu vývoje konkrétních jednotlivých rodin. Orientace badatele je ztížena tím, že kusy, důležité právě pro demografické studium, jsou zařazeny v řadě ostatních záležitostí manželských, pro toto studium nepodstatných, kromě smíšených vyčleněných skupin. Většinou ani z úředního označení obsahu není patrna podstata případu. Je třeba mít dále na paměti všechny historické změny, kterými prošel vzájemný poměr státu a církve v manželských záležitostech 16) a ve shodě s těmito změnami doplňovat materiál církevní proveniencí materiálem státní správy.

K matřimoniálním záležitostem lze přiřadit zvláštní věcnou skupinu, ve které jsou zařazeny výkazy nemanželských porodů. 17) Tyto výkazy vznikly v r. 1828 na základě vynu-ku konsistoře, aby se duchovní vyjádřili k vysokému počtu dětí, narozených mimo manželství, v němž byla spatřována zkáza mravů. Duchovní ke svým vyjádřením měli připojit přehled porodů vůbec, a z toho manželských a nemanželských za desetiletí 1817-1827. Cena těchto přehledů je dána tím, že zaujímají rozsáhlý okruh místní - celou arcidiecézi.

3. Seznamy s počet duší.

a) Zpovědní seznamy.

Již v prvních letech po vítězství katolicismu pocítila církev nutnost vést přesnou evidenci o své hlavní činnosti ve svých údech: udělování svátosti. Proto vedle matřimoniálních seznamů a agendy matřimoniální zachycuje také evidenci o udělování svátosti kněžského svěcení a přijímání svátosti nejvyšší, tzv. nejsvětější nebo oltářní, k níž přípravou byla svátost pokání. V r. 1628 se rekatolizační úsilí obrací soustavně k poddáným - s tím souvislí výskyt záznamů o provedení zpovědi. Katolický křesťan měl alespon jednou v roce přijmout nejsvětější svátost a před tím vykonat svátost pokání - zpovědi. Nejvhodnější dobou byly svátky velikonoční. O provedení zpovědi byla pořizována hlášení. Z období válečných let jsou uchována taková hlášení z r. 1629, 1630, 1636, 1642. 18)

Tato hlášení nejsou nejstarší. Již z předbělohorské doby je znám např. zpovědní seznam z Kaplice z r. 1615 a 1616. 19) Obsahuje seznam vesnic, dále počet lidí, zpovídajících se sub utraque a sub una v devíti termínech roku 1615 a ve čtyřech termínech roku 1616, u obou s udáním celkového počtu. Z hlášení však nevyplývá, zda se zpovídali všichni, nebo zda někteří nevykonali zpověď vícekrát. Celkové údaje v devíti termínech roku 1615 jsou značně vyšší než ve čtyřech termínech roku příštího.

Nejstarší hlášení pobělohorská nejsou uchována z celé arcidiecéze - to souviselo s konkrétními možnostmi církve takovou zprávu provést. Tam, kde nebyl v širokém okolí katolický kněz, tam se obyvatelstvo nezpovídalo. Pak je nutné promítnout do organizační činnosti církve válečné události.

V r. 1629 se objevují hlášení z Plzeňska a Podkrubohorské oblasti, z Mělnicka, Kladenska a Mimoně. Rok 1630 obsahuje řadu hlášení z jižních Čech vedle jednotlivých z různých oblastí. Nejpozději se objevují místa z kraje Hradeckého, příp. Boleslavského, což souvisí s historií průběhu rekatolizace. Je třeba připomenout, že k pražské arcidiecézi patřilo území mimo zemské hranice ještě Kladsko, takže všechny materiály arcibiskupského archivu obsahují písemnosti z Kladska a o Kladsku. Totéž platí i o zповědních seznamech. Nejstarší hlášení zповědi z Kladska je z r. 1530.

Cena těchto nejstarších seznamů pro demografické studium je různá. Nejcennější jsou ty, které přinášejí úplné seznamy obyvatel. Duchovní totiž někde odlišovali počet zповědních se od těch, kteří ke zповědi nepřišli - ti byli "negligentes". Jejich počet mohl být v prvních letech soustavnější rekatolizace v některých oblastech značný. Někde však uvádějí pouze ty, kteří se vyzpovídali, takže na mnohých místech není jasné, (tam, kde to není zvláště uvedeno), zda se ke zповědi dostavili všichni, či zda "negligentes" nebyli uvedeni. Také obsah zápisů je různý. Největší cenu mají zápisy, kde jsou uvedena jména osob a to tak, že je možné rekonstruovat rodinu, a to i s čeledí. V takových zápisech je označen otec, matka, děti a čeleď. Často je ale rekonstrukce rodiny obtížná - tam kde se nezachovával celek rodiny, ale pouze označení jako např. Barbora, žena Kubáta apod. Někde jsou uváděna jen jména osob bez označení rodinné příslušnosti. I v těchto nejstarších seznamech se však objevují hlášení, kde nejsou uváděna vůbec jména, ale pouze počet zповědních se. V r. 1659 se objevují další zjednodušení. Někteří duchovní prostě oznámili, že se vyzpovídali "omnes", čímž se taková hlášení stávají pro naše účely bezcenná.

Celkově lze říci o této skupině nejstarších zповědních seznamů, u kterých je mnoho individuálních rozdílů, že většina z nich jsou seznamy jmennými, s těmi rozdíly, že všude není jasné, zda se zповědalo obyvatelstvo všechno. Pokud tyto seznamy nejsou jmenné, lze u většiny tohoto zbytku stanovit alespoň počet zповědních a nezповědných. Pouze u malé menšiny hlášení, počínaje rokem 1659, se vyskytují hlášení bez číselných i jmenných údajů. Dale je možné tam, kde jsou k dispozici konkrétní údaje, stanovit počet zповědních se pro jednotlivé val.

Pro Prahu jsou uchovány tyto seznamy z r. 1635 a 1636 a to pro sedm far staroměstských. 20) dále nedatovaný seznam pro Malou Stranu. 21) zповědní se jsou uváděni pro každý dům zvláště a to tak, že zůstávají zachovány rodiny. Ve staroměstských seznamech je jménem označena pouze hlava rodiny, ostatní jsou určeni pouze příslušností k rodině, včetně služebných. Pouze někde je uvedeno zaměstnání. U malostranských jsou uvedena jména všech. Pokud zповědní sedulky nebyly dodány, je to výslovně uvedeno. Cenným údajem u malostranského seznamu je věk zповědních se, který je důsledně uváděn na předních listech seznamu, na zadních někde chybí.

Rok 1671 je významným mezníkem v dalším vývoji zповědních seznamů. Od tohoto roku se vyskytují soustavně pro celé území pražské arcidiecéze. 22) Mění se dále i jejich vzhled: hlášení z míst už nejsou uchovávána v originální formě, tak jak byla začalána, ale byla prepisována písařem jednotnou formou a pak byl celý ročník svázan do knihy. V prvním ročníku (1671) uchovává písař ještě údaje originální: přepisuje i jména zповědních se, která jsou zapisována tak, že lze určit příslušníky rodiny i s čeledí. Někde ovšem v hlášení jména nebyla, pouze počet těch, kteří vykonali zповěd a počet u "negligentes". Již v druhém ročníku (1672) však je tato forma zjednodušena. Dnes nelze určit, zda byla zjednodušena již v originálním hlášení, či zda tato hlášení zjednodušili v konsistorní kanceláři. Někde jsou uváděny jen číselné údaje zповědních, jména se uvádějí pouze u těch, kteří zповěd zanedbali a u podezřelých z kacířství. Protože však v těchto letech byl obojích v některých oblastech ještě značný počet, jsou tyto seznamy často značně rozsáhlé. V případech, že se zповědali všichni, je poznamenáno prostě "restat nullus". Tam, kde hlášení neexistuje, je to obvykle uvedeno vysvětlující poznámkou (např. X.I. non dedit consignationem; non miserunt consignationem). K územnímu hlášení je třeba dodat, že pro území Prahy údaje většinou zapsány nejsou, někde jen částečně. 23)

Tato forma zповědních seznamů se udržuje do r. 1725. 24) Zповědní seznamy z této nejstarší souvislé skupiny zpracoval edičně J.V. Šimák. 25)

Po r. 1725 následuje mezera do r. 1737. 26) Od tohoto roku se objevují opět celé ročníky zповědních hlášení - nejsou to však už pouhé výtahy z originálních hlášení, které zapsal konsistorní písař, ale ročník tvoří svázaná, originální hlášení, která si však udržují tentýž obsah jako seznamy před r. 1725: uvádějí pouze číselné údaje, jména údaje se nacházejí pouze u "negligentes". Těch je v této době již velmi málo. 27)

Nejstarší hlášení pobělohorská nejsou uchována z celé arcidiecéze - to souviselo s konkrétními možnostmi církve takovou zpravodajství provést. Tam, kde nebyl v širokém okolí katolický kněz, tam se obyvatelstvo nezpovídalo. Pak je nutné promítnout do organizační činnosti církve válečné události.

V r. 1629 se objevují hlášení z Plzeňska a Podkrušnohorské oblasti, z Mělnicka, Kladenska a Mimoně. Rok 1630 obsahuje řadu hlášení z jižních Čech vedle jednotlivých z různých oblastí. Nejpozději se objevují místa z kraje Hradeckého, příp. Boleslavského, což souvisí s historií průběhu rekatolizace. Je třeba připomenout, že k pražské arcidiecézi patřilo území mimo zemské hranice ještě Kladsko, takže všechny materiály arcibiskupského archivu obsahují písemnosti z Kladska a o Kladsku. Totéž platí i o zpravodajských seznamech. Nejstarší hlášení zpravodajství z Kladska je z r. 1630.

Cena těchto nejstarších seznamů pro demografické studium je různá. Nejcennější jsou ty, které přinášejí úplné seznamy obyvatel. Duchovní totiž někde odlišovali počet zpovídajících se od těch, kteří ke zpovědi nepřišli - ti byli "negligentes". Jejich počet mohl být v prvních letech soustavněji rekatolizace v některých oblastech značný. Někde však uváděli pouze ty, kteří se vyzpovídali, takže na mnohých místech není jasné, (tam, kde to není zvlášť uvedeno), zda se ke zpovědi dostavili všichni, či zda "negligentes" nebyli uvedeni. Také obsah zápisů je různý. Největší cenu mají zápisy, kde jsou uvedena jména osob a to tak, že je možné rekonstruovat rodinu, a to i s čeledí. V takových zápisech je označen otec, matka, děti a čeled. Často je ale rekonstrukce rodiny obtížná - tam kde se zachovávaly celek rodiny, ale pouze označení jako např. Barbora, žena Kubáta apod. Někde jsou uváděna jen jména osob bez označení rodinné příslušnosti. I v těchto nejstarších seznamech se však objevují hlášení, kde nejsou uváděna vůbec jména, ale pouze počet zpovídajících se. V r. 1659 se objevují další zjednodušení. Někteří duchovní prostě oznámili, že se vyzpovídali "omnes", čímž se taková hlášení stávají pro naše účely bezcenná.

Celkově lze říci o této skupině nejstarších zpravodajských seznamů, u kterých je mnoho individuálních rozdílů, že většina z nich jsou seznamy jmennými, s těmi rozdíly, že všude není jasno, zda se zpovídalo obyvatelstvo všechno. Pokud tyto seznamy nejsou jmenné, lze u většiny tohoto zbytku stanovit alespoň počet zpovídajících a nezpovídajících. Pouze u malé menšiny hlášení, počínaje rokem 1659, se vyskytují hlášení bez číselných i jmenných údajů. Dále je možné tam, kde jsou k dispozici konkrétní údaje, stanovit počet zpovídajících se pro jednotlivé vsi.

Pro Prahu jsou uchovány tyto seznamy z r. 1635 a 1636 a to pro sedm far staroměstských, 20) dále nedatovaný seznam pro Malou Stranu. 21) Zpovídající se jsou uváděni pro každý dum zvlášť a to tak, že zůstávají zachovány rodiny. Ve staroměstských seznamech je jménem označena pouze hlava rodiny, ostatní jsou určeni pouze příslušností k rodině, včetně služebních. Fouze někde je uvedeno zaměstnání. U malostranských jsou uvedena jména všech. Pokud zpravodajství oedulky nebyly dodány, je to výslovně uvedeno. Cenným údajem u malostranského seznamu je věk zpovídajících se, který je důsledně uváděn na předních listech seznamu, na zadních někde chybí.

Rok 1671 je významným mezníkem v dalším vývoji zpravodajských seznamů. Od tohoto roku se vyskytují soustavně pro celé území pražské arcidiecéze. 22) Mění se ale i jejich vnější vzhled: hlášení z míst už nejsou uchovávána v originální formě, tak jak byla zaslána, ale byla prepsána písařem jednotnou formou a pak byl celý ročník svázan do knihy. V prvním ročníku (1671) uchovává písař ještě údaje originální: přepisuje i jména zpovídajících se, která jsou zapisována tak, že lze určit příslušníky rodiny i s čeledí. Někde ovšem v hlášení jména nebyla, pouze počet těch, kteří vykonali zpověď a počet u "negligentes". Již v druhém ročníku (1672) však je tato forma zjednodušena. Dnes nelze určit, zda byla zjednodušena již v originálním hlášení, či zda tato hlášení zjednodušili v konsistorní kanceláři. Následně jsou uváděny jen číselné údaje zpovídajících, jména se uvádějí pouze u těch, kteří zpověď zanedbali a u podezřelých z kacířství. Protože však v těchto letech byl obojích v některých oblastech ještě značný počet, jsou tyto seznamy často značně rozsáhlé. V případě, že se zpovídali všichni, je poznamenáno prostě "restat nullus". Tam, kde hlášení neexistuje, je to obvykle uvedeno vysvětlující poznámkou (např. X.I. non dedit consignationem; non miserat consignationem). K územnímu hlášení je třeba dodat, že pro území Prahy údaje většinou zapsány nejsou, někde jen částečně. 23)

Tato forma zpravodajských seznamů se udržuje do r. 1725. 24) Zpravodajské seznamy z této nejstarší souvislé skupiny zpracoval edičně J.V. Šimák. 25)

Po r. 1725 následuje mezera do r. 1737. 26) Od tohoto roku se objevují opět celé ročníky zpravodajských hlášení - nejsou to však už pouhé výtahy z originálních hlášení, které zapsal konsistorní písař, ale ročník tvoří svázaná, originální hlášení, která si však udržují tentýž obsah jako seznamy před r. 1725: uvádějí pouze číselné údaje, jmenné údaje se nacházejí pouze u "negligentes". Těch je v této době již velmi málo. 27)

Tato forma se však udržuje pouze do r. 1743. 28) Již v onom krátkém období 1737 - 1742 se objevují jednotlivá hlášení, která obsahují více údajů než dosavadní. Jsou to údaje o počtu pokřtěných, ocaňaných a zemřelých za období jednoho roku. V r. 1743 byl zaveden nový typ hlášení, který kromě stálých rubrik zavádí rubriky nové, které přinášejí vlastně shrnuté údaje, obsažené v matrikách: počet pokřtěných, ocaňaných a zemřelých. Tyto základní údaje jsou rozrůzněny pro potřeby církevní správy: zemřelé dospělé bez svátosti umírajících, děti zemřelé bez křtu, narozené v kacířství a na pokřtěné židy vedle různých údajů o kacířích. Tyto nové položky jsou někde výslovně označeny jako "rubricae novae" proti dosavadním "rubricae consuetae veteres". 29) Hlášení jsou opět originální hlášení vikářů, jejichž správnost stvrzují faráři pečeti a podpisem. Tato skupina zповědních seznamů zaujímá časově nejdélejší úsek - až do r. 1811. 30)

Jako další novum jsou od r. 1743 zařazována hlášení z far pražských měst.

Po krátké přestávce čtyř let pokračují pak zповědní seznamy od r. 1816 31) až do r. 1855. 32) Po druhé straně se liší tím, že nejsou svázány do knih, vnitřní obsah zůstává již v podstatě stejný. Někde se objevují další rubriky, týkající se hlavně počtu mládeže a jejího vyučování, nebo počtu sirotků, či jsou údaje dále rozloženy např. na děti podle pohlaví. Tyto novinky se ale nevyskytují soustavně.

Zavedení nových rubrik s matričními údaji se objevila nová problematika. Do r. 1743 se hlášení vztahovala k jednorázovému úkonu velikonoční zповědi. Údaje o počtu křtů, ocaňavků i úmrtí jsou však shromážděna za určité období. Tato období však nejsou stanovena jednotně. Bašatel musí pracovat s nestejnorodými údaji. Někde jsou rozdíly až jednoho roku. Hlášení se posílala po velikonoční zповědi, obvykle v letních měsících. Proto období s matričními údaji končí nejčastěji uprostřed roku - 31.V. - 31.VII. a zasahuje do roku minulého, zase do letních měsíců: nejčastěji do 1.VI. Objevují se však hlášení, která zaujímají celý rok minulý (např. k velikonočním 1816 rok 1815), někde je to právě celý kalendářní rok běžný. Jinde se vyskytuje údobí od 1.XI. roku minulého do 31.X. roku běžného, což je údobí, užívané v hospodářské správě jako tzv. rok vojenský. Konečně jsou hlášení, kde není označeno přesné časové rozmezí oněch nových rubrik.

Vedle zповědních seznamů, svázaných v knihách, jsou uložena v arcibiskupském archivu ještě nesvázaná hlášení, která zaujímají tatož léta jako hlášení svázaná do knih. Zbývá tedy stanovit jejich poměr. Ve spisech nejsou zachová-

na soustavně všechna léta. Tam, kde jsou, neshodují se údaje obou řad. Např. pro rok 1743 jsou nesvázaná hlášení z jednotlivých far zaslána v červnu 1743, kdežto sumární výkazy, zpracované vikáři, jsou pro údobí 1.I. - 31.XII. 1743. Tím lze vysvětlit rozdíly u jednotlivých časových údajů. Jinde najdeme např. svazek hlášení, která nebyla z nějakého důvodu, dnes neznámého, pojata do příslušné knihy. 33)

V mladších částech arcibiskupského archivu se zповědní seznamy již nevyskytují. V jeho mladším oddílu nacházíme pouze potvrzení o vykonané zповědi učitelů a kněží z některých oblastí z let 1861 a 1866. 34) Tato potvrzení se objevovala nesoustavně již v některých hlášeních z roku 1855. Jinak jsou zповědní záležitosti uloženy v chronologických řadách obou mladších oddílů archivu pražského arcibiskupství.

Cena této rozsáhlé skupiny materiálů je dána především tím, že jde o téměř souvislou řadu od roku 1671 do r. 1855, nepocítáme-li mezerovitá zповědní hlášení starší. Zaujímá neměnný územní celek - pražskou arcidiecézi.

Při rozboru údajů zповědních seznamů všech časových úseků je nutné mít ovšem na paměti, že se nezpovídalo všechno obyvatelstvo, ale pouze dospělí. Římský katechismus, schválený a vydaný koncillem tridentským, 35) nestanoví přesné věkovou hranici pro způsobilost člověka ke zповědi. Říká se o něm, "že zákonem zповědi není nikdo vázán před tím věkem, kterým počíná rozum uzívatí", a "že se má dětem uložit zповědání, když dovedou rozdílit činití mezi dobrým a zlým a jejich srdce k zlomyšlnosti schopno jest." 36) Na jiném místě považuje tento katechismus za nejnižší věk, ve kterém lze užít rozum", sedm let - stanoví tak pro přijímání svátosti biřmování. 37) Ani Pražská synoda nestanovuje určitý věk pro způsobilost ke zповědi, pro přijetí nejvyšší svátosti klade za horní hranici dvanáct let. 38)

b) Relationes, Responsa a duchovenské fassae.

Kromě zповědních seznamů jsou v arcibiskupském archivu ještě další prameny, které mohou přispět historické demografii ke zpřesnění řady otázek souvisejících s problematikou počtu obyvatelstva. Vznikaly z jiných důvodů než zповědní seznamy. V období třiceti šesti let byl pořízen třikrát celkový popis arcidiecéze. V r. 1677 vznikl Zprávy farářů, 39) v r. 1700 Odpovědi farářů. 40) Přes rozdílný název jde o stejné akce. Konsistoř rozeslala prostřednictvím vikářů v obou případech dvaadvacet otázek. Odpovědi na ně byly vlastně podrobným popisem farnosti, z něhož je pro naše účely důležitá odpověď na otázku šestou, totiž kolik vsí patří ke kostelu a kolik je v které vsi duší, kterým se má posluhovat svátostmi. 41) Vypracované hlášení podal místní

duchovní, blášení z jednoho vikariátu se pak svázala v jeden svazek. Odpovědi na šestou otázku jsou dány individuálním pochopením formulace otázky. Nacházíme odpovědi, které vypočítávají jmenovitě všechny příslušné vesnice a místa a k nim uvádějí příslušný počet duší. Jinde je uveden pouze počet vsí a celkový počet duší. Obě tyto rady vznikly z administrativních důvodů.

V r. 1713 vznikl soupis z jiných důvodů: šlo o majetkové priznání k danovým účelům. 42) V r. 1713 byla pořizována majetková priznání berních stran, která byla vlastně přípravným materiálem tereziánského katastru. Tak vznikly i priznací tabule duchovních, které jsou v jednom exempláři v tereziánském katastru, druhý exemplář uchovala arcibiskupská konsistoř. Celkový obsah priznání se pochopitelně liší od obou popisů farností, uvádí však v rámci podrobného popisu fary, hospodaření a příjmy, stejně jako oba popisy starší, počet duší farníků. Stejně jako v letech 1677 a 1700 objevují se také tady rozdíly, jak jejich počet uvádějí jednotliví duchovní: někde celkově, jinde pro jednotlivé místa. Vedle počtu duší přináší však kromě údajů pro nás málo podstatných také sdělení, která ilustrují životní podmínky té doby: údaje o škole a jejím zaopatření, o špitálu a o počtu míst pro chudé v něm.

Nejdůležitější otázkou při posuzování ceny všech tří řad je stanovení, jakou část obyvatelstva zahrnují udané počty duší. Formulace otázky v prvních dvou starších řadách ("quot animae circiter") napovídá, že se ani nepočítá a přesným číslem. Tak nacházíme někde čísla, zaokrouhlená na stovku; někteří duchovní uvádějí, že jde o "communicantes", jinde o "paenitentes" 43). Najdeme však i případ, kde farář rozlišuje ty, kterým mají být podávány svátosti 44) - těch napočítá stopadesát a ostatní, kteří nedosahují počtu sta. 45) Stejný problém se vyskytuje u duchovenských fassí. Za zmlínku zde stojí, že zejména přesná čísla jsou uváděna ve fassích pražských far. 46)

Přes uvedenou problematiku jsou všechny tři popisy arcidiecéze spolu se zpovědními seznamy významnými prameny pro úkoly demografické statistiky. Zvláště tam, kde se tyto popisy časově týkají se zpovědními seznamy, tj. v letech 1677, 1700 a 1713, se otevírá další problematika.

4. Školské záležitosti.

Dalším pramenem, z kterého může čerpat historická demografie, jsou materiály týkající se škol. V r. 1805 byl vydán nový školský zákon, kterým bylo obecné školství u nás opět postaveno pod úplný dozor církve. V souhlase s tímto faktem vznikla v arcibiskupském archivu r. 1806 řada tzv.

tabel o stavu škol, které se týkají nižšího školství, 47)

a z nichž má pro náš účel hlavní význam údaj o počtu dětí. Kromě tohoto počtu uvádějí tabule o stavu škol počet příškolovaných vsí, kromě řady údajů, které se týkají výuky, jako vyučovací řeč, počet vyučovacích hodin, údaje o korekci. Počet dětí je rozlišen na děti schopné školní docházky, později školou povinné, a na děti, které skutečně školu navštěvují.

Tabule o stavu škol také prodlávají vývoj - ve 40. letech - 1846 - se jejich údaje rozmnožují: počet dětí se dělí podle náboženství, uvádí se druh školy (hlavní, triviální, dívčí), u příškolovaných míst se uvádí počet domů. Od tohoto roku se věnuje také pozornost dětem slepým a hluchoněmým, takže jejich počet nacházíme někde ve zvláštních poznámkách. Výjimečně je přiložen jmenný seznam všech slepých a hluchoněmých s označením jejich stáří, zaměstnání, vzdělání a vlastností. V r. 1849 a 1851 nalézáme samostatné výkazy škol pro slepé a hluchoněmé.

Speciálním pramenem, patřícím do této skupiny, jsou výkazy o stavu učitelstva na hlavních školách a gymnasiích z let 1823 - 1832, obsahující stáří, počet služebních let, předmět vyučování a plat. 48)

Zákonnými známenami, ke kterým dochází v letech 1868 a 1869 49) a kterými dochází k emancipaci školství od církve, zaniká také důvod, aby konsistoř nadále vedla dosavadní školskou agendu, která přechází do rukou státu.

Cena materiálu je dána jeho časovým rozsahem, který může být ještě rozšířen rovnocennými údaji z doby před r. 1806 z příslušných rodných státní spravy.

Závěrem je nutné uvést, že tento přehled je pouze stručnou informací o obsahu těch částí fondu, které mají vztah k dané tematice. Tím není řečeno, že další materiály by nemohly být nalezeny při podrobnějším zpracování chronologických řad nebo některých věcných skupin arcibiskupského archivu. Tento informativní přehled nemohl také zachytit hlouběji problematiku uvedených materiálů.

P o z n á n k y

- 1) Archiv pražského arcibiskupství I. (Dále jen APA I.), B 43/8.
- 2) APA I., B 43/9.
- 3) APA I., B 22/5 - 9, B 23/10, B 58/1, B 58/3, B 58/5, B 58/7 - 11.
- 4) Duplikáty se mají odesílat konsistoři podle patentu ze dne 18. III. 1819 a císařského nařízení ze dne 30. I. 1846.
- 5) Viz E. Maur: O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům. HD 3, str. 4 a d.
- 6) APA I., D 79/1 - 9, krab. 2342 - 2350.
- 7) APA II., krab. 2241 - 2246.
- 8) APA I., B 3/3 - B 4/3.
- 9) APA I., C 142/6a, 6b, krab. 2229, 2230.
- 10) APA I., B 21/1, B 21/5, B 21/11 (konsistoř katolická); B 2/19, B 2/20, B 21/2 (konsistoř utrakvistická).
- 11) APA I., B 21/11.
- 12) APA I., E 41/1 - E 59/1, krab. 3380-3516.
- 13) APA II., V., krab. 519 - 791.
- 14) APA II., krab. 3006 - 3075.
- 15) APA III., krab. 2137 - 2143.
- 16) Patent z 16. I. 1783 převedl manželství do oblasti občanského práva. Tento stav byl změněn až v r. 1856, podle něbež církev rozhoduje nadále o manželských záležitostech katolíků. V r. 1868 se manželství opět vrací do sféry občanského práva.
- 17) APA I., F 46/3, krab. 4073, 4074.
- 18) APA I., D 100/2, krab. 2448.
- 19) APA I., C 79, krab. 753.
- 20) APA I., D 136/4, krab. 2632.
- 21) APA I., D 136/5, krab. 2632.
- 22) APA I., B 24/1 - 53.
- 23) Někdy bývá uveden počet zpovědaných v chrámu sv. Víta, někde je zapsána poznámka, že zpovědní listky nebyly dodány, někde je poznamenáno, že zpovědní listky byly dodány magistrátu.
- 24) APA I., B 24/53.

- 25) J. V. Šimák: Zpovědní seznamy arcidiecése pražské z let 1671-1725. Praha 1909 - 1938. Editor údaje zpracovává. Pro demografické studium je nejdůležitější oddíl III., nazvaný "statistika duší", která uvádí v přehledu počet duší k jednotlivým farním kostelům. Omyly originálu jsou opraveny.
- 26) APA I., B 24/54. Tato signatura obsahuje hlášení, která se formou shodují s touto první skupinou soustavných zpovědních seznamů, nejsou však datována. Nalézají se zde pozdější přírůstky, pokud jde o změny v osobách duchovních. Hlášení lze přibližně určit k r. 1730.
- 27) APA I., B 24/55.
- 28) APA I., B 24/59b.
- 29) Rubriky jsou nazvány: baptizati, mortui, mortui adulti absque sacramentis, mortui infantes absque baptismo, paria copulatorum, alieni generae in haeresi nati seu educati, coversi, haeretici indigenae resipiscentes absoluti, judaei baptizati.
- 30) APA I., B 30/4.
- 31) APA I., D 102/1, krab. 2456.
- 32) APA I., D 104/2, krab. 2468.
- 33) Vikariát poděbradský, z r. 1756, APA I., D 100/2, krab. 2448.
- 34) APA II., Věcné skupiny, krab. 3002.
- 35) Katechismus z nařízení sněmu tridentského k pastýřům duchovním a z rozkazu Pia V. papeže římského na světlo vydaný. Praha 1867.
- 36) Tamtéž, str. 270.
- 37) Tamtéž, str. 196.
- 38) Synodus archidioecesana Pragensis, Praha 1605, str. 61.
- 39) Relationes parochorum ad 42 rubricas propositas 1677. APA I., B 11/7 - B 13/4.
- 40) Responsa ad 42 puncta a consistorio archiepiscopali proposita. APA I., B 13/5 - B 14/17.
- 41) Quot pagi spectent ad quamvis ecclesiam, et quot animas circiter, quibus sacramenta debent administrari, in quovis pago.
- 42) APA I., B 14/18 - B 15/24.
- 43) V Křemži (okr. Český Krumlov, tehdy Krems), APA I., B 13/4a.
- 44) V Želnavě (okr. Frachatice, tehdy Seltau), APA I., tamtéž.

- 45) Pagi duo majores numerunt 150 personas, quibus sancta debent administrari, caeteri se ad numerum 100 non extendunt. APA I., tamtéž.
- 46) U sv. Štěpána "vice nebo méně 1000", u sv. Kříže, že "magistrát povědomost má", u sv. Havla neuvádí farář žádné číslo, u sv. Tomáše "900 undt etwalche". APA I., B 14/18.
- 47) APA I., F 18/2 - F 27/4, krab. 3723 - 3931; G 1/1 - G 3/3, krab. 4088 - 4117; krab. 4119 - 4122; G 7/1 - G 10/1, krab. 4124 - 4135.
- 48) APA I., G 24/5, krab. 4271.
- 49) Říšský zákon z 25.V.1868; zemský zákon z 8.II.1869.

M. V o j t í š k o v á

Farní archivy a historicko-demografické bádání

V úvodu své informační studie musím uvést, z jakého územního teritoria jsem čerpala podklady pro své poznatky a závěry. Zkoumanou oblastí je litoměřická diecéze. Po zkušenostech s touto prací lze říci, že jedinému badateli není zatím možno provést syntézu o farních archivech celé české republiky. Je totiž nutné si uvědomit, že skladba farních archivů závisí na hierarchii církevní organizace, která v českých zemích vytvořila tři provincie: pražskou pro Čechy, olomouckou na Moravě a vratislavskou ve Slezsku a přilehlých oblastech.

Zatímco provincie biskupství brněnského a arcibiskupství olomouckého jsou již po archivní stránce značně zpřístupněné, o diecích, jež podléhaly pražskému metropolitovi, nemůžeme zatím nic podobného říci. Jakkoliv šlo v českých zemích o poměrně nevelká území, přinejmenším centrálně řízená, přece jen jednotlivé celky, a to nejen provincie, ale i diecése, tvořily svět sám pro sebe. Biskupové vydávali pro své diecéze samostatně komponované kurendy a ordinariátní listiny. Na území pražské provincie nacházíme však edice nařízení i na dalším stupni církevní organizace - ve vikariátech. (Na Moravě vikariáty jako organizační celky neexistovaly.)

Čtyři biskupství v Čechách tvoří územní celky o něco málo větší než naše dnešní kraje. Litoměřická biskupství je z venkovských diecemi nejstarobylější, jeho počátek spadá do r. 1655. Zanedlouho po něm byla založena královéhradecká diecéze (1664) a po více než stu letech biskupství budějovické (1785).

V tomto rozdělení tvoří jednotlivé diecéze co do počtu far přibližně stejné celky. Ve svém klasickém období, t.j. od druhé poloviny 18. století do poloviny 20. století, měla pražská arcidiecéze půl šestého sta až 600 far a tři ostatní diecéze spravovaly po 400 až 450 farách. ¹⁾

Upozornuji, že jsem se pro rozsáhlost a diferencovanost církevních materiálů zabývala pouze archivy far, nikoliv jim nadřazených vikariátních úřadů, ani archivy klášterními.

V litoměřické diecézi šlo na konci sledovaného období o 449 archívů, protože při průzkumu církevní administrace nečiním rozdílu mezi farami a dalšími hierarchicky nebo titulárně odlišnými úřady s farní funkcí, t. j. proboststvími, děkanstvími a arciděkanstvími. Je přirozené, že během uvedeného vývoje od 18. století se počty vikariátů a far jimi spravovaných pokaždé měnily, ale při církevním konzervatismu to nebylo často a pro naše účely je to v uvedeném období zanedbatelné.

V r. 1903 vydal profesor pražské theologické fakulty, Dr. Fr. J. Endler, obsáhlou přehlednou práci o litoměřické diecézi, "Das soziale Wirken der katholischen Kirche in der Diözese Leitmeritz", Wien 1903, na niž budoval i za okupace vydaný "Handbuch der Diözese Leitmeritz 1941". Podle této poslední statistiky měla litoměřická diecéze 29 vikariátů s průměrem 15 far. Ve skutečnosti však v pohraničních oblastech přibývalo na vikariát zhruba 16 far, zatímco české zemědělské oblasti mají kolem 12 far. Tento poměr je vesle stejný i před okupační reorganizací. Kromě větší hustoty obyvatel průmyslových oblastí je tu příčinou zřejmě defenziva katolické církve proti bezprostřednímu vlivu německého protestantismu.

Území litoměřické diecéze odpovídá deseti dnešním okresům severočeského kraje a z dnešního středočeského kraje sem připadají někdejší vikariáty Nymburk, Mladá Boleslav, Mladobov. Hradiště a Mělník, z východočeského kraje Turnov a Sem. . . . Protože materiály, jimiž se zabýváme, spadají do období před r. 1952, držím se při citacích starého církevního rozdělení. Od uvedeného data je kompetence vikářů shodná s územím současných správních okresů.

Na tomto území jsem se pokusila zjistit skladbu, stav a badatelskou přístupnost farních archívů a speciálně se pak soustředit na materiály, které by mohly sloužit demografickému bádání.

Protože moje znalosti o skladbě archívů litoměřické diecéze závisejí na jejich současném stavu, musím předestát ještě před vlastním rozбором dvě stručné informace o jejich stáří a o jejich uložení, které by jinak měly spíše tvořit jednu samostatnou a jednu závěrovou kapitolu tohoto sdělení:

Vlastní složitá farní agenda začíná především v první polovině 18. století⁴⁾, rozvíjí se mohlutně se sestátněním matrikářství a při zachování ustálených druhů pastorální péče se během 19. století rozrůstá blavně její hospodářská stránka. Farní archívy, zejména u větších a významnějších far, měly ovšem písemnosti i v předchozích staletích. Nepřibližujeme-li k listinnému materiálu, byly to různé finanční a urbánní rejstříky, matriky, kombinované někdy s kronikami⁵⁾, nadační písemnosti a pod. Tyto nejstarší písemnosti však - až na nepatrné

výjimky - nenajdeme ve farních archívech, protože v litoměřické diecézi byly odevzdány do diecézního muzea při biskupství v Litoměřicích⁶⁾ a staly se více méně součástí biskupského archívu, který tvoří s archivní stránky složitou kapitolu. Zdá se, že myšlenka soustředit vzácnosti do biskupství - z archívně metodického hlediska nijak ideální, protože znamená rozhracování ucelených fondů - vyplynula jen ze zánicového historického amatérství některých církevních hodnostářů na biskupství, a byla příliš velkou zátěží k množství jiných vlastních úkolů a poslání tohoto církevního úřadu. Sbirka nejstarších písemností nespĺnila záměr svých budovatelů: lépe veřejnost informovat o címích, jež by jinak zapadly bez povšimnutí po venkovských farch. S odchodem zavěčených a historicky vzdělaných hodnostářů došlo k jejímu úpsdku. Koncem 50. let tohoto století bylo dosaženo dohody mezi církví a státem v tom smyslu, že o archiv biskupství bude pečovat Státní archiv v Litoměřicích. K inventarizaci a k publikování archivní pomůcky pro tento fond zatím nedošlo. Určité části jsou prostřednictvím Státního archívu a za souhlasu biskupství přístupné.⁷⁾

Z farních archívů byly po uzákonění civilních matrik⁸⁾ vyňaty matriky, z nichž byly při příslušných státních archívech jednotlivých krajů vytvořeny sbírky. Při přejímání matrik prostřednictvím národních výborů došlo k tomu, že byly někde přejaty také matriční spisy, které se pak nedůsledně doobaly dílem do Státních archívů, dílem do úřadoven matričních obvodů. Protože jejich využívání předpokládá odborné jazykové i paleografické znalosti, působily nannoze rozspaky a někde byly v domněni, že jde o pouhý spisový duplikát matrik, zničeny. V některých okresech byly však matriční spisy ponechány ve farních archívech a s nimi buď zůstaly na farch, nebo přešly do okresních archívů. Od dohody mezi ministerstvem školství, t. j. jeho odborem pro církevní věci, a ministerstvem vnitra staly se archívy far jakožto deponáty předmětem péče okresních archívů a převážně do nich byly svezeny.¹⁰⁾ Jako deponáty mají tyto archívy nevýhodu v tom, že jejich části musejí být dle přání původce fondu, t. j. administratorů far, ponechávány na požádání k používání na farch, kde ovšem péče o ně postrádá respektování dnešních "základních archivních pravidel" i možnosti, být k dispozici badatelům podle běžného studijního řádu archívů.¹¹⁾

Myšlenka stažení farních archívů na konsistoře neodpovídá reálným možnostem ani účelnosti, ovšem určité iluze o jejím budoucím uskutečnění působily jako brzda při předávání písemnosti z far do státní péče. Tato spletitá situace, komplikovaná místními podmínkami, přidala další článek k řetězu, bránícímu přípravě žádoucího badatelského zpřístupnění těchto archívů. Archívy, které přejaly neúplnou farní agendu, nepřístupovaly k inventarizaci, ale ponechávaly písemnosti

celky far ve stavu, jaký byl vytvořen na farních úřadech. Tento stav neodpovídá našim požadavkům na přístupnost fondů pro badání a je přinejmenším zanedbaný. 12)

S ohledem na významnost církevních fondů však řada okresních archivů uspořádala, eventuelně zinventarizovala přejaté písemnosti far i za rizika, že bude nutno po doplnění je zpracovávat. 13) Archivní správa usiluje o zlepšení tohoto stavu.

Neudržitelnost myšlenky, že by archivy far měly zůstat na farech, podporuje např. mnohonásobně ověřená zkušenost, že současné duchovenstvo není s to vůbec připravit předávací protokol, protože mu k tomu chybí odborné předpoklady, znalost němčiny, starých písem a termínů, natož předkládat ke studiu žádané materiály. Tato poslední potřeba by ostatně znamenala požadovat od duchovních funkcí, naprosto nespádající do náplně jejich povolání.

Nedodržení směrnic o deponování farních archivů v okresních archivech vyplynulo jednak z osobních názorů některých duchovních na právní řešení církevních záležitostí, jednak z nepřipravenosti národních výborů a jejich archivů na přísun tak bohatého materiálu; posléze pak z toho, že některé nové vzniklé organizace si v 50. a 60. letech osvoily právo šívelně nahlídat s majetkem neobsazených far. Z přecenění své nepostradatelnosti pro výrobu nebo výživu obyvatelstva naopak podcenily naprosto všechny ostatní složky. Mám tu na mysli hlavně zemědělské svody, které ve skoumaném území zničily samovolně několik desítek farních archivů nebo je alespon z velké části poškodily. 14)

Z tohoto trochu sice odtažitého, ale pro pochopení situace nutného přehledu vyplývá, že jsem neměla možnost pracovat s ideálně zachovanými 450 archivy, ale že při snaze vyšetřit jejich stav jsem se musela potýkat se značnými překážkami. Kromě zničených archivů bylo však možno zjistit skladbu i těch farních fondů, které byly převezeny do okresních archivů ještě neuspořádané a oficiálně nepřístupné, a to na základě přejímacích seznamů, jež jsou kvalitní jen tam, kde na sebe vzal administrátorovu povinnost soupisu sám archivář z povolání.

Několik vikariátů má ještě na farech nesepsané a nepředávané archiválie, naprosto nepřístupné a dokonce ohrožené, které nebylo možno hlouběji prozkoumat, i když byla zjištěna jejich cenost. 15) Současní vikáři většinou uznávají, že archiválie před r. 1945 jsou pro jejich pastorální potřeby naprosto bezcenné, a jsou ochotni je archívům deponovat. Stále však někde - na jednotlivých farech - působí jako zábrana obava z proticírkevního zneužití, jinde z toho, že archivy budou skartovat materiály, církví pokládané za nedotknutelné, posléze pak

jde o podcenění archiválií far samotnými administrátory nebo archiváli. 16)

Se zřetelem na cíle této práce ponecháme stranou hodnocení farních materiálů pro regionální i celostátní historii. Je to složitá záležitost, vyžadující - kromě jiného - hluboké znalosti zachovalosti historických pramenů vůbec a místních pramenů v kompetenci příslušných okresních archivů zvláště. Uvedené znalosti stavu pramenů jsou však do jisté míry předpokladem i pro podnocení demografického významu farních archivů, o který nám jde.

Jak jsem již uvedla výše a jak je všeobecně známo, hlavní farní demografický pramen - matriky - jsou soustředěny ve státních archivech a zcela zpřístupněny i využívány. 17)

Ostatní farní archiválie lze věcně rozdělit na pět hlavních skupin: je to matriční agenda, pastorální péče, z jejíž evidence ovšem i matriční agenda vznikla, hospodářské záležitosti a skupina písemností, zachycujících předpisy, nařízení a směrnice pro farní úřady.

Nebohatší jsou první dvě skupiny, a proto se předem vyrovnám s několika typy tří posledních oddílů, slibujícími pouze druhotný, doplňující materiál pro účely, které sledujeme.

V hospodářské agendě pokládáme za nejcennější knihy katastrálních počtů. Můžeme v nich nalézt obyvatelské seznamy, pokud jde o příspěvky k různým církevním potřebám nebo o desátky. Obvykle však do hlavních vyúčtování byla přepisována jen souhrnná suma a rozpis desátek podle obyvatel byl porizen zvlášť. Pro tyto desátkové repartice nacházíme - ač nikoliv shusta - rejstříky desátek od počátku 18. stol. až do konce století 19., někdy i ve formě spisů. 18)

Dostí vzácným, ale cenným pramenem, jsou goubory obligací k církevnímu jmění, vzniklé obvykle po nějaké katastrofě, která postihla obec, např. po celkovém požáru nebo vojenském vydrancování. Obsahují i určité sociální charakteristiky. Jsou obvykle v 18. století, kdy nebylo ještě svěpomocných pokladen.

Časově od předcházejících archiválií velmi vzdáleným, ale věcně sem spadajícím pramenem, je vyměřování příspěvků všichnič po zavedení církevních rad a samospráv okupačními úřady. Je to výborný zdroj pro stav obyvatelstva na počátku okupace. Ponejvíce byl tento soupis proveden v r. 1939, někde jsou zachována i opřevázaná šetření z následujících let. Uvážíme-li, že většina okupačních obyvatelských kartoték přišla vniveč, je to pramen pořádky, i když nepostihuje všechno

obyvatelstvo. Lze jej však doplnit obdobnými příznámi ne-katolických církví.

Z další, školní skupiny, lze čerpat bésné údaje pro statistiku o školní mládeži. Školské materiály jsem sledovala přibližně v šestnácti farních, šlo o soupisy dětí ve škole a dětí i mládeže na opakovacích náboženských cvičeních v určité době povinných pro učně nebo jako příprava k birmování. Náhodně se zachovaly kdysi bésné pozizované podklady jako "seznam školáků pro věrouku". (Nejstarší z r. 1752.) Tyto podklady končí se zrušením církevního dohledu na školství r. 1869.

V třetí skupině archivních písemností lze nalézt podrobné všeobecné předpisy o jednotlivých družích farní agendy a návody k jejím vedením. K tomuto účelu dobře slouží u litoměřické diecéze "Consistorial-Currenden für die Leitmeritzer Bisthümer. Diözesen-Geistlichkeit", vydávané od r. 1825, a "Ordinariatsblatt", vydávané od r. 1861, opatřené rejstříky a poskytlující klíč k bližšímu poznání historie demografických pramenů.

Nyní se vrátím k nejobsahelejším dvěma částem farních archivů. Oblast pastorální péče má agendu bohatou spíše kvantitativně. Nejlépe jsou vedeny a zachovány hlavně knihy, jejichž předepsané rubrikování nutí pisatele k určité ukázněnosti. Jsou to především knihy birmování, které lze na litoměřickém diecézním území sledovat od druhé třetiny 18. století. Jsou to průřezы populačním stavem mládeže, umožňující i pro počty chronologické, protože se opakuji v obdobích 7 - 15 let a jsou vedeny trvale až do současnosti. 19)

Většinou jsou velmi dobře zachovány také všeobecně podcenované knihy prohlásek snatků a ohlásek bohoslužeb. Začínají obvykle od počátku 19. stol. a pokračují do současnosti.

Prohlásky snatků proberu na tomto místě, i když spíše spadají do oblasti matriční. Byly však vyhlášovány na konci mše spolu a bohoslužebnými ohláskami a sledovaly nejen všeobecně právní, ale i církevní hlediska. Knihy prohlásek snoubenů 20) totiž zachycují, na rozdíl od matrik, i snatky těch, kteří odcházejí ze své obce, a tudíž lze na nich naprosto přesně zachytit snatkovou migraci i s geografickým určením.

Knihy prohlásek bohoslužeb 21) (Verkündigungsbücher - promulgatio divinarum) zachycují zase další údaje, chybějící nám v matrikách, totiž migraci podle zaměstnání. Vcelku do konce 19. stol. bylo obvyklé sloužit zádušní mše v místě rodiště nebo bydliště, i když určité osoby zemřely jinde. Při vyhlásování zádušních mší bývají uvedeny i různé okolnosti majetkové a rodinné a zemřelém. Nalezla jsem i ohlásky zádušních mší s uvedením všech příbuzných, jejich povolání a bydliště, jako

na úmrtním oznámení. 22) Také vzácněji přiložená parte jsou skvělým zdrojem pro zkoumání sociální a územní migrace rodin z určitých osad či měst.

Vyslovené pastorální záležitosti jsou Consignationes paschalis (Beichtzettelregister) a to od poloviny 18. století. V bésných farních jsem nenalezla starší spovědní seznamy, ale lze je předpokládat u nadřízených orgánů - ve vikariátních a ordinariátních úřadech, i když i tam, soudě podle vikariátních archivů, které jsem měla k dispozici, budou velké mazery. Vzhledem k důležitosti těchto seznamů, nahrazujících soupisy dospělého obyvatelstva, připojila jsem na konci studie přehled všech, jez jsem mohla zjistit. Vzácně se vyskytují také speciální spovědní seznamy, např. seznamy žáků povinných spovědi, bobužel však až v údobích pozdějších. 23)

Do oblasti pastorální péče patří sledování všech sekt, církví a spolků, ohrožujících katolickou církev. Odpadlíci i přistupující konvertité jsou pečlivě sledováni v knihách změn náboženství 24), zakládaných většinou po polovině 18. století (např. 1770 jde o konverze od židovské církve) a vedených do současnosti. K těmto knihám se postupně objevuje řada spisových doplňků, jako vstupy do katolické církve, výstupy z církve, odpadlíci, sekty, protikatolické spolky a pod. 25), které jsou spíše dokladem pro určitá krizová období církve, než pro trvalý vývoj. Tak existují např. knihy: "Seznam osob, které ustavily starokatolickou obec ve Varnsdorfu" z r. 1877, nebo "Abfallbewegung 1932" z Dolní Poustevny, okr. Děčín. Tyto materiály mohou být podkladem pro potřeby úzkých demografických sond, zkoumajících náboženství obyvatelstva.

Do oblasti účasti věřících na bohoslužbách náleží také knihy míst kostelních 26), které vznikly v období kastovníctví, poněkud analogicky knihám míst v židovských templech. Jejich účel byl dvojitý. Jednak zabránit sporům a vyrušování v kostele, jednak získat duchovnímu, event. jeho pomocníkovi, přehled o docházce věřících na bohoslužby. Knihy kostelních sedadel pocházejí většinou z 18. stol. a proto jsou opět vítané pro demografické zachycení stavu obyvatelstva. Ve středoevropském kraji jsem se s nimi nesetkala. Nejběžnější jsou na severu Čech.

Na rozhraní mezi skupinou výhradně pastorální péče a matričními záležitostmi, které se staly z přehledu církevních úkonů, sledujících spásu duše, povinnou veřejnou právní evidenci, stojí jako pomůcka pro obojí seznamy duší. Nejstarší, s nimiž jsem se setkala, pocházejí ze 17. století, ale nejsou ještě typické. (Libořice - seznamy narozených, oddaných a zemřelých - dle matrik 1673-1818). Hlavní jejich časové těžiště je v 19. století, především v jeho počátku a pak v druhé polovině. 27) Jsou pozizovány rozmanitou formou, dílem podle čísel domů,

dílem abecedně podle otců rodin, často v obojí formě současně: většinou pro každou obec farnosti odděleně, někdy i specializované jako Status animarum vagantium, imobillium, fidelium - 1818. Obnovování těchto knih nastávalo po vynechání jedné z dvou generací, když se připisováním změn stal rejstřík nepřehledný. Seznamy duší sloužily duchovním k evidenci stavu obyvatel, kterou by nemohli získat snadno z matrik, a jsou dokonale zejména v menších obcích, kde byl dobrý přehled o všech obyvatelích. Slouží tedy nejen k zjištění přirozeného pohybu, ale i mechanického pohybu obyvatelstva, dále k propočítávání porodnosti, sňatkového věku a k zjištění rozdílu v péči o nemanželské děti. I při prohlídce pouze průzkumné jeví se např. zřetelný rozdíl mezi severními Čechami a zemědělským krajem středních Čech. Zatímco v severních průmyslových oblastech i při velkém počtu nemanželských dětí shledáváme, že jsou ponechávány v rodinách, panuje ve vikariátech Nymburk, Mělník a Mladá Boleslav zvyk, děti odkládat buď do naleziště, nebo vůbec je vydat veřejnému milosrdenství pohoze-
 28) V seznamech duší jsou cenné poznámky o sociálním charakteru osob, např. o invaliditě, duševních poruchách, o výměnkářství, pensionování, vdovství, seledních vztazích, o pobytu mimo domov vyplývajícím ze zaměstnání a pod. Podle těchto knih porizovaly si seznamy obyvatel i obecní úřady a máme tedy mezeru v materiálu vzájemně doplnovat. K občanské evidenci vedli faráři i další knihy, vskutku více příslušející do kompetence obecních úřadů. Příkladem je kniha "Posudky pro hejtmantví k žádostem o zbrojní pasy na základě záznamů o potrestaných vě-
 29) 1853 - 56 Měříčice (OA Česká Lípa), podobně v Pavlovičích 1853 - 56 (OA Česká Lípa).

Zbývá tedy ještě probrat matriční písemnosti, doplňující vlastní matriky. V žádném případě nejde o pouhé duplicity a ani nejkrajnější nesnáze by neměly opravňovat k jejich ničení. V některých případech, zejména v místech, kde proběhly boje, nálety a odsuny, mohou matriční doklady chybějící matriky přímo nahradit, v ostatních případech je doplňují.

O knihách prohlášek aneb ohlášek snoubenců jsme se již zmínováli. Různé kvality jsou knihy "Zkoušky snoubenců", většinou z 18. století. Nejstarší jsem našla ve farnosti Kadlín v okrese Mělník z r. 1745 29). Obsahují někdy sociální a osobní údaje, jež v té době matriky ještě pomíjejí. Totiž místní původ, zaměstnání a pod. Někdy se dovidáme i o prenupciálních dětech.

Kromě vlastních oficiálních matrik nacházíme na faráři ještě jejich zápisy, přehledné výtahy a rejstříky, většinou oddělené podle křtů, sňatků a pohřbů, někdy i velice užce specializované, hlavně podle legitimacy původu, např. "Seznamy nemanželských porodů", "Seznam pohřbených dětí do 9 let" (1881-1946 v Malé Bukovině OA Děčín), "Seznamy dětí zemřelých bez křtů 1791 - 1845 a seznamy pohřbených dětí nemanželských"

1776 - 1884 Dobruška (OA Mladá Boleslav). "Kniha nemanželských matek a jejich souložníků" 1854 - 1870 Jablonné v Podj. (OA Česká Lípa.)

Občas se naleznou - většinou ve formě spisů - matriční statistiky 30), které v matrikách na závěr jednotlivých roků bývají vedeny do poloviny 19. století dost nespolehlivě. Z matrik často nevidíme, co vše je do celoroční statistiky zahrnuto a co vynecháno. Jde jednak o mrtvorozence, ale i o souborní přifařené míst, protože někdy se počítají všechny přílehlé obce, jindy nikoliv, a dochází ke komplikacím při obyvatelích semot.

V 19. století, vrácněji v 18., mají faráři v obcích se židovskou čtvrtí i vlastní matriky pro židy, kromě židovských matrik, které vedli rabíni. Nejstarší takovou matriku jsem zjistila ve Mšeně OA Mělník (1762). Někdy jde i o obyvatelské soupisy židů. (Postoloprty OA Louny pro 1842 - 57), nebo o kontrolní záznamy o matričních událostech v židovské náboženské obci. 31)

Od počátku 19. století jsou uschovávány ohledací listy 32). Většinou nejsou sice demograficky nějak zvlášť cenné, ale při zdravotnických šetřeních mají přece jen svůj význam. Bývají u nich přiloženy tzv. tajné diagnózy, protokoly o sebevraždách a zavražděných a také při zkoumání epidemii lze podle autorství stanovit i diagnostické omyly a opravit je.

Snubní spisy z 18. století, zjištěné od 1742 33) obsahují především povolení světské vrchnosti při sňatcích migračních, nebo duchovní vrchnosti při sňatcích příbuzenských a také vojenské licence. Vzhledem ke strohosti matrik té doby jsou velmi užitečné i pro demografy, pokud nejde o torsi, u nichž pak ocenujeme hodnoty jiné. Snubní protokoly 19. stol., zejména na předtěstěných blanketech druhé poloviny 19. století, obsahují podrobné dotazy např. o předmanželských počtech a jiných rodinných vztazích, o délce pobytu v místě, o občanství, původu, zaměstnání a pod. Většinou jsou dobře zachovány i s přílohami vitanými genealogiá (křestní a oddací listy, úmrtí listy ovdovělých partnerů a pod.). Další agenda, související s udělením světské matriky, týká se porušování tohoto svazku a naopak změn stavu, jež vyplývají z nápravy vztahů "neřádných". Pro tyto účely byly vedeny knihy i spisy konkubinátů, legitimování, rozluk, rozvodů a posléze civilních sňatků. 34)

Nutno připomenout, že tam, kde byly vedeny oddělené vojenské matriky, někde si dělali faráři pro sebe duplikáty v oprávněném předpokladu, že vojenská akta budou odvezena a pro narozené vojenské děti nastane totiž se získáváním dokladů (např. Rumburk OA Děčín).

V oblastech Protektorátu se objevuje na farách také zvláštní skupina agendy o zjišťování arijského původu.

Samozřejmě se na jednotlivých farách vyskytují některé osobité zvláštnosti např. "Žádosti o křest dětí" (1780-1845 Merboltice OA Děčín), nebo "Seznam pohřbených chlapců, kteří se nenarodili v místě" (pro r. 1905 - 1939 v Benešově nad Ploučnicí). Seznam poutníků na sv. Horu u Příbramí z Poutního domu v Mašově, založený 1588 a vedený 1760-1771 FÚ Mašov OA Chotutov.

Spisové doklady o narození jsou z 19. století zachovány vzácně. Úředně a povinně jsou zavedeny od r. 1926. Občas vy-
pomocou napravit mylný matriční zápis nebo nahradí zapomenutý zápis. Kromě těchto písemností bývá ovšem v chronologických i věcných farních registraturách obsáhlá agenda všech matričních druhů, které spíše osvětlují dobová, právní a kulturní hlediska i společenské představy a sociální poměry doby.

Různé druhy veškeré předchozí agendy nacházíme přímo v pamětnicích, memorabiliích. Tyto knihy jsou ve starším období snůškou důležitých údajů (opisy listin, nadací, inventáře, desátky, výnosy církv. úřadů atp.), teprve v 19. století se stávají kronikami v pravém slove smyslu. Většinou se zachovaly první díly pamětnice z první poloviny 18. století, ale také již z druhé poloviny 17. století po vítězství protireformace. Velice vzácně jsou k dispozici i starší pamětnice z far, jež zůstaly katolické i za reformace. Při demografickém průzkumu určitého místa je nutno se s obsahem pamětnice seznámit.

Závěrem lze shrnout poznatky z průzkumu farních archivů v konstatování, že přes nenahraditelné ztráty zůstává ve farních archiváliích zachováno ještě stále velké a nedocené bohatství pramenů. Základní průzkum nemohl přinést úplný přehled. Snažila jsem se alespon uvedením některých příkladů za mnohé předvést starobylost, rozmanitost a všestrannost farních archiválií po celé litoměřické diecézi. V okresech, které jsou citovány minimálně, neměla jsem z tamních místních důvodů možnost získat přístup k archiváliím a mohla jsem pouze vyšetřit, zda jsou zachovány a kde jsou uloženy, anebo tam šlo o běžné typy. Inventáře a seznamy existující v archivech jsem přezkoumala všechny. Spisový materiál, trpící nedostatkem registračního pořádku nejvíce, je také nejmeně přístupný. Jeho dobré uspořádání a inventarizace budou ovšem jednou z časově i odborně nejnáročnějších prací. V něm budou ovšem nalezeny další důležité písemnosti jako consignationes paschalis. Jest tedy žádoucí, aby farní archiváře mohli být co nejdříve a co nejdůkladněji zjištěni.

P o z n á m k y

- 1) Poslední značná reorganizace diecézi a vikariátů před tzv. klasičtým obdobím proběhla při zřízení Českobudějovického biskupství a vzniku další jihočeské diecéze r. 1784. Vývoj litoměřické diecéze od nejstarších dob je vylíčen přehledně v úvodu ke sbírce matrik v Průvodci Státního archivu v Litoměřicích I, ASMV Praha 1956, str. 146 - 150.
- 2) Několik jednotlivých far patří také do západočeského kraje: Boč (okres Karlovy Vary), Tureč (okres Karlovy Vary) a Žihle (okres Plzeň - sever), dvě do rakovnického okresu ve středočeském kraji (Podbořanky a někdejší vikariátní sídlo Jesenice).
- 3) Viz Jarosl. Macek: Průvodce po archivních fondech Státního archivu Litoměřice I. (ASMV, Praha 1956) str. 148.
- 4) Viz cirkuláře litoměřické diecéze ve fondech jednotlivých far. Odrážejí vliv předpisů a pokynů papeže Benedikta XVII. z let 1741 a 1744 o vedení církevní evidence.
- 5) Na př. Frumaldova kronika z r. 1585 pro Českou Lípou je současně i všeobecnou matrikou. (Ve stát. arch. Litoměřice.)
- 6) Viz "Mitteilungen aus dem Diözesan-Museum", které vycházejí jako příloha ke "Konsistorial-Kurrente der Leitmeritzer bischofll. Diözese" od 21. ledna 1886. O přírůstcích informovala rubrika "Nachrichten über die Sammlungen des Diözesan-Museums".
Zřízení muzea litoměřické diecéze bylo oznámeno v kurendě č. 6051 (str. 280), sešit 33. roku 1885. Původně šlo především o vstupu muzeální, trojrozměrné exponáty a Fachliteratur.
- 7) Viz Průvodce Star Litoměřice I. oddíl Církevní fondy litoměřického biskupství, Biskupský archiv a j. str. 210-211).
- 8) Matriční agendu vedli v českých zemích duchovní až do konce r. 1949. Zákonem o matrikách z r. 1949 č. 268 Sb. zák. a nař. bylo vedení matrik přeneseno na místní národní výbory v sídlech nově zřízených matričních obvodů.
- 9) K 1. lednu 1950 převzaly matriční úřady národních výborů církevní matriky z příslušných farních úřadů. Staré matriky před r. 1870 předaly do tehdejších krajských archivů. Tak vznikly sbírky matrik dnešních státních archivů.
- 10) Vzájemnou dohodou mezi Krajskou správou ministerstva vnitra

v Ústí n.L. a Kapitulum ordinariátem v Litoměřicích, uzavřenou dne 8. února 1960 byly farní a vikariátní archivy začleněny do operativní správy příslušných okresních archivů.

Skartační směrnice pro písemnosti římsko-katolické církve vydala na základě vyhlášky ministerstva vnitra ze dne 3.II. 1953 č. 62 Ú.l. ministerstvo školství a kultury, odborem pro věci církevní přípisem č.j. 4141/56 - D I/4 Ser/Sk ze dne 28.7.1956.

- 11) Studijní řád je zveřejněn na př. v Úvodu k Soupisu arch. fondů okresních archivů severočeského kraje, St. archiv Litoměřice, 1968.
- 12) U far litoměřické diecéze se nejvíce jednotný s konsistoře zavedený spisový pořádek. Doporučené beslové řazení spisů dle abecedy nebylo praktické a při změně administrátora obvykle zpláňlo nebo zašlo. Jen nemnoho far má zachován klíč k registratuře. Na př. Bohusdov (OA Teplice) má vybudován věcný abecední systém o 40 základních beslech, Bořislav (OA Teplice) má následující dvanáctiřleňný systém pro spisy i knihy současně: I. Budovy, II. Pastorační péče, III. Svatkové věci, IV. Matriční věci, V. Nařízení, VI. Různé (birmovací, pamětní, kázání, inventáře, hospodářské záležitosti), VII. Matriky, VIII. Nadační věci, IX. Dotace, X. Školní záležitosti, XI. Chudinské, XII. Nekatolíci.
- 13) Z praxe svozů a pořádání vznikly teoretické návrhy v odborném archivářském tisku: Jiří Sochr: Pořádání a inventarizace římsko-katolických farních archivů, Archivní časopis 1962, str. 19 - 33. Vladimír Spáčil: K otázce pořádání a inventarizace římsko-katolických farních archivů z oblasti olomoucké arcidiecéze. AČ 1963, str. 76 - 81. Bořivoj Lůžek: Návod k inventarizaci římsko-katolických farních archivů. Archivní poradní sbor Severočeského kraje 1960, rozmnoženo.
- 14) Několik příkladů souvislosti nového využití fary se zničením archivu: Na faře Proboštov je sklad Státního statku Malečov (okres Ústí n.L.), archiválie fary se ztratily. Na faře Chošov (okres Louny) usídlila se stroj. traktor. stanice, přitom byl zničen archiv i s pamětnicí ze 17. stol., Libočany (okres Louny) Státní statek si ve faře zřídil drůbežárnu a zničil farní knihovnu.
- 15) Tím naprosto neupírám dobrou vůli i schopnost některým duchovním, kteří mají navíc historickou a lingvistickou erudici. Na př. ochotně i odborně vyhovuje badatelům děkanství Rožďalovice a další. Nedobry stav na jiných farách nepřipisují také zásadně na vrub jejich správců, jak jsem již uvedl na několika jiných místech.

- 16) Dokladem péče o zachování dokladů římskokatolických far a současně i boje proti názorům opačným je jednání ústřední skartační komise. Viz Jaromír Charouš: Z činnosti ústřední skartační komise v letech 1966-1968, AČ 1969 č. 1 str. 6.
- 17) Matriky litoměřické diecéze jsou uloženy ve Státním archivu Litoměřice (sloučeny matriky, uvedené v Průvodci po archivních fondech Státního archivu v Jablonci n.N., vydaném v Praze AS-MV 1956 a ve stejné publikaci Státního archivu v Litoměřicích, vydaném taktéž v r.1956.). Dále ve Státním archivu v Praze dle Průvodce I., vydaného ASMV, Praha 1958 str. 232 a d. Ve Státním archivu Plzeň (dle soupisu archivních fondů okresních archivů severočeského kraje, vyd. Star Litoměřice 1968) a ve Státním archivu Zámarsk (podle soupisu archivních fondů okresních archivů východočeského kraje k 1. lednu 1967. Vydal Star Zámarsk 1968. Jejich seznam je uveden v Průvodci po archivních fondech Státního archivu Zámarsk, ASM, Praha 1965 str. 183 a d.
- 18) Na př. Seznam desátků fů Stráž p. R. 1760 (OA Česká Lípa); Kniha desátků, které páni sousedé lyský odváděti povinni jsou 1760 - 1803, Lysá, okr. archiv Nymburk. Vzácnější starší: seznam desátků z let 1693 - 1851 pro Maštov (OA Chomutov), seznam desátků v Kravařích z r. 1860 (OA Česká Lípa), Jezvém 1797 (OA Česká Lípa). Podobným seznamem je také "Rozvržení ruční roboty měšťanů" 1794 pro faru Maštov (OA Chomutov). Na Mladoboleslavsku, Nymbursku a Mělnicku bývají "Libri computum ecclesiae a Consignatio seu registerium decimarum ad beneficium. Jiné užívané názvy: Dezimationsverzeichniss 1838 - 47 Vysočany (OA Louny), Dezimationsregister (pro r.1715 - 1835 v Jedlce v OA Děčín). Dezimationsregister des Daubauer Pfarrbenefiziums 1805 - 1838 (OA Česká Lípa).
- 19) Matriky birmovanců: Confirmationsbücher, Matricula confirmatorum, Liber confirmationis nebo Liber confirmatorum. Na př. Blšany 1745 - 1806 (OA Louny), Všejanya 1746 (OA Nymburk), Hora sv. Kateřiny 1747 - 1904, (OA Most), Matricula sacramentum confirmationis 1746 (v OA Liberec), avšak tento případ byl shledán v Teplicích a jinde v tomto okrese: "Příhášky k birmování" (OA Teplice).
- 20) U tohoto typu knih panuje velká pestrost označení: Eheverkundigungsbuch, Verzeichniss der Auzgebote, Verelungungsbuch, Eheaufgebotsbuch, Ehe- Aufgebote, Aufbietungsbuch, Promulgatio nuptiarum nebo sponsorum, Liber matrimonium promulgatoris penes ecclesiam. Nejstarší jsem našla na př. v Rejšvicích z r. 1745, okres Mladá Boleslav a ve Strenicích, okr. Mladá Boleslav z r. 1740. V českých končinách "Kniha ohlašení". Výjimečným

příkladem je název knihy manželských ohlášek v Ervěni-
ci (OA Chomutov) z let 1937 - 1946 "Liber publicatio-
num".

- 21) Český název prohlášky i ohlášky se libovolně samostatně. Jinak se setkáváme s názvy: Liber promulgationum de ordine divinorum, Verkündigungsbücher, Promulgatio divinorum (na př. Obora OA Louny). Nejstarší jsem našla na mladoboleslavském okrese v Bezně 1740 a v Rejšvicích 1745.
- 22) Na př. ve farním archivu sklářské obce Skalice (OA Česká Lípa).
- 23) Seznamy šákl povinných spovědí, na př. Malá Bukovina 1877-1883 (OA Děčín). Poznámání dítek vesnických ke sv. svátosti 1829 - 1836 (OA Nymburk).
- 24) Různé názvy: Religionsveränderungsbuch, Eintrittsbuch 1852 - 1883 Ne-
ve Mesto pod Smrkem (OA Liberec), Liber sive conversio-
nis ad fidem orthodoxam sive defectionis ad alterutram con-
fessionem penes ecclesiam, Návrahy a přestupy 1840-55
(Pšovka OA Mělník), Verzeichnis über Confessionslose
(1899 - 1909) Ledvice (OA Teplice), Convertitenbuch (1840-
1914) Přísečnice (OA Chomutov), Na temerě 1930 - 45 Pod-
bořánky (OA Rakovník). Speciál. knihy zejména na děčín-
ském okrese.
- 25) Na př. Průzkum kacířů 1776, Lindava (OA Česká Lípa), Kni-
ha odpadlíků 1919 - 1949, Mariánské Radčice (OA Most),
Zvláště pak speciální fascikly ve spisové agendě.
- 26) Na př. Standbuch od 1783 pro Lobedavu (OA Děčín), v Ji-
řetině pod Jedlovou (OA Děčín) z r. 1751 - 1817, v Pod-
luží tamtéž 1743 - 1918. Verzeichnis der Kirchenstandsbesitzer 1812 - 1852 Jablonné
v P. (OA Česká Lípa), Kirchenstands- Buch 1847 - 1889
Bukov (OA Děčín), Standbuch Brtniky 1859 (OA Děčín),
Kunštice 1792 (OA Česká Lípa), Kirchenmitzge 1843 Lipo-
vá (OA Děčín), Práchen 1781 - 1903 (OA Česká Lípa).
- 27) Seznamy katolických příslušníků k farně bývají také nazý-
vány Rejstříky duší (Seelenregister), Consignatio anima-
rum, parochiae, Seelenbeschreibung, Seelenverzeichnis, Ver-
zeichnis der Häuser (Novosedlice, okr. Teplice, pro r.
1858), Status animarum, Seelenverhältnsbuch (Kralupy u
Chomutova OA Chomutov), Popis hlav (na př. Světlá v Podj.
1847 OA Liberec), Liber donorum, Bozkov kolem 1840, OA
Semily), Liber animarum, Liber status animarum, na Se-

milsku dělnice, Seelenverschreibung, Klíny 1881 - 1902
(OA Most), Mannschaftsbuch 1794 - 1940 Jablonce u Mělník
(OA Česká Lípa), Sumarium 1861 pro Skrochleby a Všechlapy
(OA Nymburk), Seznam všech lidí v Rudiněci, Slotavy a
Draha 1860 - 1870 (OA Nymburk), Poznámání duší ve Dvo-
řích a v Čilci 1858 - 63 (OA Nymburk), Seelenkataster
1776 a 1845 Bezděz (OA Česká Lípa), Soupis osadníků fary
Všejské a okolí (OA Nymburk), Consignatio parochiana-
rum Kzellensium od r. 1840 (OA Nymburk), Popisní kniha pří-
farených majitelů usedlostí ve Žitovicích a Pojed od 30. let
19. stol. (děkanský úřad Rožďalovice), dále Descriptio
animarum 1852 Lysá n.L. (OA Nymburk). V Českých končinách
jsou i označení: Popis obyvatelstva, Popis všech duší, Pop-
is vojvodních poznamenaných duší. Vyjimečnou specializa-
cí jsou "Knihy manželů a jak dlouho spolu žijí" (Žerčice,
okres Mladá Boleslav). Jiným případem je "Pupiller Versich-
nisse 1835 - 47 Bořislav (OA Teplice), a "Knihy válečných
sirotků" 1914 - 17 Jablonné v P. (OA Česká Lípa).

- Záznaky o trestaných farnicích má na př. Hřensko (OA
Děčín) pro l. 1859 - 1872 a Lipová 1856 - 1864 (OA Děčín).
- 28) Takřka na každé farně uvedených vikariátů jsou vedeny "Se-
znamy nalezenců", "Findelkinder" a j. podobné.
- 29) Bývají nazývány „povětšinou "Examina sponsorum" (1745 Jalec
OA Mělník), "Prüfungen der Brautleute", "Brautprüfungsbuch",
"Liber continentis examina sponsorum" 1793 Hrádek n. Mlým
(OA Liberec), Liber consignationis super cathecheses 1752
tamtéž, Liber examinum pro copulandis anni 1747, na Mla-
doboleslavku "Trauungsrepular", nebo "Sponsalbuch". Examen
der Brautleute 1856 Liběchov (OA Mělník). Na mnoha místech
pocházejí examina ještě z první poloviny 18. stol., na př.
Boč 1745 (OA Karlovy Vary), Kostomlaty 1745 (OA Nymburk),
Nebožely 1745 (OA Mělník), Bezděz 1746 (OA Česká Lípa).
- 30) Nejstarší "Přehledné tabulky o narození, sňatcích a úmrtích"
jsem zjistila v Boči pro léta 1766 - 1878 (OA Karlovy Vary)
a v Blisanech od r. 1791 (OA Louny). Jiné "Tabella animarum"
1808 - 1875 Chomutov (OA Chomutov), "Sumarisační koncept
matrioních statistik" 1803 - 1848 Podbořánky (OA Rakovník).
- 31) V Jablonném v Podještědí "Kniha židovských křtů" 1870 -
1901 (OA Česká Lípa), Judenmatrik 1831 - 1857 Všejaru
(OA Nymburk), "Judenmatrik" s volnými stránkami o obřise
Mocly (OA Nymburk), "Matrika židů" 1819 - 1868 Zákupy (OA
Česká Lípa), "Matrika židů" Žandov 1839 (OA Česká Lípa).
- 32) V Horním Jiřetině (OA Most) jsou zachovány od r. 1755.
Jablonné v Podj., má "Protokol mrtvých k ohledacím listům"
od r. 1799 (OA Česká Lípa).

- 33) Hora sv. Kateřiny (OA Most) "Povolení k uzavření sňatků" od r. 1752. Boš (OA Karl. Vary) má vzácně zachovanou souvislou řadu povolení od r. 1742 - 1949. Vojenské licence k sňatku byly shledány v Bořislavi 1815-1862 (OA Teplice).
Jiné názvy sňubních protokolů: Trauzettel, Ehescheine, také Meldzetteln 1818 - 1834 Loukov (OA Semily), Akta matrum děkanství Nymburk (OA Nymburk) od r. 1857.
- 34) Na př. "Verzeichnis der Geschiedenen und getrennten Ehen" 1897 - 1947 Duchcov (OA Teplice), Kniha rozluk manželských 1923 - 1937 Staré Křečany (OA Děčín), Kniha rozvodů a rozluk 1867 - 1937 Milovice (OA Nymburk), Evidence sňatků před občanskými institucemi 1935 - 1948 Brenná (OA Česká Lípa).

Consignationes paschalis
(Beichtzettelregister)

Benešov n.Pl. (OA Děčín) 1790-1798 (u okol.obcí do 1832)
Bezděz (OA Česká Lípa) 1843
Blšany (OA Louny) 1777, 1790, 1806, 1809
Bořislav (OA Teplice) 1810, 1824-25, 1846, 1852-60
Česká Lípa (OA Česká Lípa) 1840 - 1869
Dubá (OA Česká Lípa) 1846-1856
Habartice (OA Děčín) 1784-1793
Javory (OA Děčín) 1838-1855
Kostomlaty (OA Nymburk) nedatov.
Lysá n.L. (OA Nymburk) 1787-1789
Markvartice (OA Děčín) 1788
Nebužely (OA Mělník) 1829-1844
Podlesnice (OA Chomutov) 1856-1861
Polevsko (OA Č.Lípa) 1858-1873
Samšina (OA Ml. Boleslav) nedatov.
Sloup (OA Česká Lípa) 1773-1783
Stvolínky (OA Česká Lípa) 1724-1770, 1814-1834
Široké Třebčice (OA Chomutov) 1853-1880
Volfartice (OA Česká Lípa) 1847
Všejanya (OA Nymburk) 1820-1908

Josef Křivka

Význam poddanských seznamů pro demografické bádání

V porovnání s předbělohorským obdobím přibýly po třicetileté válce nové prameny důležité nejen pro poznání tehdejších demografických poměrů v naší zemi, nýbrž, a což je důležité, i prameny přinášející údaje hromadné povahy, k jejichž studiu můžeme použít statistické metody.

Zatím co předcházející generace historiků obracela svůj zájem především k pramenům berní povahy a k soupisům obyvatelstva pořizovaným k účelům nábožensko-církevním, pozornost dnešních historiků se začíná obracet i na další prameny. Mezi tyto prameny, které pro poznání demografického vývoje v předstatistickém období zaujímají přední místo, patří tzv. poddanské seznamy, pořizované vrchnostenskými úřady pro evidenci dědičných poddaných.

Jak ukazuje nejstarší název těchto poddanských seznamů, byly to původně jen soupisy sirotků, jejichž vznik souvisel s povinností vrchnosti starat se o sirotky, a tím i o vedení jejich řádné evidence. Názvem sirotčí registra byly však v první polovině 16. století označovány dvě rozdílné diplomatické kategorie.

Jednou z nich byl zvláštní typ pozemkové knihy, do které se zapisovalo pořízení o usedlostech, kde semel hospodář, tedy inventáře sirotčích statků, pozůstalosti a peněžní částky odváděné do sirotčí truhlice a jejich další vyplacení. Účelem těchto sirotčích register byla snaha zajistit normální chod těchto sirotčích hospodářství nejen v zájmu sirotků, nýbrž i pro řádné plnění všech závazků vůči vrchnosti.

Jako sirotčí registra byly také označovány jmenné soupisy sirotků, pořizované při jejich každoročním stavění před úředníka panství. Z názoru, že neosedlí sirotci mají sobě peníze vydělávat a vysluhovat, plynula jejich povinnost dostavit se v obvyklém termínu na vrchnostenskou kancelář, kde byli pak "přistavováni" do služby buď vrchnosti nebo poddaným. Z potřeby mít řádnou evidenci o tom, kde se kdo nachází, jakož i o těch, kteří se nedostavili, byly pořizovány pro lepší paměť písemné seznamy - sirotčí registra, přistavní rejstříky, či knihy stavůnků.¹⁾ Je pochopitelné, že seznamy sirotků byly jako samostatné knihy vedeny především na velkých panstvích, a to pravděpodobně ne ještě na všech. Na malých statečích stačil na tuto evidenci jednoduchý záznam, pořízených na jednom papíru, nebo na několika listech, svázaných nanejvýš do sešitu. Ještě v roce 1586 z "poznámenání

sirotků" od úředníků zádušní správy sv. Mikuláše pro ves Kojetice vidíme, že sirotčí agenda byla vedena zcela jednoduše. Zápisy, které byly zpravidla v této době již vedeny jednak v pozemkové knize, jednak ve zvláštním přistavním rejstříku, jsou zde zapsány společně bez nejmenšího rozlišení a v nejstručnější formě.²⁾

Z dochovaných instrukcí je zřejmé, že zvláštní samostatné knihy pro soupis sirotků vznikaly nejdříve na velkých panstvích a državách předních českých rodů, známých starou tradicí vrchnostenské správy a jejího úřadování, jak tomu bylo v případě Rožamberků a Parnštejnů, nebo na panstvích, která patřila vynikajícím úředníkům tehdejšího feudálního státu, jako byl např. Florián Griespek z Griespachu a Zdeněk Vojtěch z Lobkovic. Na těchto panstvích snad došlo také nejdříve k rozšíření dosavadní evidence sirotků o některé další skupiny mladistvých, jak již k roku 1540 dosvědčují artikule vyřichtářů a poddaných na panstvích rožberských.³⁾ Zmíněný artikul ukazuje, jak se zde původní evidence sirotků rozšiřuje na děti všech poddaných mužského pohlaví starších patnácti let, tak i o jejich zapisování do seznamu, v němž podle každoročního hlášení vyřichtářů se měly zaznamenávat místa jejich služby, případné úmrtí. Uvedený článek je dokladem procesu rozšiřování evidence sirotků na soupis všech dětí, a to oboujího pohlaví.

Toto rozšíření však změnilo dosavadní dílčí soupis jedné sociální skupiny na soupis všech dědičných poddaných. Za stavu tehdejší evidence bylo totiž nutné, aby do těchto seznamů byli zapsáni především rodiče dětí. Již při soupisech sirotků byla uvedena jména jejich otce, po případě matky. Proto když nyní došlo k rozšíření soupisu na všechny děti, bylo nutno z evidenčních důvodů poznamenat rovněž i jméno otce nebo obou rodičů. Toto byl jediný důvod, proč byli rodiče dětí uvedeni v těchto poddanských seznamech. Potvrzuje to ostatně skutečnost, že potřebné údaje o věku, zaměstnání, místě pobytu a další poznámky nacházíme výhradně u dětí a mladistvých. Přes zdanlivě značný rozdíl, který se zdá být mezi pouhým soupisem sirotků a poddanským seznamem, představuje tento jen jeho další vývojový stupeň, který však změnil ve své podstatě pouhý soupis jedné části sociální skupiny na soupis všech dědičných poddaných, ačkoliv jeho hlavní cíl zůstával nezměněn. Tímto hlavním cílem v předbělohorském období bylo evidování podchycení především nejnadhší věkové skupiny jako nejdůležitější populační a pracovní rezervy vrchnostenského a poddanského hospodářství.⁴⁾ Ždá se, že k tomuto procesu přeměny někdejších soupisů sirotků na seznamy všech dědičných poddaných došlo před Bilou Horou jen na některých panstvích a nebyly pořizovány každoročně, nýbrž pro delší časové období.

Po třicetileté válce vlivem značných proměn, které nastaly v naší zemi, dochází nejen k mnohem většímu rozšíření těchto poddanských seznamů na současném velkostatku, nýbrž i k jejich dalšímu formálnímu i věcnému zdokonalování. S pronikáním němčiny do vrchnostenského úřadování na mnoha panstvích, kde se dříve úřadovalo výhradně nebo převážně česky, začalo se pro tyto poddanské seznamy používat německého názvu "Mannschafsbücher". Neplatí to však obecně, neboť až do konce 18. století se udržuje na většině panství stále název siroťčí registra nebo kniha stavunků. Mnohde se pro osvětlení nového názvu používá společně obou označení, aby byla zřejmá jejich totožnost, nebo se původní název podrobněji rozepisuje.

Na rozdíl od předbělohorských seznamů, které platily na delší dobu a byly doplňovány a nastalé změny, jsou poválečné seznamy poddaných zpravidla pořizovány již každoročně. Dalším podstatným rozdílem, kterým se odlišují tyto poválečné seznamy od předbělohorských je to, že údaje o věku osob jsou uváděny pro všechno zapsané obyvatelstvo. Avšak ani v poválečném období a namnoze ještě v první polovině 18. století, i když došlo k jejich značnému rozšíření, nebyly tyto poddanské seznamy vedeny na všech statcích. Vznikající byrokratické, projevující se i v úřadování tehdejšího velkostatku, ovlivňovala i sestavování poddanských seznamů, což vedlo k jejich značné formální i věcné rozdílnosti. Tyto rozdíly vyplývaly jednak z různé úřední praxe, ovlivněné tradicí jednotlivých vrchnostenských kanceláří, jednak z osobních schopností, pečlivosti a evidenčních potřeb jejich sestavovatelů, takže vedle základních evidenčních údajů nacházíme zde i další poznámky, které přesahují jejich původní účel. Uvedené faktory ovlivňující rozdílný formální i věcný obsah poddanských seznamů určují vlastně i jejich dnešní hodnotu jako demografického pramene.

K rozšíření poddanských seznamů na českém velkostatku přispěly především společensko-ekonomické změny, ke kterým došlo v naší zemi po třicetileté válce. Celkový úbytek obyvatelstva, který postihl zvláště některé krajiny a panství, vedl nutně k zvýšenému zájmu vrchnosti o získání spolehlivé evidence nejen současného stavu, nýbrž i trvalého pochycení všech jeho dalších změn zaváděním podrobné evidence o úbytku a přírůstku poddaných. Tato snaha se projevuje především v rostoucím zájmu, který v této době věnuje vrchnost především evidenci neosedlých poddaných, jako nejdůležitější populační a pracovní rezervy vrchnostenského i poddanského hospodářství. Jedině z řad neosedlých poddaných mohl získat velkostatek potřebné námezdní pracovníky, které si přes vzrůstající robotní povinnost vyžadoval zvětsovaný rozsah poválečného vrchnostenského podnikání. To platí především o zemědělství, kde v době špič-

kových prací bylo nutno najímat větší počet námezdních sil. Toto platilo rovněž i o poddanském hospodářství, jehož řádný chod, a tím i plnění jeho povinností vůči vrchnosti bylo závislé na získání potřebného počtu pracovníků, především čeledě. Před zvyšováním zemědělské výroby na tehdejší velkostatku a růstu vrchnostenských dvorů, musela mít i pobělohorská vrchnost převažný zájem na platební schopnosti poddanských hospodářství. Bylo to proto, že i v této době zůstává výroba a prodej piva nejvýrobnějším a hlavním zdrojem příjmu vrchnosti, a tím se také přes zvýšené formy vykořisťování nezmenšila závislost velkostatku na hospodářské situaci jeho poddaných.

Dokladem tohoto rostoucího vědomí o významu populačního faktoru pro tehdejší velkostatek je skutečnost, že při největších změnách jsou poddanské seznamy součástí soudních ochadů a popisů statků, a tak jako přílohy dostávají se do zemských desk. V tomto rostoucím ekonomickém uplatňování poddanských seznamů obráží se zároveň i zvyšující se statistické citlivosti doby.

Pro některé základní otázky demografického vývoje naší země v předstatistickém období představují poddanské seznamy prameny mimořádné hodnoty. To platí především pro osvětlení otázky reprodukce obyvatelstva. V porovnání a většinou ostatních pramenů, které přináší údaje k poznání počtu obyvatelstva k určitému roku, a to většinou ještě neúplné, poskytují poddanské seznamy možnost sledování jeho vývoje i případných jeho strukturálních změn. Dochované řady těchto seznamů pro některá dominia umožňují při jejich studiu uplatnit plně reprezentativní metodu a získat tak spolehlivý obraz o intenzitě reprodukce obyvatelstva v rozdílných, ekonomicky diferencovaných částech země.

Fedobně důležitý význam mají poddanské seznamy pro studium věkové struktury poddanského obyvatelstva. Jejich největší cena tkví především v tom, že na rozdíl od soupisů obyvatel pořizovaných k účelům církevním, jako je známý soupis obyvatel podle věry z r. 1651 a pozdější zpodobné seznamy, přináší i údaje o věku dětí ve stáří do 3-12 let. Právě tak je tomu i v porovnání se seznamem obyvatelstva z r. 1702, pořizovaným k účelům vybírání solní přírůžky, který přináší údaje o věku obyvatelstva staršího 10 let. K zjištění podílu dětí poskytují tak poddanské seznamy nejrozsáhlejší statistický materiál, na jehož základě bude možno nejsnáze a metodicky nejspolehlivěji zodpovědět otázku o podílu dětí na celkovém počtu obyvatelstva, než tomu tak dosud bylo na základě ojedinělých soupisů dětí uvedených výjimečně i v těchto církevních a berních soupisech. Tím bude možno z nejisté půdy pouhých dopočtů a odhadů dostat se metodicky i materiálově na mnohem pevnější

půdn skutečných čísel. Je tomu tak proto, že právě údajům o věku dětí byla v poddanských seznamech, s výjimkou kojenčů, zpravidla věnována největší pozornost. Ačkoliv v pozdějších poddanských seznamech jsou většinou uváděni i kojenčí, gladiři jednoho roku, jsou to ve skutečnosti jen ta novorozena, která ústala náživu, takže děti, které brzy po narození zemřely, se většinou do těchto seznamů ani nedostaly. Proto také pro zjišťování natality vůbec a dětské mortality zvláště, nelze údajů poddanských seznamů používat. Bezpečně lze těchto údajů použít pro děti starší jednoho roku. Další výhrady k platnosti údajů osob zapsaných v poddanských seznamech platí o nejstarší věkové skupině poddaných. Ačkoliv vrchnost sama měla největší zájem, aby tyto údaje o věku zapsaných osob odpovídaly skutečnosti, přece jsou některé chybné. Tyto chyby vyplývaly z nedostatečných možností tehdejší evidence získat přesné údaje. Platí to především o starší osob, sčítajících se delší dobu mimo hranice rodného panství. Přestože se některé z nich již dávno ztratily beze stopy ve světě, nebo byly již dávno mrtvé, byly zde ještě po dlouhou dobu, mnohdy i celá desetiletí, dále vedeny v evidenci. Je pochopitelné, že za tohoto stavu údaje o jejich věku nebylo možno nijak ověřit a proto jsou většinou právě u velmi starých osob zapsaných v seznamech zcela problematické a neodpovídají skutečnému stavu. Přes uvedené nedostatky, které ještě v daleko větší míře platí o ostatních demografických pramenech předstatistického období, jsou poddanské seznamy pro studium věkové struktury poddanského obyvatelstva nejspolehlivějším pramenem. Toto platí samozřejmě pro poddanské seznamy, které přinášejí údaje o věku pro všechny zapsané osoby. Nelze proto použít starších poddanských seznamů, které mají data jen pro děti a mladistvé, k odhadu věku rodičů, byť přibližného, jak se o to pokusil na základě vysokochlumského a jistebnického poddanského seznamu O. Flacht. 6)

Stejně důležitým pramenem jsou poddanské seznamy pro zkoumání otázky týkající se poddanské rodiny, její početnosti, věkových rozdílů manželů, a to jak celkové tak i pro jednotlivé sociální skupiny venkovského obyvatelstva.

Rovněž pro poznání sociální struktury vesnického obyvatelstva představují poddanské seznamy jeden z nejvýznamnějších pramenů. Klasifikace poddanského obyvatelstva je v nich mnohem bohatší, a zahrnuje skoro všechny skupiny vesnických poddaných, nejen tedy některé z nich, jak je tomu např. u pramenů berní povahy, jmenovitě katastrů. Proto z jejich vzájemného porovnávání nelze vyvozovat závěry, ke kterým došel např. O. Flacht. Porovnání poddanského seznamu pro lobkovická panství Vysoký Chlumec a Jistebnici s berní rulou, uvádí O. Flacht, že "ten, kdo přivykl dívat

se do minulosti předbělohorské a do jejího společenského vrtvení brýlemi berní ruly a pozdějších katastrů, posemkravých knih a urbárů, bude Seznamem zklamán". 7) Především marné bude v tomto seznamu hledat tzv. zahrádky, kterých o 40 let později má berní rula pro Vysokochlumsko již 51, neboť seznam zná jen hospodáře, chalupníky, podruhy a sírotky. Na základě vzájemného porovnání tohoto seznamu s berní rulou dochází O. Flacht k obecnému závěru, že se berní rula tří složky obyvatelstva ztratily, a že pod vlivem jejího obrazu českého města nebo vesnice, předvádějícího jen rolníky, chalupníky a zahrádky, byla pozornost historiků odvedena od dalších tří složek obyvatelstva: podruhů, sirotků a bezzemků" živících se prací rukou svých". 8) Rozdělení Flachtovo na uvedené tři složky není vystižené, neboť sirotci a podruzi tvořili vlastně převážnou část této jeho třetí složky bezzemků, kteří se museli živit výhradně jen prací svých rukou. Mýlné závěry, ke kterým dochází Flacht, vyplynuly vlastně z jeho neporozumění rozdílné funkce srovnávaných pramenů. Nedostatek, který vytýká berní rula, tkvěl v její podstatě berního pramene, jehož účelem byl soupis osedlého obyvatelstva, kde další tři uváděné složky, o kterých hovoří Flacht, neměly vůbec žádné místo. Proto je zcela neopodstatněné tvrzení, že berní rula se tyto tři složky - podruzi, sirotci a bezzemci - ztratily, protože do ní vůbec nepatřily.

Poddanské seznamy přinášejí nejen mnohem podrobnější obraz sociální struktury, než je tomu u ostatních pramenů, nýbrž postihují mnohdy jak místní odchylky, tak i celkový obraz změn, které nastaly ve vývoji těchto sociálních skupin v průběhu historického vývoje. Na rozdíl od katastrů, které pro stanovení jednoho berního osedlého z praktických důvodů zjednodušily klasifikaci všech osedlých do zmíněných tří sociálních skupin, dělí seznamy kategorií sedláků ještě na celé a poloviční potažníky. Podobně je tomu u další rulové skupiny - chalupníků - kde rovněž některé seznamy rozeznávají velké a malé chalupníky. Rozmanitější složení nacházíme v seznamech u třetí rulové skupiny - zahrádků - jejíž hranice je v seznamech značně pohyblivá, a to jak směrem nahoru, tak i dolů. Vedle skutečných zahrádkových usedlostí bývají v poddanských seznamech do ní zahrnováni chalupníci na obci, čili obecní domkáři, též domkáři na selské, zádušní a dominikální půdě a mnohdy dokonce i podružské chaloupky.

Nejpestřejší sociální skupinou byli neosedlí poddani, kteří v poddanských seznamech bývají většinou zařazeni do dvou skupin - podruhů a sirotků - nebo společně jako podruzi a sirotci. Pod označením podruhů nacházíme zde výměnkáře, vdovce a vdovy, nádeníky, obecní pastuchy, vesnické řemeslníky, kantory, vysloužilé vojáky, rovněž invalidy,

čeled, žebráky atd. V některých pozdějších seznamech bývá toto neusedlé obyvatelstvo podrobněji členěno ještě do několika samostatných skupin.

Je pochopitelné, že podíl poddaných v jednotlivých sociálních skupinách je do značné míry závislý na tom, jaké klasifikační měřítko bylo použito pro jejich zařazení. Toto rozdílné klasifikační měřítko, používané na různých panstvích při sestavování poddanských seznamů, je značnou překážkou k získání potřebných srovnávacích dat pro stanovení obecnějšího obrazu sociální struktury a sledování změn v sociálním složení poddanského obyvatelstva.

V porovnání s ostatními demografickými prameny statistického období mají poddanské seznamy mimořádný význam pro studium další závažné otázky, týkající se pohybu poddaného lidu. Údaje seznamů umožňují podrobně sledovat migrační obyvatelstva jak v rámci panství, tak i mimo jeho hranice, takže lze zjistit nejen místo, kam jednotliví poddaní odešli a kde se zdržují, nýbrž i jejich povolání, způsob obživy a též okolnosti jejich odchodu, po případě i příčiny proč se tak stalo. Tím poskytují spolehlivou badatelskou základnu ke studiu kvantity, kvality i intenzity migrace poddanského obyvatelstva v různých částech země. V porovnání s ostatními prameny představují tak pro studium otázky migrace zvláště neusedlého vesnického obyvatelstva poddanské seznamy jedinečný a nenahraditelný pramen.

Bohatý poznámkový materiál, který doplňuje základní demografické údaje poddanských seznamů, dotýkající se širokého okruhu hospodářského, sociálního, právního, zdravotního, náboženského a kulturního života poddaného lidu, přesahuje jeho původní účel a je dalším, dosud málo využitým zdrojem poznání, který čeká teprve na své objevení.

P o z n á m k y

- 1) Instrukce Vojtěcha z Pernštejna o správě panství pardubického (okolo 1525), AČ XXII, Praha 1905, str. 85, článek 57. Artikulové úředníkům i poddaným na panstvích rožmberských (1580). Tamtéž, str. 280, článek 43.
Griespekova instrukce pro úředníky panství nelahozeveského (před r.1588). Tamtéž, str. 300, článek 5.
Instrukce hejtmanská na panstvích komorních 1603-1702. Tamtéž, str. 386, čl. 36, čl. 38, pozn. 2.
- 2) Sirotkův poznamenání. Po Václavovi Vejceovi chalupníku dva sirotci zůstávají, Eva a Alžběta při matce zůstávají. - Po Havlíčkovi též chalupníku jeden sirotek Anna, s matkou jest. - Po Janovi zedníkovi a Anně manželce jeho zůstalo tří sirotkův v podružství u Ondráčka chalupníka, Ondřej, Kateřina, Jan, s těmito svrsky: Přesně hotové tři kopy mš., jedna pešina ve tři půli, polštář, tři podušky dobrý a na ně povlaky, trublice k chování šatův, krávy; a to všecko za Ondráčkem s manželkou jeho zůstává, a když potřeba nastáváti bude, z toho sirotkům právi byti mají. A při každém soudu před pány má je stavěti. A dluho-va tito: širásek 2 kopy a 8 gr., květon 1 kopy jim sirot-kuh dlužní zůstávají. - NB. Po Blažejovi Příměnským zůsta-li dva, Jan, Trojan, jeden ve 4 letech s druhý ve 2. - Po Vávrovi Capouchovi Ondřej. AČ XXIX, Praha 1913, str. 109.
- 3) Artikulové rychtářů a poddaných na panstvích rožmberských 1540, AČ XXII, Praha 1905, str. 106, čl. 44.
- 4) Náhorným dokladem, že rodiče byli v těchto poddanských seznamech zapisováni jen pro evidenci dětí jsou dva poddanské seznamy statku Citoliby na Lounsku, zapsané do jedné knihy sirotčích register. (Statní archiv v Třeboni - Velkostatek Citoliby, sign. V AU č. 1/1a). V prvním z r. 1619 je uvedeno jen jméno otce, které bylo dostačující pro evidenci dětí, případně i jeho nevyhoštěných sourozenců, o které měla vrchnost rovněž zájem jako o pracovní sílu. V druhém seznamu z r. 1633 jsou již zapsáni oba žijící rodiče. Avšak tento seznam, který je o čtrnáct let mladší, se omezuje jen na soupis dětí a neuvádí žádné nevyhoštěné sourozence hospodářovy, a tak je obsahově omezenější než předcházející seznam z r. 1619. Jak je zřejmé, jejich účelem byla jediná evidence dětí a v jednom z nich ještě nevyhoštěných sourozenců, tedy nejsou soupisem všech dědičných poddaných. Svou formou zapsání jsou pěkným příkladem pro poznání vývoje někdejších sirotčích soupisů na

pozdější nižší typ poddanských seznamů. Zápisy jsou značně narativní, neusporné, vedeny bez systematického pořádku a úpravy, jak je tomu nejen u pozdějších, nýbrž i některých současných nebo dokonce starších seznamů, které představují již jejich vyšší typ. Proto se mohlo stát, že z neznalosti vývoje poddanských seznamů pokládal např. O. Flacht poddanský seznam pro lobkovická panství Vysoký Chlumec a Jistebnici za unikát ve střední Evropě, ačkoli šlo po formální a věcné stránce jen o vyšší typ sirotčích register (O. Flacht, Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století, Praha 1957, str. 30n.) Na omyl Flachtův poukázal ve své práci již Josef Petráň (Viz J. Petráň, Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v Čechách v době předbělohorské, ČSCH V/1957).

- 5) Změny původního označení sirotčích register, jakož i jejich pozdější narativní charakteristiku, je vidět z těchto příkladů: Registra sirotčí nebo popsání všech poddaných; Registra sirotčí na popsání všech poddaných; Stavůnek aneb popsání lidu; Registra sirotčí jak mnohých sirotkův, dětí živých, otcův, též hospodářův, hospodyn, vdovcův, vdov, přítomných i nepřítomných se vynachází; Waisenstellungs-Register; Waisen oder Mannschafsbuch; Mannschafsbuch und Waisen-Register; Mannschafte- und Gesindgestellungs-Buch apod.
- 6) O. Flacht, c.d., str. 33.
- 7) O. Flacht, c.d., str. 34.
- 8) O. Flacht, c.d., str. 80.

Miloslav Bělohávek

Příspěvek k poznání populačních a bytových poměrů
v první polovině 19. století ve Starém Plzenci

Připsáno památce Dr Emanuela Janouška

Pro poznání obyvatelských a bytových poměrů do poloviny minulého století není mnoho pramenů; je potřeba vycházet z kombinace několika jejich různých druhů. Vzhledem k tomu, že tyto prameny nejsou často časově shodné, a proto vhodně grov-natelné, nelze je uplatňovat obecně ve větší míře a pro širší regiony.

Pro první polovinu 19. století jsou k dispozici především údaje patrimoniálních a magistrátních úřadů v odpovědi na dotazníkovou akci J. Eichlera a J. Sommera, které pokrývají téměř celé Čechy a vztahují se k letům kolem r. 1825, dále úřední údaje v stabilním katastru kolem roku 1839 a tzv. duplikáty tohoto stabilního katastru z konce čtyřicátých a počátku padesátých let. Pro poznání populační a sociální stránky českých obcí v polovině 19. století je velmi důležitý již zmínovaný tzv. duplikát stabilního katastru, zejména jeho ocenevací elaborát. Pro statistika jsou v něm důležité údaje o počtu obyvatelstva, rozdělení podle pohlaví, počet bytových stran, jejich zaměstnání, dále důležité údaje o počtu domů, jejich výstavbě a pod. Uveden je přehled průmyslové výroby a počet dělníků na výrobě zúčastněných, množství výrobků a spotřebovaných surovin a dále i stav dobytka. Vedle těchto celostátních soupisů k statistickým pramenům přistupují zejména poddaných, které si vedly vrchnosti, a seznamy duší, které vyhotovovali správci far. Zmíněné soupisy duší (obvykle zvané status animarum parochiae) jsou rovněž velmi cennými prameny, neboť přinášejí soupis všeho obyvatelstva farnosti podle obcí, jejich věk, rodinné i sociální vztahy apod. Mimo to lze ze seznamů vyčíst mnoho údajů ve vztahu k národopisu, k antroponomastice apod. Dalším úředním pramenem statistické povahy jsou matriky. Vedle těchto zmíněných písemností existuje ještě řada různých soupisů rozličné povahy, které zhotovovaly úřady jak patrimoniální, magistrátní, ale i soukromníci pro svou vlastní potřebu a jež jsou omezeny místně, jen na malé teritorium, a nemají jiné návaznosti. Kombinací všech těchto pramenů můžeme dojít k velmi podrobnému obrazu demografického vývoje určitého, avšak většinou značně omezeného regionu.

Na příkladu Starého Plzně se pokusím ukázat vývoj obyvatelských a bytových poměrů tohoto mikroregionu v první polovině 19. století. Měl jsem štěstí, že řada pramenů se velmi vhodně, to je i časově doplňovala. K rozboru zmíněných poměrů jsem použil Soupis poddaných z roku 1813 (Státní archiv v Mnichově Hradišti, fond Velkostatek Stáhlavy), Soupis duší staroplzeňské fary z roku 1838 (Archiv města Plzně č. inv. 735), Stablní katastr z roku 1838 a jeho tzv. duplikát z roku 1854 (Státní ústřední archiv v Praze) a matriky Starého Plzně 1800-1840 (Státní archiv v Plzni).

Starý Plzeňec je obec s velmi zajímavým historickým vývojem, jehož historii můžeme sledovat až k roku 976, kdy se poprvé připomíná hrad Plzeň, pod nímž se rozkládalo podhradí, jež se rozrostlo do městského charakteru. Založením Nové Plzně kolem roku 1295 nastal úpadek této Staré Plzně či Plzněce. Po dlouhých bojích, kdy Plzeňec klesl z královského zboží na majetek šlechtický, se obyvatelé domohli, že roku 1846 byla obec povýšena na městočko a 1902 na město. Je přirozené, že tento historický vývoj se odrážel i v demografickém vývoji místa.

Po třicetileté válce byl Starý Plzeňec značně zpustošen. Údaje o počtu obyvatelstva až do počátku 19. století jsou však jak známo, pouze přibližné. Jako pramen nám tu slouží zprávy z duchovenských přiznávacích tabel, v nichž je uveden počet duší, to je osob, které byly schopny přijímat svátosti, to je pravidelně od 12 let starí. Obecně se zjišťuje, že počet dětí do 12 let představoval 25-30% všeho obyvatelstva. Těmito propočty docházíme k zjištění, že v Plzni v roce 1677 žilo asi 263 lidí (184 duší), v roce 1700 asi 457 lidí (320 duší) a 1713 přibližně 580 lidí (406 duší). V roce 1813 bylo podle seznamu poddaných v obci 675 lidí. O čtvrt století později značně přibýlo obyvatelstva. V roce 1838 podle tzv. soupisu duší žilo v Plzni 899 osob a v roce 1854 již 1083. Neustálý přírůstek obyvatelstva je typický pro tehdejší vývoj našich zemí a byl zde způsoben především rozvojem železářství i hornictví v okolí obce.

Seznam poddaných z roku 1813 a seznam duší z roku 1838 dává také možnost sledovat sociální i věkové složení obyvatelstva. Selská a chalupnická vrstva v Plzni byla zatlačována a do popředí se dostávala vrstva řemeslníků, podruhů s chalupami (tedy domkářů) a podruhů bez chalup. Podle údajů z roku 1838 bylo ve Starém Plzni 119 domů. Obec rostla velmi rychle, ale byl to růst pravidelný bez velkých skoků. Za necelá dvě staletí od berní muly vzrostl Starý Plzeňec o 105 domů, to je o 269,2%.

Počet domů v letech 1624 - 1854

Rok	Počet domů	Rok	Počet domů	Rok	Počet domů	Rok	Počet domů
1624	48	1710	56	1838	119	1854	144
1655	39	1777	77	1839	124		

Během doby nastala, jak již bylo zdůrazněno, mnohem větší sociální diferenciaci mezi obyvatelstvem. Způsobeno to bylo tím, že půdy, která byla nejpozději do 16. století rozdělena, nepřibývalo a nová také nebyla získána vykloučením lesů, neboť vrchnost lesy potřebovala především pro své průmyslové podnikání. Selské grunty se až do 19. století nesměly vlastně dělit a tak zůstává po staletí přibližně stejný počet sedláků i chalupníků. Přibývá proto především domkářů a podruhů či řemeslníků s chalupami, kteří si na obecní nebo panské půdě staví malé domky, ale půdu k hospodářství nedostávají. Rozvinutím železářství na panství nabývalo obyvatelstvo Plzně stále více charakter řemeslnickopodružský. V roce 1813 připadalo na selské rodiny 12,9% všeho obyvatelstva, na chalupnické 13,9%, na podruhy s chalupami 27,3%, na podruhy bez chalup 27,2% a na vdovy a sirotky 18,7%.

Vliv na držbu půdy a tím také na sociální diferenciaci obyvatelstva měla vrchnost, která držela v té době téměř čtvrtinu veškeré půdy a která byla přidělena k panskému dvoru. Stablní katastr z roku 1838 nám poukazuje o přesné držbě půdy. Největší procento majitelů usedlosti mělo jen nepatrné zahrádky nebo kousek pole či louky.

Rozdělení pozemkové držby 1838

Rozsah usedlosti	% usedlosti	Rozsah usedlosti	% usedlosti
0 - 1 j		40 - 100 j	5,6
0 - 0,57 ha	58,9	23,03 - 57,55 ha	
1 - 10 j		nad 100 j	1,6
0,58 - 5,75 ha	7,3	57,56 ha	
10 - 40 j			
5,76 - 23,02 ha	26,--		

Detailní rozdělení pozemkové držby ukazuje následující tabulka:

Pozemky	majitelů	Pozemky	majitelů	Pozemky	majitelů
1 - 100 s	33	1 - 5 j	2	41 - 50 j	3
101-200 s	20	5 - 10j	7	51 -100 j	4
201-300 s	9	10 - 20j	16	101 -200 j	1
301-600 s	7	21 - 30j	4	nad 500 j	1
601s - 1 j	4				

Největším držitelem půdy byl majitel panství hrabě Waldstein, který ke svému dvoru v Plzenci držel 374,5 ha půdy, to je 23,6% veškeré půdy a pak fara, ke které patřilo 68,7 ha tj. 4,3% veškeré půdy.

Celý katastr Plzence měl 1588,58 ha půdy, z toho připadalo na		
zemědělskou půdu	881,48 ha	55,5%
pastviny	134,83 ha	8,5%
les	512,82 ha	32,3%
neproduktivní půdu a stavební parcely	59,45 ha	3,7%
celkem	1588,58 ha	100 %

Počítáme-li, že v Plzenci v roce 1838 žilo 899 lidí, pak hustota obyvatelstva byla 96,61 osob na 1 km², to je 0,56 na 1 ha. Není bez zajímavosti sledovat i úživnost půdy, to znamená počet lidí na 1 ha zemědělské půdy. V roce 1838 představovala úživnost půdy 1,02 lidí na 1 ha. Obyvatelstvo v důsledku rozvoje průmyslu (železářství v Sedlci apod.) rychle přibývalo. V roce 1854 žilo v Plzenci již 1083 lidí, takže hustota obyvatelstva se zvýšila na 68,1 osob na 1 km².

Podle údajů tzv. duplikátu stabilního katastru můžeme zjistit i počet kusů hovězího dobytka na 1 ha zemědělské půdy (nepočítaje pastviny). Na 1 ha připadalo 0,42 kusu, naopak 1 kus hovězího dobytka připadl na 2,4 ha zemědělské půdy; počítáme-li i s pastvinami, pak byl obraz ještě nepříznivější, neboť na 1 ha připadlo 0,37 kusu hovězího dobytka neboli 1 kus připadl na 2,7 ha. Dojnic však bylo značně méně, jen 230, neboť vedle 50 jalovic bylo v obci ještě 90 tazných volů, kterých používali hospodáři k polním pracím, takže na 1 ha zemědělské půdy připadlo 0,26 dojnic čili jedna dojnice na 3,83 ha. Vedle hovězího dobytka bylo v Starém Plzenci 40 koní a 9 hřibů, velmi rozsáhlý byl chov ovcí, jichž bylo sečteno 1500, proto byly také tak rozšířené pastviny.

Z údajů ze soupisu v roce 1813 a 1838 můžeme sledovat také počet dětí připadající na jednotlivé rodiny. Při tom je ovšem potřeba zdůraznit, že uvedené soupisy zachycují pouze děti, které byly v dané době v rodině, nikoliv tedy děti, které měla rodina za celé své generační období. Toho by se mohlo sice dosáhnout velmi pracným rozborem matrik, ale

ani toto studium by nezaručovalo úplnost, protože rodina nemusela bydlet stále na jednom místě a děti se nemusely narodit a být pokřtěny ve Starém Plzenci, což u převážující vrstvy podružského řemeslnického obyvatelstva, zaměstnaného ve značné míře v dolech a v železárnách a dosti pchyblivého, je pravděpodobné. Největší počet dětí měly selské a chalupnické rodiny. Potřebovaly je jako pracovní síly, aby pomáhaly v hospodářství.

Průměrný počet dětí v rodině

rodina	1817	1838	největší počet dětí 1838
selská	2,1	3,8	7
chalupnická	2,2	2,7	6
domkářská	1,9	2,3	8
(podružská s chalupou)			
podružská	1,8	1,5	7

Na základě uvedeného soupisu z roku 1838 můžeme rovněž sledovat počátek a konec populačního produktivního věku u tammích žen. Je přirozené, že následující údaje nejsou přesné vzhledem k tomu, že čísla, která zachycují, jsou uvedena pouze k určitému datu. U 448 dětí jsem zjišťoval věk jejich matek při porodu. Jisté část dětí, které byly již dospělé, odešly z obce nebo některé zemřely. Přesto však lze statistickou řadu považovat za dost reprezentativní. Nejmladší matkou byla 13letá dívka a nejstarší 52letá žena. Nejpočetnější bylo mateřství u žen ve věku mezi 21. a 30. rokem. Potom pomalu klesalo, avšak až do 45 let bylo ještě dosti početné. Nejmladším otcem byl 15letý sedlák, který však měl manželku o 6 let starší. Největší zjištěný věkový rozdíl mezi prvním a posledním sourozencem bylo 18 let u jedné matky.

Přehled porodního věku

Věk žen	počet porodů	% porodů	Věk žen	počet porodů
13-15 let	3	0,7	36-40 let	55
16-20 "	41	9,4	41-45 "	29
21-25 "	118	26,3	46-50 "	2
26-30 "	115	25,7	51-55 "	1
31-35 "	84	18,7		

Průměrný věk přítomného obyvatelstva v Starém Plzenci byl v roce 1838 25,3 let, z toho u mužů 24,2 a u žen o něco více 26,4 let.

Údaje v soupisu duší v roce 1838 dávají možnost sledovat obyvatelstvo z různých stránek. Můžeme sledovat věkové složení, rozdělení podle pohlaví, počet dětí, svobodných, ženatých, vdov a vdovců, svobodných matek i nemanželských dětí. Jak je vidět z přiložené přílohy.

Zajímavý je také věkový rozdíl mezi manžely. Sledoval jsem v roce 1838 celkem 145 manželství, z nichž u 104 (71,7%) byl muž starší, u 21 (14,4%) muž mladší a v 20 případech (13,9%) byli manželé věkově stejně staří. Při sledování sociálního postavení manželství, u nichž byla žena starší než muž, nelze určit nějakou převládající skupinu, byly to případy jak u sedláků, tak u řemeslníků a u podruků. Zcela jinak tomu bývalo dříve, zejména v 17. století, jak jsem zjistil rozбором stáří manželů podle seznamu obyvatelstva podle viny z roku 1651 jak ve Starém Flzenci (muž starší v 75,7%, mladší ve 24,3%) tak i v Rokycanech (viz Minulost Západočeského kraje VI., Flzen 1968, str. 190-207), kde mezi mladšími manželi převládali především příslušníci sedlácká a řemeslnícká-měšťanská. Bylo to způsobeno tehdejší cechovní vázaností a ekonomickými podmínkami, kdy tovaryš snatkem s vdovou po mistru získával možnost i samostatné živnosti.

Rovněž rozbor oddacích matrik přináší řadu velmi zajímavých údajů. Sledoval jsem období 1800-1840, tedy období, které odpovídá ostatním soupisům v této studii užitých. Za dobu 40 let bylo uzavřeno 279 snatků.

Frekvence snatků

Rok	Počet	Rok	Počet	Rok	Počet
1800	3	1814	4	1828	9
1801	6	1815	3	1829	3
1802	7	1816	8	1830	6
1803	6	1817	13	1831	4
1804	7	1818	7	1832	17
1805	8	1819	4	1833	8
1806	8	1820	10	1834	6
1807	9	1821	8	1835	11
1808	3	1822	4	1836	8
1809	8	1823	8	1837	5
1810	5	1824	2	1838	6
1811	8	1825	2	1839	3
1812	6	1826	8	1840	12
1813	4	1827	12		

Snubní věk se pohyboval u mužů od 17 do 73 let, při tom však největší počet mužů se ženil mezi 20 až 28 roky, u žen od 16 do 51 roku, nejvíce se však vdávaly do 20 let. Muži, kteří se ženili po 40 letech, byli převážně vdovci.

Přehled snubního věku

Věk	Počet ženichů	z toho vdovců	Věk	Počet nevěst	z toho vdov
16	-	-	16	7	
17	1	-	17	10	
18	2	-	18	14	
19	5	-	19	25	
20	14	1	20	45	2
21	15	-	21	15	1
22	19	2	22	16	2
23	13	1	23	13	1
24	42	-	24	24	1
25	28	1	25	27	5
26	18	-	26	14	2
27	14	1	27	10	1
28	13	2	28	6	2
29	6	2	29	7	1
30	8	1	30	12	6
31	5	1	31	2	-
32	7	-	32	1	-
33	7	1	33	1	-
34	3	1	34	2	-
35	7	3	35	6	2
36	1	1	36	3	-
37	6	2	37	1	-
38	7	3	38	2	-
39	4	3	39	1	-
40	5	5	40	5	1
41	1	1	41	-	-
42	1	1	42	-	-
43	2	2	43	-	-
44	-	-	44	-	-
45	5	4	45	5	-
46	4	4	46	2	2
47	2	2	47	-	-
48	1	1	48	-	-
49	-	-	49	-	-
50	1	1	50	-	-
51	-	-	51	1	-
52	2	2			
53	1	1			
54	1	1			
55	1	1			
56	1	1			
57	1	1			
58	1	1			
59	1	1			
60	2	2			
61	1	1			
62	1	1			
63	2	2			
64	1	1			
65	2	2			
66	1	1			
67	1	1			
68	1	1			
69	1	1			
70	1	1			
71	1	1			
72	1	1			
73	1	1			

Ze všech sňatků připadlo 15,7% na sňatek, v němž jeden ze snoubanců, případně oba byli vdovci.

	počet sňatků	%
Muž vdovec	44	57,9
Žena vdova	18	23,7
Oba vdovci	14	18,4

Rozdíl věku mezi manžely v letech 1800-1840

Rok	Muž starší než žena Počet	z toho vdovská man- želství	Muž mladší než žena Počet	z toho vdov- ská manželství
0	25	5	13	2
1	17	5	11	1
2	28	6	8	1
3	19	2	6	1
4	23	2	4	1
5	22	3	4	2
6	13	3	-	-
7	18	4	1	1
8	14	3	-	-
9	4	2	-	-
10	9	5	1	1
11	7	5	-	-
12	5	4	-	-
13	5	3	1	-
14	4	1	-	-
15	1	1	-	-
16	1	1	1	1
17	1	1	-	-
18	3	2	-	-
19	4	3	-	-
20	2	2	-	-
21	2	1	-	-
22	1	1	-	-
26	1	1	-	-
28	1	1	-	-
29	1	1	-	-
30	2	2	-	-

Velmi důležité je také poznání místa původu snoubenců. Rozborem oddacích matrik jsem zjistil, že téměř v polovině sňatků byli oba snoubenci z Plzně; u těch sňatků, při nichž jedna strana pocházela z místa, byla druhá strana ponejvíce ze stáhlavského panství, tedy z panství, k němuž Plzeňec náleží a to ještě z nejbližších míst. Působily zde jistě feudální vztahy. Jestliže byl některý ze snoubenců z cizího panství, bylo to pravidelně opět panství v nejbližším okolí, to je rokycanské, ale plzeňské, hradištské, křimické, stěnovické, lukavické, mirošovské apod. Jen málo případů připadalo na místa a panství vzdálená, jako např. Domažlice, Dobřív, Hořovice, Klatovy, Pardubice, Příbram, Spále, staré Sealiště apod.

V některých případech šlo o panství patřící téměř majiteli hr. Waldstejnovi (doksanské a mlchovohradištské), kdy asi tamní vrochnostenský zaměstnanec působil dříve na stáhlavském panství v okolí Plzně a našel si svou nastávající ženu zde. Jen dva případy byly, kdy snoubenci, a to vždy jen jeden, byli z ciziny a to z Tyrolska a ze Salcburku. Z míst stáhlavského panství nejčastěji přicházely jako místo původu jednoho ze snoubenců Losiná, Chválenice, Stáhlavy a Stáhlavice, z rokycanského pak Mokrouše a Týmákov.

Původ snoubenců

Oba snoubenci z Plzně	49,2%
ženich z Plzně	8,9%
nevěsta z Plzně	39,8%
oba snoubenci odjinud	2,1%

Původ snoubenců

Místo	Ženich		Nevěsta	
	Počet	Procento	Místo	Počet
Plzeňec	162	58,1	Plzeňec	248
panství stáhlavské	61	21,8	panství stáhlavské	15
plzeňské	9	3,3	plzeňské	3
rokycanské	17	6	rokycanské	3
Plzeň	8	2,9	Plzeň	1
jiné bližší panství	12	4,3	jiné bližší panství	4
vzdálená panství	9	3,3	vzdálená panství	4
cizina	1	0,3	cizina	1

Uvedená tabulka je zpracována na základě rozboru sňatků, které byly v letech 1800-1840 uzavřeny v Plzni, není tedy plným obrazem migrace plzeňského obyvatelstva. Velký počet sňatků, v nichž nevěsty pocházely z místa, není ještě svědectvím, že zůstaly v Plzni, či že se k nim nastávající manželé přistěhovali. Bývalo totiž zvykem, že svatba se konala v rodině nevěsty.

Zajímavé je sledování sociálního původu snoubenců. Muž si pravidelně vyhledával svou nastávající ženu ve své sociální skupině; nenašel jsem např. žádný případ, že by jeden ze snoubenců ze selského stavu si vzal partnerku z třídy podruhu apod. V Plzni bylo hodně lidí zaměstnáno v železárnách (hutník, slevač) či v dolech (horník, zvláště se vždy uvádí

horník na kamenném uhlí); je zajímavé, že příslušníci těchto povolání si vyhledávali své drušky ze stejné skupiny, a to i z okolních panství, především z rokycanského, dobršíského a plzeňského. Pro zajímavost uvádím případ učitele, hutníckého synka, který ve 24 letech oženil s dcerou místního učitele, která byla o 13 let starší a když ovdověl, oženil se za 9 let znovu a to opět s dcerou po učiteli, která však byla o 5 let mladší. Z 279 ženichů bylo 18 vojáků či vysloužilců a invalidů.

Vzhledem k tomu, že ve Starém Plzenci nebylo mnoho sedláků a ani chalupníků, ale zato značný počet podruhů, nebylo zde ani mnoho čeledí. V roce 1838 bylo v obci, jak již bylo uvedeno, 119 domů, z toho 113 soukromých, dále panský dvůr, 2 obecní domy, zádušní, škola a fara. Z těchto usedlostí připadalo na sedláky 22, chalupníky 20, domkáře 51 a 20 na řemeslníky a podruhy, majitele domku. Nepočítaje faru a školu, bylo ve Starém Plzenci v nájmu 110 bytových stran. Značný počet podruhů a nájemníků byl také důvodem, vedle početného stavu dětí v seláckých a chalupnických rodinách, že stav čeledi nebyl velký. Nájemníci a podruzi jistě vypomáhali v hospodářství, kde bydleli. Když nepočítáme panský dvůr, kde byl šafář, šafářka, pacholek, 2 ovdáči a děvečka, tedy celkem 6 lidí, bylo v roce 1838 ve St. Plzenci 51 příslušníků čeledi a představovali 6,7% všeho obyvatelstva. Čeleď byla u 34 majitelů usedlostí, z toho bylo 14 sedláků, 9 chalupníků, 1 domkář a 7 řemeslníků (z nichž však 4 byli také hospodáři). Čeleď byla také na fare (5, bylo zde velké hospodářství), ve škole (1) a u fořta (1). Čeleď byla poněkud ve věku od 16 do 20 let, jen některé děvečky byly starší a to až do 40 let.

Věkové složení čeledi

Ve věku	Muži	Ženy
6 - 10 let	-	2
11- 15 "	3	5
16 - 20 "	22	15
21 - 25 "	6	5
26 - 30 "	-	1
31 - 35 "	-	1
36 - 40 "	-	1

} označeny jako chůvy

Poznání bytových poměrů v obci nám umožňuje konfrontace stabilního katastru a seznamu duší a to tím, že v stabilním katastru je při každém domu uveden počet místností. Je to velmi vzácný případ zachycení bytových poměrů v obci, který se vy-

skytuje jen zřídka. Rozdíl mezi soupisem duší z roku 1838 a stabilním katastrem z roku 1839 je 5 domů. Způsobeno je to tím, že v katastru jsou některé domy rozděleny na dva (a,b).

V roce 1839 bylo tedy v Plzenci 124 domů, které měly po 1 až 7 místnostech, jak ukazuje následující tabulka:

Dům o počtu místností	Počet domů	Procento domů
1	15	12,1
2	44	35,5
3	45	36,3
4	8	6,3
5	6	4,8
6	5	4,-
7	1	0,8

Soupis duší z roku 1838, korespondující s katastrem, nám pak umožňuje i poznání obsazení jednotlivých popisných čísel.

Dům s počtem byt.stran	Počet členů	Počet případů
1	2	1
	3	5
	4	10
	5	13
	6	10
	7	8
	8	3
	9	3
2	4	2
	5	2
	6	3
	7	3
	8	3
	9	6
	10	6
	11	3
	12	3
	13	3
	14	1
	15	1
3	5	1
	6	1
	8	3
	9	3
	10	1
	11	1
	12	1
	13	1
	14	1
4	11	1
	17	1
	18	1
	19	1
6	7	1
	12	1
	21	1

V roce 1838 připadlo průměrně na 1 místnost ve Starém Plzenci 2,6 osob a na jeden dům 7, 15 osob. Zajímavé je sledovat obsazení bytů v jednotlivých kategoriích. U bytů, respektive domů a větším počtem místností musíme však vzít v úvahu, že šlo o domy, které sloužily veřejnosti, jako např. hostinec (měl 4 místnosti a bydlelo v něm 7 lidí), panský dvůr (5 místností a 11 osob), fara (dům o 6 místnostech a 8 lidmi), obchod (6 místností a 10 lidí), škola (6 místností a 6 lidí). Zádusní dům, kde bydlel hrobař (6 místností a 3 osoby). Tyto domy zkrášlují počet obyvatel na byt a místnost, neboť nevíme, kolik místností bylo používáno k bydlení a kolik k provozním účelům. Následující tabulka ukazuje, kolik lidí bydlelo v jednotlivých kategoriích bytů a kolik procent obyvatelstva připadalo na uvedené kategorie a jaký největší počet osob bydlel v jednom bytě příslušné kategorie.

Dům o počtu místností	průměrný počet obyvatel v domě	bydlelo procento všeob. obyvatelstva	největší počet lidí v jednom bytě
1	5,7	9,7	10
2	6,9	34,9	12
3	7,4	38,1	18
4	7,6	6,9	17
5	8,6	5,9	11
6	6,4	3,6	10
7	8	0,9	8

Tzv. duplikát stabilního katastru z roku 1854, který uvádí již 144 domů, dává nahlédnout na jejich stav a druh. Z těchto 144 domů bylo 70 kamenných nebo zděných a 74 dřevěných, 6 domů bylo poschodových a 138 prizených, 70 domů bylo pokryto taškami (tedy všechny zděné), dřevěné byly kryty došky.

Stabilní katastr nám může posloužit i k částečnému poznání gramotnosti obyvatelstva, kterou můžeme vyvodit z toho, zda se majitelé usedlostí uměli podepsat. Ze 118 majitelů domů se jich 7% naučilo podepsat, což je jistě velké číslo.

Velmi důležitým pramenem pro poznání demografických údajů a skutečnosti jsou matriky, jak jsme poznali již při rozboru sňatečnosti. Pokusil jsem se o rozbor matrik narození a úmrtí pro Starý Plzeňec v letech 1800-1840, tedy v časovém úseku, který odpovídá sledovaným rozborům ze scupisů a katastrů. V období 1800 až 1840 se narodilo v Starém Plzenci 1391 dětí, z toho 740 chlapců a 651 děvčátek. Dvojčata se narodila v 13 případech a jednou dokonce trojčata. Značný byl podíl nemanželských dětí, na něž připadalo 9,4% všech narozených.

Přehled narozených dětí podle sociálních vrstev

sociální skupina	oblanci	%	děvčata	%	celkem	%
selská	122	16,5	106	16,2	228	16,4
chalupnická	59	8,-	58	8,9	117	8,4
domkářská	70	9,5	66	10,2	136	9,8
řemeslnická	281	37,9	240	36,9	521	37,5
podružská	114	15,4	102	15,7	216	15,5
vyšší	23	3,1	19	2,9	42	3,-
nemanželské bez otce	10	1,3	12	1,8	22	1,6
nemanželské s otcem	61	8,3	48	7,4	109	7,8
celkem	740	100,-	651	100,-	1391	100,-

Dvojčata stejného pohlaví byla v jednom případě děvčata, ve čtyřech případech chlapci, v osmi případech různého pohlaví. Hned při narození z těchto dvojčat různého pohlaví zemřela dvě děvčata a jeden chlapec. Trojčata byla jeden chlapec a dvě děvčata, z nichž chlapec hned po narození zemřel.

Za tutéž dobu v letech 1800-1840 zemřelo 1002 osoby, takže přirozený přírůstek Plzněce činil za 40 let 389 lidí. Zemřelo více mužů než žen (mužů 517 a 485 žen). Ve věku nad 60 let zemřelo 111 mužů a 125 žen.

Otřásající je statistika úmrtnosti, především dětské. Tak např. mrtvé narozených nebo hned po porodu zemřela 4%, do věku jednoho roku zemřelo celých 37,5%, ve stáří od 60 let pak 23,55%.

I když matriky od 19. století přinášejí již podrobnější údaje o příčinách úmrtí, přece jen musíme tehdejší diagnózy brát s jistou dávkou opatrnosti, neboť často jsou jako příčina úmrtí uvedeny příznaky, nikoliv vlastní příčiny. Někdy se jako příčiny úmrtí uvádí nemoci, kterou dnes těžko dovedeme určit, jako např. boule, horká nemoc apod.

Za pomoci MUDr. R. Šidla z lékařské fakulty Karlovy university v Plzni jsem rozdělil příčiny úmrtí na několik skupin, i když jsem si vědom značné podmíněnosti tohoto rozdělení vzhledem k nejasnostem a nepřesnostem diagnos.

Příčiny úmrtí ve Starém Plzenci v letech 1800-1840

Dětské nemoci:	psotník	31,9%
	mrtvé narození	4,-%
Infekční nemoci:	horká nemoc	3,-%
	neštovice	4,7%
	spála	0,5%
	spalničky	1,3%
	tuberkulóza	8,5%
	úplavice (cholera)	5,4%
	zápal mozkových blan	0,3%
	zápal v krku	2,1%
	zimnice	2,3%
	Břišní nemoci:	rakovina žaludku
zápal střeva		1,2%
žaludeční křeče		0,3%
žloutenka		0,5%
Nervové nemoci:	horečka nervů	2,3%
	mdloba	0,2%
	mrtvice	1,7%
	padoucnice	0,1%
Plicní nemoci:	dušnost	1,2%
	kašel	1,-%
	voda na plicích	1,8%
	zápal plic	3,-%
Gynekologické nemoci:	krvotok	0,3%
	při porodu	0,7%
Venerické nemoci		0,2%
Úrazy		1,3%
Sešlost věkem		14,1%
Nejasné nemoci:	boule	1,4%
	otok	1,1%
	píchání	0,5%
	různé	2,6%

V roce 1836 rádlila ve Starém Plzenci po 14 dnů ve dnech 15. až 30. října cholera a během těchto 14 dnů jí podlelo 22 osob, což představovalo 2,5% všeho obyvatelstva. Zajímavé je sledovat, kolik lidí zemřelo na cholera v jednom domě.

<u>Dům o počtu místností</u>	<u>počet zemřelých v domě</u>	<u>počet případů</u>
1	2	1
	3	1
2	1	2
	5	1
3	1	4
	2	1
5	1	1
6	1	1
	2	1

O zdraví obyvatel se koncem čtyřicátých let a v padesátých letech staral lékař MUDr. David Hochhauser z Plzně.

K dokreslení životních poměrů ve Starém Plzenci před 100 lety uvádím ještě popis stravy, jak jí podává duplikát stabilního katastru z roku 1854. Skládala se z mléčných a moučných jídel, luštěnin, brambor, žitného chleba; maso bývalo málokdy, a to jen v neděli a ve svátek. Za nápoj sloužila především voda, pivo málo a zcela nepatrně pálenka.

Poznámka:

Za pomoc a za sestavení tabulek v příloze a strému života děkuji srdečně Jiřímu Zykundovi, obětavému externímu pracovníku Archivu města Plzně.

Složení obyvatelstva Starého Pizence v roce 1830

Věk	Muži										Ženy										Celkem	
	a	b	c	d	e	f	g	h	i	al	bl	cl	dl	el	fl	gl	hl	il	jl			
do 4 let	46	2							48	38								40	88			
5-8	48	1	2						51	34	2							36	87			
9-12	43	3							51	34								45	85			
13-16				5					41									31	92			
17-20					3				28									27	51			
21-24					10				23									20	50			
25-28					21				20									20	55			
29-32					19				18								2	28	48			
33-36					1				21									23	41			
37-40								1	10									21	42			
41-44									14									20	30			
45-48									12									19	23			
49-52									7									13	20			
53-56								1	8									6	15			
57-60									5									4	11			
61-64									6									3	6			
65-68									4									2	4			
69-72									3									1	3			
73-76									2									1	3			
77-80									2									1	3			
81-84									3									1	3			
	137	6	2	5	142	146	14	4	456	117	2	2	2	106	13	146	32	25	443	899		

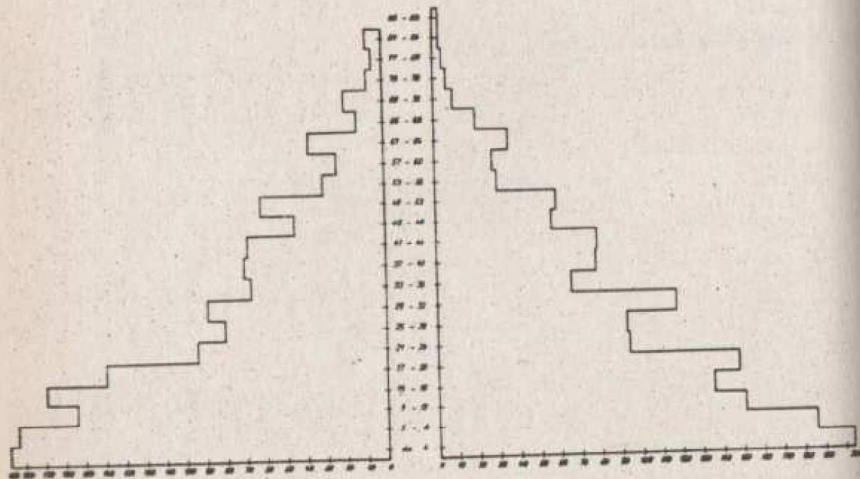
a = manželské děti
b = nemanželské děti
c = sirotci
d = schovanci
e = svobodní
f = ženatí
g = vdovci
h = rod. stav neudán
i = celkem (muži)

al = manželské děti
bl = nemanželské děti
cl = schovanky
dl = svobodné
el = svobodné matky
fl = vdovné
gl = vdovy
hl = rod. stav neudán
il = celkem (ženy)

Příloha II.

Řemeslníci	z toho						
	mistr	tovaryš	učedl	sedlák	chalup- ník	dom- kář	podruh
zemědělský kovář	1		1				2
zámečník						1	
bednář	2					1	1
tesař	4				2	1	1
truhlář	1					1	
sedník	1					1	
sklenář	2				1	1	
krejčí	3					6	3
švec	1		1			5	3
tkadlec	1					1	
sedlár	1					1	1
provazník	1					1	
brnčář	1					1	
flusář	1						1
<u>Zaměstnání buď a doli</u>							
lezec						1	1
horník	2					1	1
kovář		11				7	4
butník		1					1
<u>Jiná zaměstnání</u>							
farář						1	
kaplan						1	
učitel						1	
učitelský po- mocník						1	
myslivec							1
bajný						1	1
kupec						1	
benčář					1		1
nájemce hos- pody						1	1
řezník						1	1
mlynář						1	1
pekař					1		1
ovčácký pacho- lek					2		2
panský šafář	1						1
pastýř					2		2
ponocný							1
brobník							1
pohodný	1						3
<u>Jen v zemědělství činní</u>							
sedláci	21						
chalupníci	16						
domkáři	13						

Starý Plzenec. Strom života 1838:

Anton Š p i e s z

Výskum vývoja obyvateľstva obdobia nízkeho feudalizmu na Slovensku v r. 1967-1970

Vedecké bádanie v oblasti historickej demografie staršieho obdobia nemá na Slovensku žiadne tradície. Doteraz tu nevznikla žiadna štúdia, ktorá by sa v prísnom zmysle zaoberala vývojom obyvateľstva v období feudalizmu, hoci možnosti bádania v tejto oblasti sú aj u nás pomerne priaznivé. Najmä zo skutočnosti, že aj na Slovensku sú v štátnych archívoch sústredené všetky staršie cirkevné matriky so záznamami o narodených, sobášnych a zomrelých, možno pre štúdium vývoja obyvateľstva vytíct veľmi cenný kapitál.

Vychádzajúc z tejto skutočnosti sa autor tejto štúdie podujal na započatie akcie systematického excerpovania údajov z týchto matrik, aby sa tak získali podklady pre vyhodnotenie vývoja obyvateľstva na Slovensku v období nízkeho feudalizmu. Týmto plánom veľmi vyšla v ústrety Slovenská akadémia vied, ktorá prostredníctvom Slovenskej historickej spoločnosti poskytuje na tento účel isté finančné prostriedky, z ktorých sa honoruje bezprostredné excerpovanie materiálov. Program tohto výskumu je získať postupne, približne do konca sedemdesiatych rokov, také množstvo údajov, aby sa na ich základe dala vypracovať vyčerpávajúca štúdia o vývoji obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1650-1850, t.j. za posledné dve storočia feudalizmu.

Zhromažďovanie údajov sa začalo roku 1967 a to najprv z matrik uložených v štátnom archíve v Bratislave, ktoré sa vzťahujú na západné Slovensko. Postupne, po získaní patričných skúseností a podľa finančných možností sa pristúpi k excerpovaniu matrik aj z ostatných archívov. Už i v roku 1969 a 1970 sa však istá časť prostriedkov venovala na získanie údajov z matrik, uložených v SA Bytča, ktoré sa vzťahujú na oblasť severozápadného Slovenska.

Program našej práce je získať z bohatého materiálu matrik podklady pre globálny obraz o vývoji obyvateľstva na Slovensku v uvedených dvoch storočiach. Preto z nich excerpujeme len najdôležitejšie základné údaje. Predbežne nás zaujímajú také fakty obsiahnuté v matrikách, na ktorých zberanie sa orientujú v niektorých krajinách, kde má historická demografia veľké tradície a úspechy, ako napr. rekon-

Štruktúra rodín, demografia vládných tried, vek žien, v ktorom rodili deti, počet pôrodov na 1 000 žijúcich žien a pod. Z matrik narodených zbierame údaje o počte narodených (pokrstených) ako hlavný údaj a o počte nemanželských detí ako údaj vedľajší. Na dedinách budeme túto druhú rubriku čiastočne vypúšťať, lebo počet nemanželských detí je tu zanedbateľný. Z matrik sobášených nás tiež zaujíma predovšetkým počet uzavretých sobášov, ako vedľajšie údaje zhromažďujeme však i dáta o jednotlivcoch, z ktorých jedna alebo obe strany nevstupovali do manželstva poprvé. Registrujeme manželstva vdovcov so slobodnými (a), manželstva, v ktorých boli obe strany ovdovelé (b) a manželstva, ktoré uzatvárali slobodní muži s vdovami (c). Údaje o zomrelých sa excerpujú a uvedením veku, v ktorom smrt nastala, ak je to udané u najmenej 75 - 80% jednotlivcov, ktorí v danom roku zomreli. Je to najnáročnejšia a najpracnejšia úloha, ktorá sa pri tomto excerpovaní prejaví. Ale slubujeme si od nej pomerne pekné výsledky...i keď údaje o veku zomrelých sú dost zaokrúhlené a to najmä na desať a päť rokov.

Ak sú o tom údaje, a to nie je veľmi často a pravidelne, excerpujeme aj vek tých jednotlivcov, ktorí vstupovali do manželstva poprvé.

Základnou jednotkou, v ktorej sa údaje evídujú, je kalendárny rok, vyššou jednotkou jednotlivé desaťročia a štyri polstoročia 1651-1700, 1701-1750, 1751-1800 a 1801-1850.

Najzávažnejšie metodické problémy pri zhromažďovaní našich údajov vyplývajú z náboženskej príslušnosti obyvateľstva zachyteného v matrikách. Na Slovensku nebola totiž v 17.-18. storočí taká dôsledná rekatolizácia ako v českých krajinách a dve protestantské cirkvi - luteránska a kalvínska, nielenže neboli nikdy úplne slikvidované, ale na niektorých miestach si počas celého protolerančného obdobia zachovali svoje vlastné fary s patričnými matrikami. Na niektorých miestach bola luteránska cirkev dokonca rozdelená ešte na nemeckú a slovenskú. Matriky, v ktorých sú vedené údaje, však nie sú často rovnako zachované. Inde sa zapa protestanti museli nechať krstiť, sobášiť a pochovávať katolíckymi farármi, ale tajne im tie isté úkony vykonávali i nejakí ich vlastní cirkevní predstavitelia. Preto sa mohlo stať, že z niektorého mesta nemáme matriky pre všetkých obyvateľov a že jedna a tá istá osoba figuruje i v dvoch matrikách. Do ohľadu treba brať i demografické úspechy rekatolizácie, ktoré neboli malé. Po tolerančnom patente sa zasa novovytvorená cirkevná organizácia protestantskej cirkvi nemusela kryť s organizáciou katolíckej cirkvi. Z toho dôvodu bude sa na niektorých miestach pomerne veľmi ťažko demografický vývoj študovať, najmä celkový trend vo vývoji obyvateľstva,

na ktorom nám mimoriadne záleží.

V niektorých pôvodne čisto protestantských sídliskách došlo zasa v dobe náboženských zápasov na konci 17. storočia k zhabaniu nielen kostolov, ale i matrik, v ktorých vedení teraz pokračovali katolíci, ale slúžili celkom inému obyvateľstvu ako predtým. Niekde však tieto matriky po čase vrátili protestantom a pod. V takýchto oblastiach by bolo štúdiom dlhodobého vývoja obyvateľstva tiež pomerne ťažké. Preto sa musia matriky na excerpovanie pomerne starostlivo vyberať. Keďže nám nepôjde a nemôže ísť o získanie údajov zo všetkých zachovalých matrik, ale k práci pristupujeme metódou reprezentatívneho výberu, vyberáme matriky na excerpovanie tak, aby fary, z ktorých pochádzajú, boli nielen geograficky pravidelne rozložené, ale aby reprezentovali všetky typy sídlisk, ktoré sa na danom teritóriu nachádzali.

Prírodné, že sa predovšetkým snažíme vybrať matriky a čo najstaršími údajmi. V tomto smere máme zatiaľ najväčšie úspechy pokiaľ ide o matriky narodených, najmenšie pokiaľ ide o matriky zomrelých. To je však všeobecný zjav v celej Európe. Na západnom Slovensku, z ktorého sa teraz zhromažďovalo a spracovávalo najviac údajov, nebude zrejme problémom, nadobudnúť si prehľad o demografickom vývoji aj v druhej polovici 17. storočia, no na ostatnom Slovensku sa to sotva celkom presvedčivo podarí. Prehľady o matrikách uverejnené v Sprievodoch po Státnych archívoch ukazujú, že na strednom a východnom Slovensku sú omnoho mladšieho pôvodu ako na západnom Slovensku. V budúcnosti sa budeme riadiť zásadou, že matriky, ktoré nemajú systematické údaje o zomrelých aspoň od roku 1720, nebudeme excerpovať, i keby mali akokoľvek staré údaje o narodených a sobášených.

V uplynulých rokoch sa pre účely nášho výskumu zhromaždili údaje z matrik nasledujúcich fár:

1) R. kat. fara Trstín s filiálkou Bínovce. Má údaje o narodených už od roku 1650 s medzerami iba v r. 1663 - 64 a 1704, o sobášených taktiež od roku 1650, ale s väčšími medzerami a to z rokov 1659 - 1666, 1681 - 1686 a 1704, o zomrelých tiež už od polovice 17. storočia s medzerami v rokoch 1656 - 1661, 1674, 1681 a 1704. Údaje o veku zomrelých sa systematicky udávajú od roku 1691.

2) R. kat. farský úrad Čestá s filiálkou osady Pila. Má systematické údaje o narodených od r. 1653 do r. 1850 s výnimkou rokov 1664 a 1680, o sobášených úplne kompletne údaje od roku 1653 až do roku 1850, o zomrelých taktiež takmer kompletne údaje s výnimkou roku 1663. Vek zomrelých máme podchytený až do roku 1741.

3) R. kat. farský úrad Trnava. Máme k dispozícii nepretržené údaje o narodených po celé dve storočia, o sobášených nepretržite od roku 1671, ale o zomrelých len od roku 1748, čo je pomerne neskoro.

4) R. kat. farský úrad Radošovce, ktorý zahrňoval aj obce Chropov, Kovalovec, Lepasov, Oraske, Vidovany, Vlčkovan a Vieska. Je to pravdepodobne najcennejšia matrika na Slovensku lebo má systematické a nepretržené údaje o narodených od roku 1632, o sobášených od roku 1665 s prerušením v rokoch 1704 - 1709 a o zomrelých tiež od prvej polovice 17. storočia. Ich vek je zapisovaný tiež pomerne skoro a mohli sme ho nepretržite sledovať od r. 1651 do r. 1850.

5) R. kat. farský úrad Slovenský Grob. Bola to pomerne malá fara bez filiálok. Máme údaje o počte narodených od roku 1651 s prerušením v rokoch 1664 - 65, 1685 - 1686 a 1731, o sobášených taktiež od samého počiatku nášho záujmu, no je tu pomerne viac prerušení a to v rokoch 1664-1665, 1685-1689, 1696-1698, 1704-1705 a 1713. Zomrelých tejto farnosti máme podchytených tiež už od roku 1651, ale z rokov 1665-1666 a z roku 1684-1690 nám údaje chýbajú. Vek zomrelých sa vedie od roku 1720.

6) R. kat. farský úrad Skalica. Tu máme systematické údaje o narodených už od roku 1629, ale sobáše sú podchytené iba od roku 1705 a z rokov 1710-1711 úplne chýbajú. Zo staršej doby sú zachované v ucelenom rade v rokoch 1661-1688. Zápisy o zomrelých sú v tejto farnosti k dispozícii a boli nami vyexcerpované od roku 1706, vek, v ktorom ľudia zomierali od roku 1713. Treba ešte zhromaždiť údaje z miestnej ev. a.v. fary, ktorá bola pomerne malého rozsahu.

7) R. kat. farský úrad Smolenice a filiálkou Ložonac. Tu sa mohli údaje o narodených vyexcerpovať od roku 1654, s prerušením v rokoch 1664 - 1666 a 1682, o sobášených od r. 1675 v niektorých rokoch sú však nepravdivé, o zomrelých od r. 1691 s prerušeniami v rokoch 1720 - 1721 a 1773. Údaje o veku nebýhých sú od roku 1633.

8) R. kat. farský úrad Borský Sv. Jur s filiálkou Kuklov a Sekule. Ma údaje o narodených od roku 1634, no z rokov 1662 - 1704 chýbajú. Matrika sobášených je tiež pomerne veľmi stará, začína roku 1631, ale má medzeru z rokov 1671 - 1705. Matrika zomrelých začína až roku 1705, vek zomrelých je v nej zaevidovaný od samého začiatku.

9) R. kat. farský úrad Zohor s filiálkou Láb a Jezorog. Údaje sa mohli vyexcerpovať o narodených od roku 1654 s prestávkami rokov 1657, 1683, 1685 a 1705 - 1707, o so-

bášených od toho istého roku, ale medzery sú v rokoch 1657, 1677, 1684, 1686, 1698 - 1700, 1705 - 1708 a 1712. Údaje o zomrelých sú systematické až od roku 1731. Začínajú nico skor, ale majú doť značné medzery. Kompletná sú iba pre roky 1679-1696 a 1708 - 1719. Údaje o veku zomrelých máme od roka 1731.

10) R. kat. farský úrad Podsekalie s filiálkami Trstie, Moštenec, Pružina, Ďerové, Bristové, Závaďa a Mojtín. Posledné štyri obce tvorili od roku 1788 samostatnú faru. Z tejto farnosti máme údaje o narodených od roku 1701, sobášených od roku 1702, zomrelých od roku 1696 a to i s uvedením veku, ale zo začiatku je ešte veľa prípadov nepresnej evidencie.

V roku 1970 sa excerpujú údaje z r. kat. fary v Senici, ktorá mala viacere filiálky, r. kat. fary vo Veľkých Levároch a filiálkou Malé Leváre, r. kat. fary v Ilave s filiálkami v Ilavke, Kloboušiciach a Prejte a r. kat. a ev. a. v. fary v Modre. Dokoncuje sa excerpovanie údajov z ev. a.v. fary v Beckove a začali sa intenzívnejšie zhromažďovať údaje z pomerne veľkých fár mesta Bratislava a to ako pre katolícke, tak i pre evanjelické náboženstvo.

I keď si zhromažďovanie údajov vyžiada ešte veľa času a energie, možno už aj z doteraz získaných údajov a ich vyhodnotenia prísť k niektorým záverom pokiaľ ide o dlhodobý vývoj obyvateľstva v r. 1651 - 1850 v okresoch Bratislava, Trnava a Senica, z ktorých sú matriky uvedené pod číslom 1 až 9. Tieto závery vyzerajú nasledujúco:

- Vývoj obyvateľstva má v tejto oblasti vzostupný charakter len do polovice 18. stor. Odvtedy až do polovice 19. stor. stagnuje. Počet narodených detí po roku 1760 nevrastá, ale upadá alebo zostáva na približne rovnakej úrovni až do roku 1850.

- Obdobie rokov 1720 - 1760 je obdobím veľkej demografickej explózie, počas ktorej sa počet obyvateľstva v tomto kraji zvýšil najmenej dvojnásobne. Dôvodom sa ho vrsatom pôrodnosti a to ako absolútnej tak i relatívnej, nízkej kojeneckou a detskou úmrtnosťou i znížením sa úmrtnosti dospelých.

- Po roku 1760 sa demografický vývoj všeobecne zhoršuje a to najmä poutálym vzrastom kojeneckej a detskej úmrtnosti. Obyvateľstvo preriedili i tri morové epidémie, z to v rokoch 1804-1806, choleraová epidémia v roku 1831 a ďalšia roku 1848-1849. Detská a kojenecká úmrtnosť nabudúla v prvej polovici 19. stor. ohromné rozmery najmä v mestách.

Tak napr. v Trnave a Skalici somrelo každé tretie narodené dieťa pred dosiahnutím jedného roku života, každé druhé ne-dosiahlo ani 7 - 8 rokov života.

- V dôsledku takéhoto demografického vývoja nenastali v tejto oblasti v prvej polovici 19. stor. žiadne vážnejšie sociálne problémy. Na rozdiel od iných oblastí Slovenska nevzniklo tu najmä preludnenie dediny so všetkými svojimi sprievodnými zjavmi.

O všetkých týchto skutočnostiach nás presvedčujú niektoré nasledujúce výpočty zhotovené zo zhromaždených podkladov.

Tak napr. globálny vývoj obyvateľstva, pokiaľ možno voči sebe postaví kompletne údaje pre narodených i zomrelých, vyzeral z jednotlivých časových období nasledujúco:

obdobie	počet narodených	počet zomrelých	prebytok	prebytok v %
1651-1660	1 513	954	559	58,6
1661-1670	1 854	1 263	591	46,9
1671-1680	2 289	1 328	961	72,8
1671-1690	2 164	2 051	113	5,5
1691-1700	3 244	1 545	1 699	103,2
1701-1710	2 599	1 888	711	37,6
1711-1720	6 569	4 410	2 159	48,9
1721-1730	7 586	4 513	3 073	68,1
1731-1740	7 052	4 660	2 392	51,3
1741-1750	7 993	5 153	2 840	55,1
1751-1760	12 316	8 834	3 482	39,4
1761-1770	12 634	10 616	2 018	19,0
1771-1780	12 422	9 859	2 563	26,0
1781-1790	12 147	10 460	1 687	16,2
1791-1800	11 729	9 417	2 312	24,6
1801-1810	11 144	12 369	-1 225	-
1811-1820	11 697	8 662	3 035	35,0
1821-1830	11 587	9 352	2 235	23,9
1831-1840	11 108	12 196	-1 088	-
1841-1850	10 966	10 358	608	5,9

obdobie	počet narodených	počet zomrelých	prebytok	prebytok v %
2.pol.17.st.	11 064	7 141	3 923	54,9
1.pol.18.st.	31 799	20 624	11 175	54,2
2.pol.18.st.	61 248	49 186	12 062	24,5
1.pol.19.st.	56 502	52 937	3 565	6,7

Počítac od desaťročia 1751-1760 ide o úplne čísla narodených i zomrelých zo všetkých deviat farností. Spred roku 1750 ide len o také údaje, keď máme z patričného obdobia k dispozícii počet narodených i zomrelých.

Počet detí, narodených na jedno uzavreté manželstvo, kojenecká (do jedného roka) a detská (do desať rokov) úmrtnosť mala nasledujúci vývoj:

obdobie	Počet detí na 1 uzavretú manž.	Kojenecká úmrtnosť / v %	Detická úmrtnosť / v %
1651-1660	4,3	10,3	22,6
1661-1670	3,8	18,8	29,0
1671-1680	4,0	13,6	23,5
1681-1690	3,8	18,5	36,6
1691-1700	4,2	9,6	19,0
1701-1710	4,6	12,5	33,3
1711-1720	3,6	16,3	30,0
1721-1730	4,6	18,4	30,2
1731-1740	4,5	18,1	30,3
1741-1750	4,3	18,3	33,1
1751-1760	4,4	22,4	38,3
1761-1770	4,2	28,8	47,3
1771-1780	4,2	27,8	46,6
1781-1790	4,3	29,4	50,4
1791-1800	4,3	26,7	46,9
1801-1810	3,7	32,9	60,4
1811-1820	4,7	26,0	46,1
1821-1830	4,6	28,7	49,0
1831-1840	3,6	31,3	54,4
1841-1850	4,0	29,5	51,7
<hr/>			
2. pol. 17. stor.	4,0	13,2	24,8
1. pol. 18. stor.	4,3	20,7	31,1
2. pol. 18. stor.	4,3	26,6	45,9
1. pol. 19. stor.	4,1	29,7	52,3
<hr/>			
celé obdobie 1651-1850	4,2	26,3	44,5

Veľké poklesy v počte narodených detí ako i vzrast detskej i kojeneckej úmrtnosti odrážajú vždy dajaké morové epidémie, ktoré znamenali nielen smrť väčšieho počtu mladistvých, ale priemer narodených detí poklesol aj tým, že sa uzatváral zvýšený počet vdoveckých manželstiev, ktorí už detí nepľodili.

Úmrtnosť v jednotlivých vekových kategóriách, vyjadrená v percentách, mala počas posledných dvoch storočí nasledujúce tendencie:

Obdobie	0 - 15 roční	15 - 25 roční	26 - 40 roční	41 - 65 roční	nad 65 roční
1651 - 1660	47,2	6,5	11,2	17,5	17,5
1661 - 1670	44,5	8,7	16,2	17,7	12,8
1671 - 1680	49,4	5,6	10,5	19,3	15,1
1681 - 1690	49,0	7,1	13,1	19,0	11,7
1691 - 1700	47,2	5,8	12,6	22,4	11,9
1701 - 1710	54,6	4,7	12,2	18,8	9,6
1711 - 1720	37,6	4,8	9,8	18,9	8,8
1721 - 1730	59,8	5,0	8,7	17,8	8,5
1731 - 1740	51,2	4,6	11,6	22,2	10,3
1741 - 1750	54,6	5,4	11,3	19,5	9,2
1751 - 1760	56,6	4,9	10,8	19,8	7,7
1761 - 1770	58,6	4,2	10,9	18,2	8,0
1771 - 1780	61,8	4,6	8,5	17,0	7,8
1781 - 1790	61,0	4,9	7,8	17,7	9,0
1791 - 1800	61,3	4,0	7,6	16,8	10,2
1801 - 1810	56,8	4,8	8,1	19,8	10,4
1811 - 1820	65,1	4,3	6,9	15,3	8,4
1821 - 1830	62,2	3,8	6,8	15,2	11,8
1831 - 1840	52,3	6,1	10,3	21,8	9,4
1841 - 1850	53,6	5,8	9,1	19,0	11,8
<hr/>					
2. pol. 17. st.	46,3	6,6	12,6	19,2	15,3
1. pol. 18. st.	55,5	5,0	10,6	19,6	9,3
2. pol. 18. st.	60,0	4,4	9,2	17,8	8,5
1. pol. 19. st.	58,2	4,9	8,3	18,3	10,2
<hr/>					
celé obdobie 1651-1850	58,1	4,8	9,1	18,3	9,6

Čísla týchto údajov trochu znižuje fakt, že pre druhú polovicu 17. storočia sú vypočítavané len z pomerne malých podkladov. Od roku 1751 do roku 1850 však ide o výpočty z veľmi spoľahlivých a pomerne rozsiahlych podkladov.

Eva Rossivalová

Zdravotnictví pražských měst ve 20. letech 18. století

Ke zjišťování počtu pražských zdravotníků, tj. doktorů medicíny, bradýřů, resp. chirurgů, lazebníků, lékárníků, porodních bab a dalších zástupců zdravotnických profesí vzala jsem za základ tzv. vizitační nálezy, které byly pro Staré a Nové Město pořizeny r. 1725 a pro Malou Stranu a Hradčany r. 1726. ¹⁾ Údaje z nich získané jsem konfrontovala s údaji matriky pražské lékařské fakulty, resp. její připravované edice. ²⁾ Její korekturu mi editoři dr. K. Kučera a dr. M. Truc laskavě zapůjčili v době, kdy byla matrika v tisku a s údaji tzv. svatováclavských kalendářů. ³⁾

Pokusím se alespoň co nejstručněji vymezit zástupce jednotlivých zdravotnických kategorií co do jejich vzdělání a výkonu povolání. Doktoři medicíny, jako absolventi nejvyššího universitního lékařského vzdělání a plnoprávní členové lékařské fakulty, se při výkonech svého lékařského povolání převážně vyhýbali chirurgickým výkonům jako nečistě proskribované práci, kterou přenechávali chirurgům, respektive bradýřům a zabývali se pouze tzv. vnitřními nemocemi. Chirurgové tvořili další důležitou kategorii zdravotnických pracovníků. Na universitě v té době ještě nestudovali. Učili se u mistra chirurga, tři roky se cvičili v řemesle a potom byli zkoušeni na universitě. Teoreticky z anatomie, operací vykloubenin, zlomenin a nádorů. Prakticky z přípravy mastí a náplastí a provádění amputací. Zkouškou na universitě se měli lišit od bradýřů. Že se tehdy titulu chirurg a bradýř používalo značně libovolně, ukazuje nám např. to, že z 29 zdravotníků označených ve vizitačních nálezech jako bradýři, resp. bradýři-chirurgové, se mi jich v matrice podařilo ověřit 18 jako aprobované chirurgy. Přibližně na stejné úrovni se užívalo titulu felčar. Jako bradýř je označen v revisitačním nálezu např. i zemský chirurg pro Nové Město Martin Lachatsch, a chirurg s úředním pověřením pro obyvatelstvo židovského ghetta J. J. Keller. Jako plukovní felčar je označen druhý zemský chirurg pro Nové Město pražské Sebastian Oechy. Všichni tři jsou uvedeni v matrice jako aprobovaní chirurgové. Naopak Andr. Zlade zaznamenaný ve vizitačních nálezech jako chirurg není v matrice mezi chirurgy v příslušném období uveden. Titulu ranlékař (Wundarzt) se tehdy zřejmě používalo jen výjimečně. Ve vizitačních nálezech je uveden jen jednou a osoba tak označená (Giesel) též není v matrice mezi aprobovanými chirurgy, jako "chirurg" Zlade.

Další kategorií zdravotnických pracovníků byli lazebníci. Také ti vykonávali některé chirurgické výkony a byli vlastníky či nájemci lázní a lazebnických dílen. Oprávnění k výkonu jejich povolání v lazebnické dílně reprezentovalo značnou finanční hodnotu, jak se dozvídáme např. ze záznamu o domě č. 32 ve skupině G na Novém Městě, který měl s právem na lazebnickou činnost cenu 1 300 zl., bez tohoto práva jen 300 zl. Někteří z nich byli také zkoušeni a zaznamenáváni v univerzitní matrice.

Lékařníci byli další kategorií zdravotnických pracovníků. Učili se u mistrů lékárníků v lékárnách, byli zkoušeni staršími lékárníky za předsednictví děkana lékařské fakulty a prakticky v některé z pražských lékáren. I jejich činnost jako hotových lékárníků podléhala dozoru lékařské fakulty, resp. jejího děkana. Ten kontroloval vybavení lékáren a vykazoval činnost lékárníků do patřičných mezí, aby nekouřovali doktorům medicíny.

Z ostatních zástupců zdravotnických povolání, s nimiž se setkáváme ve vizitačních nálezech byly to ještě porodní báby, které též byly v tehdejší době v dost velkém počtu zkoušeny universitou.

Vešle těchto kategorií zdravotnických povolání, které jsme již uvedli obsahují stanovy lékařské fakulty ještě příkazy pro okulisty, řezáče kvl a řezáče kamenů. Byli to potulní vykonavatelé některých operačních zákroků, jimž stanovy^{3a)} z velké části právem projevovaly málo důvěry. Ve vizitačních nálezech pražských měst se s nimi nesetkáváme. Praze, jako sídlo lékařské fakulty, která byla dozorcím orgánem nad zdravotnictvím, se asi tyto pochybní zdravotníci pečlivě vyhýbali a nebo jak ukážeme na příkladu, vydávali se za zástupce vyšší zdravotnické profese.

Ve vizitačních nálezech nacházíme naproti tomu 2 zubní lékaře, 2 zvěrolékaře a 1 medicínskýho laboranta, což jsou pro matriku lékařské fakulty v příslušném období až na 1 výjimku pojmy neznámé.

Vizitační nálezy, o nichž jsem se již několikrát zmínila, jsou, jak známo, součástí soupisu nemovitého majetku, který sloužil jako podklad tereziánskému katastru a byly tedy pro Prahu předně soupisem domů a jejich hodnoty. Podávají však zprávy nejen o domech samých, ale také o jejich majitelích a nájemcích, předně pokud to byly domy měšťanské. Údaje o některých domech jako byly např. domy zapsané v zemských deskách, které zůstávaly tehdy ještě nezdaněny, jsou zachyceny jen částečně. Neúplnost vizitačních nálezu pro demografické účely záleží mimo jiné v tom, že uvádějí

pouze osoby, které byly samostatnými nájemníky, neuvádějí příslušníky domácnosti. To se týká zdravotníků nepochybně předně porodních bab, jako vdaných žen, které vizitačním záznamům unikaly. Někteří zdravotníci mohli být také příslušníky domácnosti mezi služebnictvem šlechty. Např. ve vizitačním nálezu Hradčan nepodařilo se mi zjistit žádného zdravotníka, což ovšem nevylučuje možnost, že tu byli někteří jako příslušníci domácnosti. Mimoto nebylo ve vizitačních nálezech zdravotnické zaměstnání někdy dostatečně respektováno u těch, kteří z něj neodváděly státu poplatek, tzv. osobní fikticiem.

Záznamy o příslušnicích zdravotnických profesí se od sebe v nejednom směru liší. Jednak tím, že v některých případech se jedná o majitele domů, v jiných o nájemníky, jednak i tím, že u některých druhů těchto zaměstnání jsou uvedeny jejich roční výdělky, u jiných ne. Každé z těchto zaměstnání má v zápisech své charakteristické rysy co do sociálního zařazení jeho příslušníků a některá i co do používání typických domovních prostorů jako byly bradýřské místnosti u bradýřů, lázně u bradýřů, lázně u lazebníků, laboratoře neb sklady materiálů u lékárníků. Jen u těchto posledních jsou ve vizitačních nálezech pravidelně vyčísleny ceny provozoven. Je škoda, že ostatní prostory, které jsou pro jednotlivá patra domů v zápisech zaznamenány, nejsou většinou označeny ve vztahu k osobám, které dům obývaly a nedoplňují nám představu životního a pracovního prostředí osob v těchto domech bydlících. V záznamech o nájemnicích jsou i výše nájemného, které platili. Podle našich dosavadních zkušeností byli se zdravotníků ve středu zájmu pro záznamy vizitačních komisí předně bradýři, resp. chirurgové, lazebníci a lékárníci. Ti jako jiní řemeslníci a živnostníci platili poplatky ze živnosti (osobní fikticiem). Proto jsou uvedena nejen jejich jména, ale ve zvláštní rubrice i jejich příznávané roční příjmy ve zlatých, případně krejcarech. U doktorů medicíny podobně jako například u úředníků, doktorů práv nebo šlechticů rubrika ročních příjmů ve zlatých a krejcarech není vyplněna. Středem tak intenzivního zájmu jako chirurgové - bradýři, lazebníci a lékárníci nebyly ani osoby sociálně a hospodářsky nízké postavené, jako porodní báby, zvěrolékaři nebo zubní lékaři, které též příznávaly vyšší ročních výdělků a na jejichž poměrně špatnou finanční situaci můžeme soudit jen ze srovnání příznávané výše nájemného nebo z bydlení v chatrných domech, čímž byli na úrovni jiných podobně chudých obyvatel tehdejší Prahy. Nejsou také většinou uváděna jejich jména, ale jen zaměstnání nebo stručná charakteristika. Např. porodní bába, lékař koní. Podobně jsou uváděna ani jména ani výdělky u Židů a Židovek, kteří měli ve čtvrtích mimo židovské ghetto pronajat skladiště, sklepy nebo krámy. Nutno také podotknout, že vizitační nálezy Židovské obyvatelstvo bydlící v pražském ghettu a jeho domy od svých sousedů nepojímaly.

Prohlédla jsem soupisy všech čtyř pražských měst a postranních práv, pokud se zachovaly, i tzv. rozpisy fikticia /4/, které obsahují číselné seznamy živnostníků. Na Hradčanech jsem nenašla, jak jsem se již o tom zmínila, žádného zdravotníka.

Staré Město se dělilo na čtvrti Havelskou, Týnskou, Linhartskou a Mikulášskou. V Havelské čtvrti jsem našla 5 záznamů o doktorech medicíny, z nichž ovšem na základě srovnání s matrikou pražské lékařské fakulty byl ve skutečnosti jeden kýlořežecem. Dále jsou ve vizitačních nálezech záznamy o čtyřech bradýřích, třech lékárnících a jedné porodní bábě. V Týnské čtvrti je záznam o jednom doktoru medicíny, čtyřech bradýřích, z nichž jeden byl zemským chirurgem, a o jednom lékárníku. V Linhartské čtvrti jsem našla dva záznamy o bradýřích, 3 o lazebnických živnostech, z nichž dvě patřily jednomu lazebníkovi a o jednom lékaři koní. V Mikulášské čtvrti jsou 2 záznamy o bradýřích a jeden o lékárníkovi. Mimoto na tzv. rybářském postranním právu, které patřilo ke Starému Městu, ačkoliv bylo umístěno na malostranském konci Karlova mostu, jsem našla záznam o jednom zubním lékaři a na postranním právu bl. Anežky jeden záznam o lazebníkovi podle rozpisu fikticia.

Nové Město se dělilo na čtvrti Zderazskou, Štěpánskou, Jindřišskou a Petráskou. Ve Zderazské čtvrti jsem našla dva záznamy o bradýřích, jeden o lazebníkovi, jeden o porodní bábě, jeden o lékárníkovi, který však na rozdíl od lékárníků staroměstských neprovozoval živnost a nevlastnil lékárnu, ale stal se "per necessitatem" učitelem. Ve Štěpánské čtvrti jsou dva záznamy o doktorech medicíny, 5 o bradýřích, z nichž jeden je uveden jako chirurg a jeden jako ranělekář, dva o lékárnících, vlastnicích lékárny, jeden o porodní bábě a jeden o zcela ojedinělém zdravotnickém povolání, nazvaném "Medizinlaborant". Příjem tohoto zdravotníka není uveden, ale z poměrně nízké číže a nevýstavnosti domu, v němž bydlel, můžeme soudit, že to nebylo zaměstnání výnosné. V Jindřišské čtvrti nacházíme dva bradýře, z nichž jeden je uveden jako plukovní felčar a byl to pravděpodobně novoměstský zemský chirurg, jednoho lékárníka, který nebyl majitelem lékárny, a jednu porodní bábu. V Petráské čtvrti jsem našla jednoho lazebníka, dvě porodní báby a jednoho zubního lékaře. Mimoto v záznamech o zderazském postranním právu jsem našla jednoho lazebníka, o němž však je v nálezu zaznamenáno, že už nepracuje.

Na Malé Straně nejsou čtvrti uvedeny jmény, ale jsou číslovány - první až čtvrtá. V první čtvrti jsem našla záznam o jednom doktoru medicíny, jednom bradýři a dvou lékárnících, vlastnicích lékárny. Ve druhé čtvrti záznam

o jednom doktoru medicíny, pěti bradých, z nichž jeden byl zemský chirurg a dvou lékárníků, z nichž jeden již živnost neprovozoval. Ve třetí čtvrti záznam o jednom bradých a jednom lékaři koní. Ve čtvrté čtvrti je záznam o jednom doktoru medicíny. Mimoto na postranním právu Maltézském je podle kalkulace kalkulace fikticia jeden bradých a jeden lasebník.

Převážná většina zdravotníků, o nichž jsem našla záznamy, bydlela v měštanských domech. Jeden bradých bydlel v domě patřícím církevním otocům z Týna (č. 102 v Týnské čtvrti). Jiný v šosovním domě, který patřil mikulášskému klášteru (za č. 35 v Mikulášské čtvrti). Jeden lasebník provozoval živnost v tzv. královské lázni, patřící staroměstské obci (č. 92 v Linhartské čtvrti).

Pokud můžeme podle rozmištění domů a jejich popisu odhadnout, bydleli doktoři medicíny, chirurgové, bradých a lékárníci převážně ve výstavných domech a na frekventovaných místech. Pro lasebníky je charakteristické jejich působení poblíž vltavského břehu. Ostatní zástupce zdravotnických povolání jsem nacházela většinou v méně výstavných domech a okrajových čtvrtích.

Vzhledem k tomu, že jsem soustředila svůj zájem na zdravotníky, jak vyžaduje charakter mé práce, podařilo se mi nalézt jich ve vizitačních nálezích více a blíže je specifikovat, než je tomu ve všeobecně historických pracích z předchozích let. /5/ Přesto však nemůžeme považovat jejich počet zatím za konečný. Snažila jsem se proto doplnit počet pražských zdravotníků této doby z matriky pražské lékařské fakulty a z tzv. svatováclavských kalendářů.

Matrika uvádí, kolik doktorů medicíny, chirurgů, lasebníků nebo porodních bab bylo na pražské lékařské fakultě v určité době promováno, aprobováno nebo incorporováno a řadu jiných údajů o nich. Kolik jich v určitém roce v Praze praktikovalo, z ní ovšem přesně vyčíst nemůžeme. K tomu nám lépe poslouží alespoň pro doktory medicíny zmíněné svatováclavské kalendáře. Pro léta vizitačním nálezům nejbližší se mi podařilo nalézt kalendáře z r. 1724 a 1728. Obsahují seznamy promovovaných na pražské lékařské fakultě a místa jejich působení. Vzhledem k tomu, že promoci, resp. incorporaci fakulty měli projít všichni v českém království praktikující doktoři medicíny, měli by být v kalendářích všichni zaznamenáni. Nechceme ovšem tvrdit, že jejich údaje jsou zcela spolehlivé. Pro r. 1724 je jich s pražskou adresou zaznamenáno 24, pro r. 1728 jen 20.

Ostatní zástupce zdravotnických povolání uvádějí

Svatováclavské kalendáře jen ve výjimečných případech, např. jako krajské chirurgy. Pro stanovení jejich přibližného počtu jsou odkázáni na vizitační nálezky a na matriku.

Aprobovaných chirurgů je v matrice pro I. čtvrtinu 18. stol. zaznamenáno 56. Jak jsme se již o tom zainila, našla jsem záznamů o chirurgích resp. bradých v revizitačních nálezích 29 a z nich jen část bylo možno ověřit jako aprobované. Zmínila jsem se již také o tom, jak libovolně se užívalo titulů chirurg, bradých, felčar, případně ranlékar.

Ze šesti lasebníků, které jsem našla v revizitačních nálezích uvedené jménem, byli na fakultě aprobováni 2. Jen tyto dva byli mezi osmi zaznamenanými v matrice v první čtvrtině 18. století svým původem a pravděpodobně i působností pražští. Podle revizitačních nálezů působili v Praze v r. 1725 a 1726 ještě další 2 a 2 na postranních právech podle rozpisu fikticia.

Lékařníků a provisorů lékařů bylo v první čtvrtině 18. století podle editorů matriky aprobováno pro Prahu asi 14. Ze 13 lékařníků, které jsem našla v revizitačních svazcích, jich mělo 10 lékařů. Jejich jména se v 5 případech podařilo ověřit v edici matriky; z nich 3 byli aprobováni koncem 17. století.

O zvěrolékařích, zubních lékařích a medicínských laborantech nám matrika lékařské fakulty pro I. čtvrtletí 18. století ani pro předchozí léta až na jednu výjimku - zubního lékaře z r. 1716 - nepodává žádné zprávy. Také z ojedinelé nalezených záznamů v revizitačních nálezích můžeme soudit, že jich bylo málo.

Záznamy o aprobaci porodních bab jsou v matrice pražské lékařské fakulty již od konce 80. let 17. století a jedná se zde asi převážně o pražské porodní báby, protože i podle fakultních stanov se 17. století měli mimopražské porodní báby zkoušet městští fyzikové. Do první čtvrtiny 18. století spadají jen 4 záznamy o porodních bábách. Z 90. let 17. století je jich naopak 14. Zkoušky porodních bab se, jak editoři matriky soudí, konaly hromadně vždy po řadě let. V revizitačních nálezích jsem našla jen 6 záznamů o porodních bábách. Ve skutečnosti jich asi bylo daleko více, a to i neaprobovaných.

Shrneme-li výsledky z dosud prostudovaného materiálu, dostáváme:

Staré Město

Dr. Med. chirurgové- bradýři	chirurg- lazebníci	zub- lékaři	zvěro- lékaři	porod- báby	lékár- níci	kýlo- řežci
12	12 x)	2	1	1	1	5

x) z nich 7 sprobovaných chirurgů na základě srovnání s matrikou lékařské fakulty.

Nové Město

Dr. Med. chirurgové- bradýři	chirurg- lazebníci	zub- lékaři	zvěro- lékaři	porod- báby	lékár- níci	medicin- laborant
4	9 x)	3 o)	1	-	5	4 +)

x) z nich 4 sprobovaní chirurgové na základě srovnání s matrikou lékařské fakulty; jeden označen jako chirurg, ale není v matrice mezi sprobovanými chirurgy; jeden označen jako ranlékař, též není v matrice mezi sprobovanými chirurgy.

o) z nich jeden již nepracoval; 2 sprobovaní lazebníci na základě srovnání s matrikou lékařské fakulty.

+) z nich jeden bývalý lékárník; jeden lékárník nemá v záznamu lékárně ani roční příjem.

Malá Strana

Dr. Med. chirurgové- bradýři	chirurg- lazebníci	zubní lék.	zvěro- lék.	porod- báby	lékárníci
8	8 o)	1	-	1	4 +)

o) z nich 7 sprobovaných chirurgů na základě srovnání s matrikou lékařské fakulty;

+) z nich 1 bývalý lékárník.

Vyjma těch, kteří zdravotnické výkony prováděli tajně a jejichž existenci nemůžeme vyloučit, víme, že v pražských městech v době revizitace působilo asi 20 doktorů medicíny, 29 bradýřů, z nich 18 sprobovaných chirurgů, 5 činných lazebníků, 10 lékárníků, vlastníci lékární, 2 zubní lékaři, 2 zvěrolékaři, 6 porodních bab, 1 kýlořežec a jeden medicínský laborant.

Literatura a prameny:

- 1) Tereziánský katastr český, sv. I., Praha 1964; Státní ústřední archiv, sign. TK 129, 142, 143, 155, 164.
- 2) Matricula Facultatis Medicae Universitatis Pragensis 1657-1734, Praha 1968.
- 3) Neuer Titular Calender zu Ehren des H. Wenceslai, Fürsten und Märtyrers und Patrons des Königreichs Böhme auf das gemeine Jahr 1720, 1724.
- 3a) Statuta Facultatis Medicae Pragensis, RKP Strahovská knihovna sign. DH III 10.
- 4) Státní ústřední archiv sign. TK 4898.
- 5) Z. Pelikánová - Nová: Lidnatost Prahy v 18. a první čtvrti 19. století, Pražský sborník historický 1967-1968, Praha 1968, str. 18-19; Tereziánský katastr český, l.c., str. 23-24.

Jiří Matějka

Ke zvláštnostem demografického vývoje v okrajových pásmech průmyslových oblastí v období 1880-1914

Zkoumáme-li vytváření společenské skupiny průmyslového dělnictva a v souvislosti s tím celkový populační vývoj v průmyslových oblastech, zjistíme, že mezi industrializovanými obcemi a převahou průmyslového obyvatelstva a oblastí zemědělských sídel obvykle leželo pásmo obcí, které měly v určitých směrech přechodný charakter.

Na existenci přechodných obcí upozornil M. Mýška při zkoumání populačního vývoje Ostravska.¹⁾ Moje poznámka je součástí větší práce, která vyjde v roce 1971 knižně a zabývá se vytvářením hornictva ve falknovsko-loketském revíru, kde po krizi a depresi 1874-1878 nastal rychlý průmyslový i populační rozvoj. Některé tvrzení zde proto nejsou pro nedostatek místa dokazována. Ve studii zkoumám hlavně farní obvod Lomnice v soudním okrese Falknov (nyní Sokolov), který zároveň tvořil relativně uzavřený obvod hornický, v období 1880-1914 prošel značnými populačními změnami a prodělal industrializaci. Stručněji se zabývám dalšími obvody, ležícími na okraji uhelné pánve, Krajkovou a Kostelní Břízou, a pro srovnání i dvěma horskými obvody, ležícími zcela mimo průmyslovou oblast, Vranovem a Lobzy. Vše je zpracováno na základě publikovaných výsledků sčítání lidu a církevních matrik.²⁾

Počet obyvatelstva farního obvodu Lomnice činil v roce 1869 celkem 2988 osob, z toho bylo jen 5 nekatolíků. Celková plocha obvodu byla 41,79 km² a hustota obyvatelstva tedy 71,5 obyv./km². Obvod ležel v nadmořské výšce 450 - 650 m, právě na hranici údolní a horské oblasti politického okresu a na severní hranici uhelné pánve, jejíž okraj probíhá přibližně podél vrstevnice 500 m n.m. Počet obyvatelstva obvodu vzrostl v letech 1881-1910 o 1924 osob, tj. asi o 66% původního počtu, přičemž nejrychlejší růst nastal v letech 1890-1900 a zřetelné zrychlení tempa je patrné už od roku 1880 a pokračuje až do roku 1910.

Populačně se jednotlivé obce vyvíjely nerovnoměrně. Vylidňovaly se obce zemědělské ve vysokých polohách: Horní a Dolní Nivy, Boučí, Lesík a Neuhauser, stagnoval Tyn, Lvov a víceméně i Rozmyšl a Lípnice. Lomnice vykazovala v této době vysoký přírůstek, jehož tempo však po roce 1890 klesalo. Druhé hornické středisko, Lípnice, prožívala nejrychlejší populační vývoj v období 1891-1900, kdy se začal rychle rozvíjet díl Katařina. V období 1901-1910 obec nice dále rostla, ale tempo se zřetelně zpomalilo.

Pro celý obvod vychází v desetiletí 1881-1890 přibližně stejný přirozený přírůstek obyvatelstva a výsledek migračního pohybu, v následujícím desetiletí však už byl podíl přirozeného přírůstku dosti vysoký a v letech 1901-1910 byla migrační bilance dokonce záporná, zatím co přirozený přírůstek byl za celou pozorovanou dobu absolutně nejvyšší. Přírůstek obyvatelstva připadal tedy stále více na vrub narozesných dětí, kdežto výsledek migračního pohybu byl stále menší. Populace měla stále vyšší podíl obyvatel v předprodučním věku. Postupně ochabovalo stěhování do obvodu (které bylo nejintenzivnější v letech 1881-1890), přibývalo dětí a naopak v letech 1901-1910 část obyvatelstva už z obvodu odcházela. V letech 1881-1890 a zčásti i později se do obvodu stěhovali mladí lidé. (Především do Lomnice, později i do Lípnice.) Progresivně se vyvíjely zvláště obce v uhelné pánvi (Lomnice, Lípnice, Žástečné Tyn, Rozmyšl a Neuhauser), kdežto stagnovaly a vylidňovaly se obce, ležící nad vrstevnicí 500 m nebo nímž pánve, tj. Horní a Dolní Nivy, Boučí, Lesík a Lvov. Imigrace byla koncentrována v podstatě do dvou obcí, Lomnice a Lípnice. Poměrně rychlý vzestup počtu porodů nastal v obvodě v desetiletí 1891-1900, přičemž počet úmrtí stagnoval. V tomto období byla zde i nejvyšší natalita (43,2%), což nasvědčuje příchodu množství mladých lidí. Úmrtost po celé sledované období postupně klesala. Zvýšení porodnosti souhlasilo s obdobím celkového zvýšení počtu obyvatel a následovalo po období vysoké imigrace.

Velmi nízký byl v obvodě po celé období podíl nádeníků i továrních dělníků. Od roku 1870 až do roku 1910 klesal pravidelně podíl domkářů a rolníků na mužském obyvatelstvu v reprodukčním věku, u rolníků z 50% na 16,7%, u domkářů z 13% na 2%. V opačném poměru k poklesu podílu domkářů a rolníků stoupal podíl horníků. Zvláště rychlý byl pokles podílu rolnictva na obyvatelstvu v letech 1881-1890 a naopak právě v té době začal rychlý vzestup počtu horníků. V těchto letech došlo k přechodu zdejšího rolnictva a domkářů do hornictví a čímž patrně souvisela i populační stagnace vesnic, ležících mimo uhelnou pánve. Tento přechod pokračoval pomalejším tempem až do roku 1900, což koresponduje a vývojem v celém okrese. Později už zůstala profesionální struktura obyvatelstva stej-

né, změny byly dokončeny do roku 1900. Přitom už od roku 1890 zůstával absolutní počet zemědělců vcelku stejný, kdežto absolutní počet horníků se prudce zvyšoval, jak přicházela cizí obyvatelstvo. V letech 1901-1910 se značně zvýšil počet řemeslníků. Část z nich byli však zřejmě domkáři, provozující nějaké řemeslo, nebo horníci profesionisté. V generaci dědů byla profesionální příslušnost poněkud jiná: Podíl domkářů se udržoval vcelku stále stejný (17-20%), podíl rolníků byl v roce 1870 celých 70% a klesl na 33% v roce 1900. Podíl horníků stoupl v generaci dědů z 1% v roce 1870 na 11% v roce 1900. Podíl řemeslníků kolísal kolem 15%, poněkud stoupl podíl nádeníků (z 5 na 10%). Starší generace byly mnohem více zemědělské než generace mladší.

Na počátku 80.let pocházeli horníci žijící v obvodě téměř výhradně z farního obvodu Lomnice. Jen malá část měla otce v některé z horských obcí mimo obvod (hlavně v blízké obci Háj na Kraslicku). Na začátku 80.let nastalo především stěhování z obcí obvodu do Lomnice, kdežto později nastal příliv už i z větších vzdáleností. Kolem roku 1890 byli v obvodě již i horníci z horské části okresu a z Kraslicka (zvláště z nejbližších obcí Háj a Loučná), Karlovaraka a Chebska, ale ne horníci původem z ostatních severozápadních Čech a z vnitrozemí. Málo bylo také těch, kteří pocházeli z jiného obvodu uhelné páneve. V období 1900-1910 došlo ve zdejších obvodě po prvé k většímu přílivu horníků i ze vzdálenějších oblastí než ze severozápadních Čech. Sociálně pocházeli tito noví přistěhovalci z vnitrozemí, přibližně stejným dílem z hedvábných a nádenických rodin. Jejich rodiče se do pánve nestěhovali. Početní převaha zůstávala ovšem stále na straně domácích horníků, i když přistěhovalců byl už dosti značný počet. V letech 1880-1882 bylo domácích horníků téměř 100%. Na konci 80.let se jejich podíl pohyboval kolem 70%, na přelomu století klesl na pouhou polovinu a kolem roku 1905 v souvislosti s krizí a odchodem části přistěhovalců stoupl asi na 60%. Asi 25-30% horníků pocházelo z horských oblastí západního Krásohoří. Většina otců přistěhovalých horníků žila ve svých domovských obcích, poněkud horských, do obvodu přicházeli z velké části mladí lidé bez svých rodičů. Rodinné migrace zde byly hejnější teprve od roku 1890.

Na počátku 80.let, kdy bylo hornictví ještě jen místní, pocházelo asi 50% horníků z vrstev rolníků a domkářů, asi z 20-25% byli původu hornického. Do konce 80.let se podíl rolnických synů snížil asi na 34%, kdežto podíl potomků horníků stoupl asi na 33%, což nasvědčuje tomu, že i část starších domkářů, ev. rolníků přešla do hornictví. Z největší části šlo o rodiny starousedlíků. Do konce 80.let se tedy hornické kádry v Lomnici vytvářely především ze zdejších usedlíků, hlavně zemědělců, a příliv místního rolnického obyvatelstva do dolů se obnovil v období konjunktury 1899-1900. Horníci pocházející z

obvodu si brali manželky pocházející téměř výhradně z obvodu. Jen několik málo nevěst bylo z ostatních obvodů uhelné páneve, z horské oblasti nebo odjinud. Přibližně stejná byla situace u horníků, pocházejících z obcí mimo farní obvod. Brali si hlavně místní děvčata z obvodu Lomnice. Jen počet žen pocházejících z obcí mimo obvod byl u této skupiny horníků vyšší než u skupiny předcházející. V letech 1881-1885 pocházely ještě téměř všechny manželky horníků ze zdejšího obvodu. V letech 1891-1895 a 1901-1905 bylo už teritoriálně složení pestřejší, podíl místních děvčat však neklesl pod 70%, zatím co podíl cizích mužů v obvodě stoupl více, na 45% proti 55% místních. Ženy tedy byly stabilnější částí obyvatelstva. Celkem byla zpočátku téměř polovina hornických nevěst rolnického původu, kolem roku 1900 klesl tento podíl asi na třetinu. To mimo jiné znamenalo, že mnoho horníků bylo prostřednictvím svých žen spojeno se zemědělstvím, asi polovina až pětina horníků v reprodukčním věku. Postupně podíl těchto lidí klesal a docházelo k oddělování od zemědělství. Spojení horníků se zemědělstvím prostřednictvím jejich žen bylo rozsáhlejší, než nasvědčuje sociální původ horníků. Dostí značnou úlohu v tom ovšem hrál zemědělský ráz obvodu.

Na jeden uzavřený sňatek připadalo v období 1881-1885 průměrně ročně 2,0 porodů u domácích a 1,0 u přistěhovalých horníků, v období 1891-1895 3,3 u domácích a 3,0 u cizích a v období 1901-1905 asi 5,2 u domácích a 5,7 u cizích horníků. Svědčí to patrně i o stále rostoucím počtu ženatých horníků, jak je to doložitelné pro celý revír.

Podrobnějším rozbořením situace ve třech obcích odlišného charakteru byly získány další údaje. Šlo o obce Lomnice, Lipnice a Dolní Nivy. První dvě byla hornická střediska, které populačně rostla, Dolní Nivy byla obec, ležící ve značné nadmořské výšce již mimo uhelnou pánev a populačně stagnující.

V Lomnici a Lipnici umíralo v letech 1893-1895 vždy přibližně dvojnásobně více dětí do 15ti let než dospělých, zatím co v Dolních Nivách umíralo vcelku dvakrát více dospělých než dětí. Tyto číselné vztahy platily i pro celé období od roku 1886 do roku 1900. Přitom v Dolních Nivách pokračovala desagrarisace obce nejméně. I v Dolních Nivách však žili herníci, kteří v době konjunktury kolem roku 1900 dokonce tvořili celou polovinu obyvatelstva v produktivním věku.

Přebytek živě narozených vykazuje přibližně stejné tendence ve všech třech obcích. Byl dosti značný v první polovině 80tých let, pak klesl, ale rapidně stoupl ve druhé polovině 90tých let. Zvýšení přirozeného přírůstku na konci 90tých let připadá na velké zvýšení počtu porodů, ale i na snížení počtu umrtí. Značně se měnil podíl obcí na přebytku živě narozených.

V první polovině 80tých let byl úměrný počtu obyvatel. V letech 1886-1895 byl však jen asi 15%, zatím co podíl počtu obyvatel byl mnohem vyšší (asi 55%), v letech 1896-1900 se však přírůstek opět přiblížil podílu počtu obyvatel. Přirozený přírůstek byl tedy ve třech obcích nižší, než odpovídalo jejich podílu na obyvatelstvu obvodu. Podobné výkyvy vykazuje i porodnost. Klesala v Lomnici a Dolních Nivách, stoupala v Lípnici, přičemž všude poměrně rychle klesala úmrtost, takže přirozený přírůstek obyvatelstva stále rostl. Počet porodů však v obou hornických obcích v letech 1886-1890 absolutně stoupal, v Dolních Nivách stagnoval. Vypočteme-li porodnost pro censovni roky, kdy známe poměrně přesně počet obyvatel, nezkrácenými migracemi (i když uvádíme chyby, vzniklé dosazením malých čísel), zjišťujeme, že porodnost v celém obvodě nápadně poklesla v roce 1890, zatím co v roce 1900 stoupla dokonce nad úroveň roku 1880. Ve třech vybraných obcích nastal sice také pokles v roce 1890, a to dokonce hlubší než v celém obvodě, ale v roce 1900 byla porodnost nižší než v roce 1880. Přitom počet i podíl hornických porodů v celém obvodě i vybraných obcích stále stoupal, rychle v Lomnici a v Lípnici, pomaleji v ostatních obcích obvodu s nejpomaleji v Dolních Nivách. Protože v roce 1880 byl podíl hornické obyvatelstva ve třech vybraných obcích nízký (podle počtu porodů méně než 28%), připadala by vysoká porodnost (50,4%) na vrub nehornického obyvatelstva. Naopak v roce 1890, kdy se počet hornických porodů v obvodě zvýšil (o 51 bodů), klesla porodnost ve třech vybraných obcích na 29,8% (protože počet obyvatel rapidně vzrostl, zvláště v Lomnici). Příčinou byl nejspíše podobněji příliv mladého bezdětného obyvatelstva do hornických obcí Lomnice a Lípnice, za nímž se růst počtu porodů epozdoval.

Zajímavé je v této souvislosti i porovnání sňatečnosti a porodnosti v daných obcích. Porodnost byla v Dolních Nivách poměrně velmi nízká, ale sňatečnost vyšší než v hornických střediscích, což při populační stagnaci obce nasvědčuje tomu, že mladí lidé sice v obci uzavřeli sňatek, ale buď neměli děti, nebo (což je pravděpodobnější) odcházeli z obce za výhodnějšími zaměstnáními do průmyslových středisek.

Pro zjištění migračních vztahů hornických a horských obvodů byly zkoumány farní obvody Krajková a Kostelní Bříza. Z Krajkové a okolních obcí bylo poměrně blízko (4 - 5 km) do dolů v okolí Habartova, z některých obcí docházeli horníci do Svratky. Farní obvod Kostelní Bříza ležel na jih od uhelné páne v horské oblasti Tepelské plošiny.

Farní obvod Krajková byl poměrně malý (v roce 1890 měl celkem 3861 obyvatel, z nichž byli 4 protestantské náboženství). Celkový počet porodů dosti vydatně stoupal v době vyvrcholení konjunktury kolem roku 1900, v letech 1903-1905 naopak výrazně poklesl. Ze všech porodů však připadalo na hornické nejvíce právě v době oživení v letech 1903-1905. Mladí lidé,

kteří v době konjunktury nenašli práci v hornictví, patrně z obvodu odcházeli, kdežto horníci docházející do rozvíjejících se dolů na Habartovsku přibývalo. Horníci žili poněkud více v obcích, tvořících pás kolem uhelné páne. Jejich otcové byli rolníci, domkáři, nádeníci, zedníci, v Krajkové tkalci sajky. Žili poněkud více v obcích pobytu svých dětí a bylo mezi nimi minimum horníků. Horníci v těchto obcích byli horníky teprve v první generaci. Byli to místní usadilci, kteří docházeli do práce na okolní dolů, část z nich jen sezónně (např. zedníci), nebo v době konjunktury, zejména v období 1896-1900. Sociálně pocházeli z nejnižších vrstev, v Krajkové z řad příslušníků zanikajícího průmyslového oboru - ručního soukenictví. Tvořili poměrně malou část obyvatelstva. Značný počet (zřejmě hlavně mladých lidí) odešel však z obvodu již dříve (na začátku 90. let) na Habartovsko. Tam se ti lidé usadili přímo v hornických obcích.

Farní obvod Kostelní Bříza byl, podobně jako Krajková, jedním z "přechodních" obvodů, kde se ještě projevoval příčný vliv uhelné páne na složení obyvatelstva. Populační vývoj zde byl dosti typický. V letech 1881-1890 tu probíhala značná depopulace (přibližně 5% obyvatelstva), v letech 1891-1900 obvod populačně stagnoval, ale v letech 1901-1910 pokračovala dále depopulace (asi - 4%). Vcelku obvod v letech 1881-1910 ztratil 139 obyvatel. Porodnost zde byla proti průmyslovým obvodům poměrně nízká, nejvyšší v letech 1901-1910 (38,8%). Toto zvýšení porodnosti právě v době silné emigrace bylo způsobeno zvýšením počtu porodů na začátku desetiletí. Pro nedostatek dalších údajů není toto zvýšení porodnosti spolehlivě vysvětlitelné, lze jen předpokládat, že v době krize se sem přechodně vrátila část mladých lidí, kteří v době konjunktury emigrovali. (Samotný fakt zvýšení počtu porodů v době hospodářské deprese je dosti zajímavý.) Úmrtost zůstávala stejná (27,1%, 26,2%, 27,7%), takže přirozený přírůstek byl dosti nízký, nejvyšší v posledním desetiletí (- 13,1%). Populační vývoj byl tedy dosti stabilní, přičemž se přirozená mána obyvatelstva vyvíjela přece jen progresivně. Vzestupnou tendenci měla emigrace z obvodu, která pokračovala i v nejpriznivějším desetiletí 1891-1900 a stále převyšovala přirozený přírůstek obyvatelstva. Zpomalila se jen v desetiletí 1891-1900, kdy byl ekonomický vývoj i v horských oblastech příznivější než dříve i později. Nejrychleji se vyvíjely obce, které ležely nejdál od průmyslové oblasti.

Sociální složení obyvatelstva v produkčním věku vykazovalo dosti značné změny. Nejnápadnější byl postupný úpadek rolnictva, postupující diferenciace povolání a zvyšování počtu horníků.

Horníci ženiši i otcové pocházeli (bydlištěm) obvykle z obvodu a také jejich rodiště bylo v naprosté většině v horské oblasti okresu (asi z 80%), jen v některých případech v

některých okresech Tepelské plošiny. Tyto osoby docházely denně do práce do údolí. Sociálně pocházeli zdejší horníci (podobně jako tomu bylo v obvodě Krajková) z rodin měníků a jiných sociálně blízkých profesí (cihlnář, zedník), domkářů a řemeslníků. Rodičtější horníci leželo v celé řadě případů dále od uhelné pánve než nynější bydliště. V opačných případech šlo o lidi, kteří se do horské obce z průmyslové pánve přizpůsobili. Takových bylo ovšem málo. Zdá se, že šlo o jakési postupné stěhování stále blíže průmyslové oblasti. Obyvatelé z hor se stěhovali do oblasti přechodné, lidé z přechodné oblasti do oblasti průmyslové. Část emigrantů z hor přicházela ovšem do průmyslové oblasti rovnou, část z nich odcházela vůbec do jiných krajin.

Typický horský byl farní obvod Vranov. Na rozdíl od přechodného pásma (například od farního obvodu Kostelní Bříza) měl obvod Vranov trvale klesající tendenci porodnosti. Úmrtost klesala jen do roku 1900, později stoupala, takže přirozený přírůstek obyvatelstva byl velmi nízký. Vyšší přirozený přírůstek v 90. letech nebyl způsoben vyšší porodností, ale snížením úmrtosti proti desetiletí 1881-1890. Protože obvod vykazoval silný úbytek obyvatelstva, vznikly migrací, je možno předpokládat, že se zvýšilo stáří populace, což mělo vliv i na zvýšení úmrtosti.

Už od začátku 70. let byl obvod postižen trvalou emigrací, nejsilnější v 80. letech. Později se emigrace relativně snížila, během 40 let odešli však z obce téměř dvě třetiny původního počtu obyvatel. Prakticky musel tento proces probíhat tak, že mladá generace, sotva dorostla, odcházela z obvodu, kde zůstávali hlavně staří lidé a zčásti děti. V posledním desetiletí se emigrace snížila pravděpodobně proto, že zásoba mladšího obyvatelstva byla vyčerpána. V průběhu vývoje došlo hlavně k úpadku rolnictva a domkářů a ke zvýšení průměrného věku v těchto skupinách. Teritoriálně bylo zde obyvatelstvo vcelku velmi stabilní. Charakteristické je, že v generaci otců ubývalo těch, kteří pocházeli z průmyslové oblasti. Stěhování směrem do hor tedy postupně ubývalo a naopak rostlo stěhování z horských oblastí pryč.

Sestrojíme-li křivku absolutního počtu porodů v obvodu, vidíme ve všech obdobích nápadné snížení počtu porodů vždy na konci desetiletí, tedy v době konjunktury. Naopak v prvních letech desetiletí křivka vždy poněkud stoupá. Je pravděpodobné, že právě v době konjunktury na konci desetiletí obvykle odcházeli větší počet mladých lidí, z nichž někteří se v době krize na začátku nového desetiletí opět vraceli do svých domovských obcí, a počet porodů tam proto stoupal. Horský obvod byl tedy zdrojem pracovních sil ve zvýšené míře v době konjunktury, kdežto v době krize opět přijímal část svého původního obyvatelstva, které pak v obci žilo za zhoršených materiálních podmínek. V obvodě Vranov nezaznamenávají matriky žádné horníky.

Stěhování mladého obyvatelstva z horských obcí za práci probíhalo postupně stále více jen jedním směrem - do uhelné pánve. Rychle se vylidňovaly horské obce, z nichž byla emigrace téměř masová. Zároveň se zvětšoval obvod a po čtyřech industrializovaných obcích, jak byly otvírány nové velké doły, horníci osídlení se šifilo směrem z centra pánve a zabíralo postupně další obce dříve zemědělské, v nichž docházelo ke změnám profesionální struktury. Přitom se noví horníci usazovali nejen přímo v obcích, kde byly doły (tými jsem se s výjimkou Lipnice v této studii nezabýval), ale i v nejbližších sídlech, odkud se dalo pohodlně denně do práce docházet. Takovým hornickým sídlem se postupně stala obec Loučňáček. Takovým horským sídlem se postupně stala obec Loučnice a v menší míře některé obce okolní. Populační vývoj se v nich nelišil od vývoje v obcích s průmyslovými závody a doły. V přibližně koncentrickém pásmu s těmito hornickými sídly vzniklo pak (zejména v obdobích konjunktury) přechodné pásmo se zemědělsko-průmyslovým osídlením, charakterizované populační stagnací, eventuálně mírnou depopulací. I v těchto obcích došlo k částečné změně profesionální struktury. Mladí lidé z nich zčásti odešli a hornictví se, zvláště v dobách vrcholných konjunktur, věnovala i starší generace málo majetného místního obyvatelstva, pravděpodobně hlavně sezonně. Některé z těchto obcí se staly sídly osob zčásti pracovních vázaných ve svých původních bydlištích v horské oblasti, které se nechtěly usídlit přímo v průmyslových centrech. Docházelo tedy ke stěhování jednak z přechodných obcí do centra revíru, jednak z hor do přechodných obcí, kde bylo mimo jiné i možno najít výnosné zaměstnání při sezonních zemědělských pracích. Čas horského obyvatelstva se v dobách krizí, kdy zaměstnanost v hornictví klesala, vracela do svých původních bydlišt, kde přežívala krizi ve zhoršených životních poměrech.

Můžeme tedy rozlišit pět základních typů sídel: Starší průmyslová centra, jimiž jsem se zde nezabýval, industrializující se obce na okrajích revíru (Lipnice), rychle rostoucí sídla průmyslového obyvatelstva (Loučnice a některé další obce), obce se zemědělsko-průmyslovým osídlením, které populačně stagnují a konečně vylidňující se horské obce. V prvních třech typech sídel byly základní demografické ukazatele přibližně stejné, poslední typ se vyznačoval nízkou natalitou a vysokou emigrací. Obce přechodného pásma (Dolní Nivy, zčásti Kostelní Bříza aj.) měly zřetelně nižší natalitu než obce průmyslové a vysoký podíl staršího obyvatelstva, i když v nich někdy byl (na rozdíl od horských obcí) velký podíl horníků.

P o z n á m k y

- 1) Historicko-demografická charakteristika západní části ostravské průmyslové oblasti na konci 19. století (ve sborníku Ostrava 5, Ostrava 1969, str. 89 ad.).
- 2) Zejména na základě lexikonů obcí, výsledků sčítání lidu, uveřejňovaných v Oesterreichische Statistik, a katolických farních matrik, uložených v okresním archívu v Jindřichovicích u Sokolova. Sčítací operáty ani obecní sumáře se pro tuto oblast nezachovaly.

Z p r á v y

Annales E.S.C., roč. 24, 1969, č. 6, numéro spécial:
Histoire Biologique et société.

Šesté číslo loňského ročníku Annales E.S.C. je monotematicky zaměřeno ke vztahu biologické historie a společnosti, jemuž Annales věnují už po mnoho let nemalou pozornost. Respektive odmítá tvrzení, že zájem o matriální historii je módou. Považuje jej za projev snahy sledovat člověka v komplexitě historické látky a biologickou historií za pole, na němž může být otevřen plodný dialog společenských a lékařských věd.

Prvá studie zvláštního čísla (M. Bordeaux, Voies ouvertes à l'histoire des coutumes par l'hématologie géographique) se zabývá možnostmi využití mladého vědního oboru, geografické hematologie, při studiu lidových obyčejů, a to na teritoriu francouzských Pyrenejí. Na základě výzkumu krvních skupin lze podle autora velmi dobře sledovat rozmístění jednotlivých elementů původního obyvatelstva Pyrenejí, paleolitického (basckického), neolitického (protokeltského nebo alpského) a středomořského (dvojitěho typu), jež jsou od sebe velmi ostře odděleny horskými pásmy. Se zastoupením jednotlivých elementů se shoduje i výskyt různých obyčejů, např. zdůraznění rodových vztahů při dispoziční nemovitosti u protokeltského substrátu. Autor věří, že za pomoci sero-antropologie lze výrazně obohatit studium lidské společnosti, zároveň však upozorňuje na to, že současný industrializační proces s masovými migracemi její užití zcela anemožní.

Pět následujících studií se zabývá středověkou demografií. A.C. Swedlund a G.J. Armelagos předkládají výsledky americké expedice do Nubie. Jež zkoumala kosterní nálezy z let 1050-1300 (Une recherche en paléodémographie: la Nubie soudanaise). Maďarský historický demograf Eric Fügedi (Four une analyse démographique de la Hongrie médiévale) shrnuje ve svém příspěvku pozoruhodné výsledky maďarské demografie středověké, bohatě využívající, zvl. v pracích J. Nemeskeriho, paleodemografické metody (rozboru kosterních zbytků). Je nutno uvítat, že se tak zahraničnímu čtenáři umožňuje nahlédnout do bohaté produkce našich sousedů, většinou historiků z jazykových důvodů nepřístupné. Christiane Klapisch seznamuje v třetím článku s možnostmi využití soupisu obyvatel, který byl vyhotoven z fiskálních důvodů v l.1427-30 v Toskánsku a eviduje zdravotní stav, majetkové a sociální poměry i přirozenou měnu obyvatelstva. (Fiscalité et démographie en Toscane 1427-1430). Článek přímo nabízí srovnání s našimi pracemi o soupisech obyvatelstva ze 16.-18. stol. O toskánský soupis se opírá i zajímavá studie amerického badatele D. Herlihyho Viellir a Florence

au Quattrocento, jejíž autor se pokouší konfrontovat demografické údaje se soudobou krásnou i odbornou literaturou a z konfrontace vyvodit závěry pro poznání mentality pozdněstředověkého Florentana. E. Fatlagean (Sur la limitation de la fécondité dans la haute époque byzantine) analyzuje vztah byzantské společnosti k manželství a rodičovství ve 4.-6. století v širokých ekonomicko-společenských souvislostech, jež podminily i rozvoj poustevnictví a mnišství jako projev křesťanského antipopulacionismu. J.L. Flandrin v článku *Contraception, mariage et relations amoureuses dans l'Occident chrétien* doplňuje známou Noonanovu práci o vztahu katolické teologie k antikoncepci rozbořením několika francouzských pramenů. Snaží se dokázat, že rigorózní postoj theologů nebyl obecně přijímán středověkou křesťanskou společností a že od 16. stol. tento umírněný postoj nabývá široké publicity. Třetí příspěvek věnovaný antikoncepci je zajímavý po stránce meteoicé. J. Dupaquier a M. Lachiver (Les debuts de la contraception en France ou les deux malthusianismes) v něm na základě statistického materiálu dokazují, že od 40. let 18. století část obyvatel malých měst v okolí Paříže počala v rozsáhlé míře uplatňovat antikoncepční prostředky. Oddíl vyhrazený historické demografii uzavírá článek N. Sanchez-Albornoze o přechodu Španělska k "modernímu" demografickému typu (La modernisation démographique de l'Espagne; le cycle vital annuel (1863-1900), který se o něco opozdil za jinými evropskými zeměmi. Projevil se koncem 19. stol., a to zejména poklesem letní úmrtnosti, způsobené nedostatkem potravy.

Druhá část zvláštního čísla je vyhrazena problémům zásobování potravinami. L. Stouff (La viande: Ravitaillement et consommation au Carpentras au XVe siècle) píše o zásobování provenzálského Carpentrasu masem v l. 1418-1472. Ukazuje, že v 15. stol. bylo ročně ve městě průměrně prodáno (bez domácí peráčky) na osobu 26 kg masa, tedy podstatně méně, než uvádí středoevropská literatura. Provence se však shoduje se střední Evropou v poklesu spotřeby masa v novověku. R.J. Bernard studoval rolnickou stravu v hornaté oblasti na jihu Francie koncem 18. stol. na základě výměnku (L'alimentation paysanne en Gévaudan au XVIIIe siècle). V tabulkách prezentuje její nutriční i kalorickou hodnotu, konstatuje její nedostatečnost (1200-2500, výjimečně 2800 kalorií) a jednostrannou skladbu (nedostatek tuků, některých vitamínů, živočišných bílkovin). Ne zcela přesvědčivě přitom tvrdí, že výměnek je typický pro průměrnou spotřebu.

Třetí, závěrečná část speciálního čísla je věnována nemoci a smrti. Téměř všechny články tu pojednávají o epidemiích, zvl. morových. Mirko D. Grmek (Preliminaires d'une étude historique des maladies) v zajímavém článku shrnuje poučení, jež může historik čerpat z lékařské geografie, J.N. Biraba a

J. Le Goff jsou autory článku *La Peste dans le Haut Moyen Age*, rozpadajícího se vlastně do dvou částí. V druhé publikoval Le Goff výsledky seminárního studia tzv. Justinianova moru v 6. a 7. stol. n.l., v první, pro nás zajímavější, shrnul J.N. Biraben nejdůležitější body současných lékařských a epidemiologických koncepcí moru. Užitečnost tohoto přehledu zvyšuje bohatá bibliografie literatury lékařské, přírodovědné i historické. Příspěvek B. Vincenta stručně informuje o moru v Granadě v 16. a 17. stol.

P.A. Sigal (*Maladie, pèlerinage et guérison au XIIe siècle. Les miracles de Saint Gibril et Reims*) se snaží z líčení zázraků u hrobu středověkého svätce čerpat údaje o charakteru chorob, teritoriálním i sociálním původu poutníků a psychologii "zázraků" uzdravení. L. Valensi líčí demografické kalamity v Tunisku a východním Středomoří v 18. a 19. stol., jejichž opožděný výskyt souvisel s tím, že severní Afrika znešla evropské profylaktické prostředky (Calamités démographiques en Tunisie et en Méditerranée orientale aux XVIIIe et XIXe siècles). J.P. Goubert soustředil pozornost na Bretan z konce 18. stol., vykazující na rozdíl od ostatní Francie úbytek obyvatelstva, zaviněný podle Gouberta epidemiemi a nedostatkem potravin (Le phénomène épidémique en Bretagne à la fin du XVIIe siècle (1770-1787)). Velmi zajímavý článek otliskl v *Annales E. Le Roy Ladurie (L'amenorrhée de famine, XVIIe-XXe siècles)*. Hledá v něm odpověď na otázku, jak vysvětlit prudký pokles porodnosti během hladomord 17. stol. Na základě lékařských pozorování z doby 1. a 2. světové války i pokusů se zvířaty dospívá k závěru, že jednou z hlavních příčin poklesu natality je amenorrhoea, masově se vyskytující v době hladu a ve stressové situaci. Poslední článek se poněkud vymyká z rámce celého sborníku. Antoři G. a M. Vovelle v něm na základě studia oltářních obrazů sledují, jak se měnilo chápání smrti a onoho světa v očích obyvatel Provence od konce středověku až po naše dny, zvl. pak v období protirentské "barokní" zbožnosti. (La mort et l'au-delà en Provence d'après les autels des âmes du purgatoire, XVe - XXe siècles).

Vydání zvláštního čísla *Annales E.S.C.* je třeba uvítat jako závazný příspěvek k poznání materiálního života minulé společnosti, který ukazuje, jaké možnosti nabízí historiografii spolupráce s jinými vědními obory. Československý historik může z jednotlivých článků čerpat nejen cenné poučení metodické, ale i faktické. Užitečné jsou i přehledy nové literatury, zařazené za jednotlivými oddíly.

E.M.

Annales de démographie historique 1968 (429 str.) a 1969 (520 str.).

Poslední svazky Annales de démographie historique se navzájem podstatně liší. Zatímco Annales z roku 1968 pokračují ve staré tradici a přináší všechny články s nej-různější tematikou, od r. 1969 začíná být redakcí uplatněn monotematický princip. Ročník 1969 je věnován demografii francouzských měst a městeček v 17.-19. stol., roč. 1970 má být orientován na problémy migrací, roč. 1971 na aktuální oblasti bádání, roč. 1972 na prameny a metody, roč. 1973 na vztah minulých společností k dítěti.

Z obsahu ročníku 1968 upozorňujeme zejména na články J. Bourdona Psychosociologie hladomoru, který přednesen ve Společnosti pro historickou demografii vyvolal živou diskusi, studii A. Armengauda o Leonci de Lavergne, zajímavém představiteli populační doktríny 19. stol., jehož autor charakterizuje jako malthusiánského populacionistu, článek J.P. Kintze, pojednávající na příkladu Strasburku v 16. stol. o metodě sondáže v městské prostředí, úvahu J. Heerse o mezích statistické metody ve středověké demografii a článek P. Lasletta o francouzské a anglické populaci v 17.-18. stol. Další články pojednávají o úmrtnosti chudiny ve středověkém Cambrai, marseilleském proletariátu za revoluce a o Piemontu za francouzské éry. Československý čtenář uvítá přehled maďarské historicko-demografické produkce, dotýkající se i slovenské problematiky.

Ročník 1969 je věnován, jak již bylo řečeno, demografii francouzských měst a městeček v 17.-18., výjimečně i v 19. století. Jsou v něm publikovány výsledky 20 monografií jednotlivých farností severní poloviny Francie. Většinou jde o diplomové práce studentů, prezentované jejich učitelé. Sborník rovněž přináší několik statistik ze 17. a 18. stol. (vesměs francouzských), kroniku, v níž zaujme užitečný přehled historicko-demografického bádání v Belgii (B. Helin), a obsáhlý oddíl recenzí, v němž jsou komentovány i naše periodika Historická demografie a Demosta, a bohatou bibliografii.

E.M.

Zdeněk Vávra: K významu populace v ekonomickém vývoji, Studie ČSAV, sv. 3, Praha 1969, 152 str.

Nevelkou, avšak zajímavou knížkou o významu populace v ekonomickém rozvoji rozdělil Zd. Vávra na tři části. Historika zsuje především část první, věnovaná obecné problematice zkoumaného vztahu. Autor vychází ze stanoviska, že je třeba brát v úvahu obě stránky populačního faktoru, produkční i konsupční, a že sociálně-ekonomické faktory samy nestačí k vysvětlení různých tendencí ve vývoji obyvatelstva. Za pomoci četných grafických schémát pak sleduje vztah ekonomické úrovně společnosti ke spotřebě, investicím, zaměstnanosti, kvalifikaci, zahraničnímu obchodu a přírodním zdrojům, velkou pozornost věnuje složité problematice intenzivního a extenzivního ekonomického růstu, kritizuje jednostranný populacionismus a dospívá k závěru, že řešení populačního problému má směřovat k optimálnímu vztahu mezi ekonomikou a populací. Druhá část Vávrovy knížky je věnována hlavním kritériím hodnocení ekonomické aktivity obyvatelstva, třetí, nejrozsáhlejší, projekcí obyvatelstva pro léta 1960-1970. Historik a historický demograf uvítá i bohaté odkazy na zahraniční literaturu a ocení sevržený, přitom však čtivý styl autorův.

E.M.

Nové příspěvky k dějinám vystěhovalectví do zámoří

K významným problémům našich novějších hospodářských a sociálních dějin patří masové vystěhovalectví do zámoří v druhé polovině 19. a poč. 20. století. Naše historiografie dlouho nevěnovala zámořským migracím pozornost odpovídající jejich významu. Kromě Kutnarovy práce vyšlo v posledních letech jen několik časopiseckých studií z pera J. Langera, V. Mastného, Z. Barborové, Z. Blčička, R. Zubera aj. autorů, které sice přinesly cenný materiál, avšak většinou regionálně omezený. Vydání tří knižních publikací r. 1969 signalizuje obrát v tomto směru. Významný podíl slovenských historiků na jejich přípravě je logický, neboť slovenská emigrace byla masovější a měla i dalekosáhlé politické důsledky.

Prvá práce nese název "Začiatky českej a slovenskej emigrácie do USA. Česká a slovenská robotnícká emigrácia v USA v období I. internacionály." Zborník statí (Bratislava 1970, 336 str. + obr. příl.). Podíleli se na ní čeští i slovenští historikové sdružení v Komisi pro dějiny Čechů a Slováků v zahraničí, založené r. 1962 při bývalém ÚV ČSAV. Sborník přináší tyto studie: M. Gosiorovský, Úvod. - B. Šindelář, Kořeny a povaha českého vystěhovalectví za kapitalismu. - J. Hanslík, Začiatky vystěhovalectva zo Slovenska do USA a jeho priebeh až do roku 1918, jeho príčiny a následky. -

J. Polišenský - J. Staněk, Počátky české dělnické emigrace a české sekce I. internacionály ve Spojených státech amerických. - M. Dostalík, České dělnické hnutí ve Spojených státech za hospodářské krize let 1873-1878. - J. Polišenský, Český podíl na předhistorii Prvního máje (Čeští dělníci a masáží v Chicagu roku 1866). - L. Tajták, K začátku Amerikánsko-Slovenských novin. - M. Gosiorovský, František Pucher-Ciernovodský a robotnické hnutí. Jak vyplývá z uvedeného přehledu, je sborník zaměřen především k politické problematice zámořské emigrace, zvláště dělnické. Jen úvodní stati se dotýkají i problematiky demografické. Sborník je doplněn edicí dopisů českých vystěhovalců z 50. let (Fr. Kutnar), přehledem současného stavu vědomostí o pramenech k dějinám českého a slovenského vystěhovalectví (J. Polišenský, J. Staněk, Fr. Štědrónský), bibliografickým přehledem prací k dějinám Čechů a Slováků v USA do počátku 90. let 19. stol. (Fr. Štědrónský) a bohatými obrazovými přílohami. Je jen třeba litovat, že bibliografický přehled je zaměřen jen k činnosti vystěhovalců v Americe a neviduje literaturu o vystěhovalectví z našich zemí.

Druhým příspěvkem ke studiu zámořských migrací je edice Slovenské vystěhovalectvo, Dokumenty, I - do r. 1918. (Sest. F. Bielík a E. Rákoš, Bratislava 1969, 464 str.) Jde o prvou část připravované třísvazkové edice, jejíž druhý svazek má obsáhnout dokumenty z let 1918-1938 a třetí soukromou korespondenci emigrantů. První svazek přináší dokumenty z ústředních archivů ve Vídni, Budapešti, Bratislavě i jiných archívů, zvl. župních, a novinové články. Dokumenty jsou vydávány in extenso, poznámkový aparát je dosti redukován. V úvodu k edici (str. 5-56) je vyličen vývoj zemědělství, průmyslu, národní a školské politiky, vystěhovalectví, péče o vystěhovalce a zákonné úpravy vystěhovalectví v období 1870-1938, bohatě statisticky dokumentovaný.

Útlá knížka Jaroslavy Hoffmanové "Vystěhovalectví z Polné do Severní Ameriky ve druhé polovině XIX. století" (Havl. Brod 1969, 168 str.-obr. příl.) je věnována specifickým problémům města, jež v 19. století ztratilo svůj význam důležitěho centra řemeslné textilní výroby. Autorka sleduje hospodářsko-sociální poměry ve městě, celkový průběh emigrace i osudy významnějších jednotlivců a doplňuje svůj výklad korespondencí emigrantů.

E.M.

Miroslav Šerák: Zalidnění Mladé Boleslavi v 17. století.

Boleslavica '68, Sborník příspěvků k dějinám Mladoboleslavska, vyd. Středočeské nakladatelství a knihkupectví v Praze pro OA v Ml. Boleslavi, Ml. Boleslav 1969, 294 str. + obr. příl.

Nový sborník příspěvků k dějinám Mladoboleslavska navazuje na bohatou tradici, kterou mělo v minulosti na mladoboleslavském okrese vydávání vlastivědné literatury. Uveřejněné studie jsou věnovány historické problematice okresu od pravěky až po současnost. Historického demografa zaujme článek M. Šeráka "Zalidnění Mladé Boleslavi v 17. století. Autorovi se v něm na základě důkladného studia důchodních register, gruntovních knih, podílčích, svatebních i jiných městských knih a berní ruly podařilo spolehlivě zjistit počet domů ve městě a počátku třicetileté války, ztráty v domovním fondu způsobené válečnými událostmi i postupující obnovou města. Metodicky důležité je jeho upozornění, že je nutno vždy kombinovat několik pramenů různého typu, neboť ani jeden nevede k městské domy v úplnosti. Počet domů se autorovi stává východiskem pro odhad počtu obyvatel ve městě. Proti tomuto postupu vznesl již před časem námitky B. Mendl a po něm i jiní historikové, připouštějící pouze odhad počtu obyvatel na základě počtu hlav domácností. Je proto zajímavé, jak tento problém řeší autor, i když se o těchto námitkách výslovně nezmiňuje. Šerák odmítá jednotný koeficient pro všechny domy a stanoví zvláštní koeficienty pro jednotlivé jejich typy (patricijské 9, chudších souseedů 5, chalupy 3, židovské domy 10, šlechtické 12), jež by ovšem bylo nutno prověřit na materiálu z měst, kde se dochovaly úplné soupisy obyvatelstva. Výsledkem Šerákovy výpočtu je zjištění, že Boleslav patřila před Bílou horou k předním městům v zemi, neboť měla 425 domů a 3.100 obyvatel, zatímco Placht a starší literatura uvádějí jen 370 domů. Zde se ovšem klade otázka, zda důkladné studium lidnatosti jiných měst by nepřineslo obdobné výsledky a neposunulo Boleslav v žebříčku českých měst znovu na méně významné místo. Válečné ztráty na domoch odhaduje M. Šerák na 43,5 %, na obyvatelstvu na 37-40%. Ještě r. 1692 byl počet obyvatelstva o 21-25% nižší než před válkou a nebylo ještě postaveno 29% domů. V podstatě stejný počet je uváděn i r.1713. Ml. Boleslav tedy patřila k městům, kde poválečná hospodářská obnova probíhala obzvláště pomalu.

E.M.

Ján Svetoň: Vývoj obyvateľstva na Slovensku. Výber z diela k nedožitým 65. narodeninám. Bratislava 1970, 268 str.

K nedožitým 65. narodeninám zakladateľa slovenskej demografickej vedy sestavil M. Senák výber z jeho najvýznamnejších prác, jež doprovoďil spolu s V. Srbom a L. Szántóom úvodnými statiami o autorovej živote a jeho prínosu našej demografii. Historickodemografická problematika zaujíma v prácach J. Svetoňa významné miesto. Jsou jí věnovány prvé stati výběru o vývoji obyvateľstva na Slovensku od počátku 18. století. Těžiště sborníku leží v problematice 19.-20. století, v níž pochopitelně zaujíma významné místo otázka migrací. Výbor je doplněn Svetonovou bibliografií a přílohou, v níž jsou v několika tabulkách podány základní statistické údaje o vývoji obyvateľstva na Slovensku od počátku 19. stol. do současnosti.

E.M.

Marie Vojtová a kol.: Dějiny československého lékařství. Svazek I. - do r. 1740. Praha 1970, 384 str.

Po dvousvazkových skriptech téhož názvu vychází nyní v definitivním zpracování první díl Dějin československého lékařství, zpracovaný šestičlenným kolektivem autorů, vedeným doc. dr. M. Vojtovou (E. Chlumská, J. Kábrt, M. Poláčková, E. Rozsivalová, E. Strouhal). Zatímco původní Dějiny byly koncipovány jen jako příručka pro studující lékařských fakult a lékaře v postgraduální výuce, je nyníjší vydání určeno širšímu čtenářskému okruhu. K podrobnějšímu hodnocení se vrátíme po vydání obou svazků.

E.M.

Przeszłość demograficzna Polski. (Materiały i Studia) Roč. 3, Warszawa 1970, 255 str.

Třetí svazek sborníku "Przeszłość demograficzna Polski" úspěšně navazuje na tradici již vydaných dvou ročníků. Stat Ladogorského o pruské demografické statistice a kritika této statistiky obyvatel Slezska v první polovině 19. století, článek Kumorový o církevních pramenech ze 17. a 18. století pro polskou historickou demografii, obsáhlý rozbor matrik serbnické farnosti z let 1697-1865 Janiny Kowalczyk, článek Szczypiorského o sociální struktuře obyvateľstva Varšavy v r. 1897, stat Borowského o demografickém vývoji a otázce malthusianství na polském území pod německou správou v letech 1807-1914, rozbor Zajaca přirozeného pohybu obyvatel města Rymonowa v letech 1850 - 1950 podle církevních matrik, rekonstrukce rodin wielenské farnosti v druhé polovině 18. století

od Emilie Brodnické a Klánek Heleny Bulik o morové epidemii v Kladecku r. 1680 přináší bchaty pohled na pracovní zaměření polských historických demografů v současné době. Sborník je doplněn bibliografií polské i zahraniční literatury z oboru historické demografie a informativními přehledy o činnosti institucí věnujících se historické demografii v Polsku, v socialistických zemích a v řadě zemí západní Evropy.

P.H.

Krátce ze zahraniční produkce

Pro nedostatek místa není možno v našem bulletinu recenzovat v rozsáhlejší míře zahraniční literaturu. Abychom přesto seznámili našeho čtenáře s nejvýznamnějšími pracemi, jež v poslední době byly publikovány, chceme alespon otiskovat průběžně seznam důležitějších titulů, který si nijak neklade nárok na úplnost.

Aldous J., Hill R.: International Bibliography of Research in Marriage and the Family, 1900-1964, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1967, 508 str.

G é r a u d Roger: La limitation des naissances. Histoire, biologie, psychologie, démographie, législation, doctrine. S předmluvou A. Sauvyho. Paris 1968, 397 str. + příl.

P a r o n n e t Michel: Généalogie et histoire, approches méthodiques. Revue historique, roč. 92. sv. 239, 1968, s. 111n.

S u i t t e r s Beryl: The History of Contraceptives, London 1967.

N o o n a n John T.: Contraception, a History of its Treatment by the Catholic Theologians and Canonists, Cambridge, Massachusetts, 1966, 561 str. Franc. překlad John T. Noonan: Contraception et mariage. Evolution ou contradiction dans la pensée chrétienne?, Paris 1969, 724 str.

Dollinger Philippe - Wolf Philippe: Bibliographie des villes de France, Paris 1967, XI + 756 str., mapa.

G e n i c o t L.: A propos des preuves d'une augmentation de la population en Europe occidentale du XIIe au XIIIe siècle.

Change in medieval society, New York, 1964, p.14-29.

Van K l a v e r r e n Jacob: Die wirtschaftlichen Auswirkungen des Schwarzen Todes, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 54, 1967, s. 187-202.

S c h w a r z Ernst: Probleme der deutschen Sprachgrenzgeschichte, Saeculum 20, 1969, s. 18-34.

F a s i e r b Bronislaw: Migracja ludności niemieckiej z Dolnego Śląska w latach 1944-1947, Wrocław 1969, 156 str.+ 35 příl.

H e n r i M.-Mollaret H.-Brossolet J.: La peste, source méconnue d'inspiration artistique, Jaarboek van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen, 1965, s. 2-112.

B e a u j e u - Garnier J.: La population française, Paris 1969, 248 str. + map. příl.

L a s s e n Axel: The population of Denmark, 1660-1960, Scandinavian Economic History Review 14, 1966, s. 134-157.

Bibliographie van de Nederlandse volkstellingen sinds 1795 (bibliografie nizozemských sčítání lidu od r. 1795), Centraal Bureau voor de Statistiek, s-Gravenhage, 1966, 15 str.

G r o b Albert: Typisierung und kartographische Darstellung der schweizerischen Bevölkerungs-Entwicklung (1850-1960). Ein Beitrag zur Bevölkerungsgeographie und Kulturraumgliederung der Schweiz, Zürich, 1966, 177 str., gr.

C o q u i n F.X.: La Sibirie. Peuplement et immigration payenne au XIXe siècle, Paris 1969, 789 str.

L e s s u r e J.W. - Lewis A.A.: Population Changes in Russia and the U.S.S.R., San Diego 1966, 43 str., tab.

B l a i c h Fritz: Die wirtschaftspolitische Tätigkeit der Kommission zur Bekämpfung der Hungersnot in Böhmen und Mähren (1771-1772), Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 56, 1969, s. 229-331.

Za PhDr. Emanuelem Janouškem

4. srpna 1970 zemřel náhle ve věku necelých 73 let archivář a historik Dr. Emanuel Janoušek. Odešel v něm významný badatel, organizátor vědecké práce a oblíbený učitel celé generace historiků a archivářů. Jihočeský rodák, absolvent pražské filosofické fakulty, zakotvil po pracovních letech v Polsku a ve Vídni v bývalém Československém archivu zemědělském a věnoval se celý život převážně dějinám českého zemědělství a lesnictví a venkovského lidu v 16.-18. století.

Již první větší Janouškova studie Raabisace na panství Karlštejnském (Pekařův sborník II, 1930) naznačovala, že autor pochopil, že je nutno zkoumat ekonomické problémy na širší bázi a s přihlédnutím k ostatním faktorům sociálním, demografickým, kulturním aj. Janoušek, který poznal jako málokdo jiný obrovské pramenné bohatství patrimoniálních archivů, hledal metody, jak ho využít. Dokladem toho jsou poválečné studie zabývající se rozbořením hospodářských útřů, katastrálních elaborátů a jiných materiálů (hlavně v člancích Hospodářské a sociální poměry české vesnice ve století 18. a jejich studium metodou vlastivědnou; ČSPS 1946 a Zemědělská a lesnická výroba a sociálně hospodářské postavení venkovského lidu, Historie a musejnictví 1957).

Svědectvím toho, jak Janoušek dovedl i z prací na objednavku a příležitostných udělat práce problémové a přínosné, jsou jeho monografie dvou vesnic (Loučky na Podřipsku a Suchdol u Kutné Hory), v nichž sleduje dynamiku celého vývoje, půdní a geografické poměry, populační vývoj, sociálně právní vztahy atd. Určitým vyvrcholením a uzavřením jeho snah v oblasti nových hospodářských dějin je monografie Historický vývoj produktivity práce v zemědělství v období pobělohorském (Vědecké práce Čs. zemědělského muzea 1967).

Janoušek se účastnil aktivně práce komise pro historickou demografii, ze svých bohatých znalostí vytěžil i malou, ale zajímavou stat. Několik demografických dat z české vesnice na poč. 19. stol. (Historické demografie 2, 1968). Byl vždy ochoten pomoci každému, zejména mladému badateli, svou pomocnou rukou, radou i zájmem.

Emanuel Janoušek zemřel předčasně, pln elánu a plněn do budoucnosti, navždy s ním odešly mnohé poznatky, historická fakta a zkušenosti.

Josef Hanzal

BIBLIOGRAFIE ČESKÉ HISTORICKÉ DEMOGRAFIE ZA ROK 1969

Sestavil E. Maur ve spolupráci s L. Dokoupilem a P. Jančárkem.

B i b l i o g r a f i e české historické demografie za rok 1968. Doplnky za léta 1966-1967. Sestavil E. Maur ve spolupráci s L. Dokoupilem, P. Jančárkem a J. Tywniakem. HD 3, 1969, s. 113-116.

B o b á č Zdeněk, Dějiny osídlení středního Povltaví podle písemných pramenů. Sborník Vlastivědných prací z Podblanicka X, 1969, s. 109-147.

B o b á č Zdeněk, Osídlení středního Povltaví ve světle místních jmen. Vědecké práce Československého zemědělského muzea 8, 1969 (v tisku).

B o b á č Zdeněk, Příspěvek k demografickému a národnostnímu vývoji jihozápadní oblasti Lužice v 19.-20. století. Historická Geografie 3, 1969, s. 51-84.

B r á z d a Ludvík, Historicko-demografický a sociální vývoj dělnictva v SSSR. Slov. přehled 1969, s. 455-465.

B r u š e r k, město nikoliv nejmenší, Ostrava 1969, s. 269.

C i b u l k o v á - S e k o t o v á Věra, Ekonomické a demografické poměry na králickém panství v 2. polovině 18. století. HD 3, 1969, s. 73-76.

Č e r m á k o v á Ludmila - **K a l v a r o v á** Marta, Demografický vývoj Hrabůvky a Čeladné v 19. století. HD 3, 1969, s. 85-95.

D a v í d e k Václav, Tisíciletý demografický vývoj ve středověkých farnostech Budeč a Koleč, Demografie 11, 1969, s. 338-351.

F i a l k a Luděk, Vývoj obyvatelstva v okrese Bruntál, Demografie 11, 1969, s. 328-337.

H á z a Zdeněk, Počty obyvatelstva na panství Nový Kunstberk v 17. a 18. století. HD 3, 1969, s. 52-72.

H e r n o v á Šárka, K otázce sociální mobility Slováků v ostravské průmyslové oblasti, Slezský sborník, 67/1969, s. 227-235.

H o f f m a n o v á Jaroslava, Vystěhovalectví z Polné do Severní Ameriky ve druhé polovině XIX. století. Havl. Brod 1969, 168 str. + obr. příl.

H u n c Jaroslav, Populační vývoj šesti generací 125 českých panských rodů v letech 1502-1794. HD 3, 1969, s. 20-51.

H o r á k Ladislav, Zprávy o živelních katastrofách, epidemiích a úrodě na Moravě v l. 1500-1848. Historická geografie 3, 1969, s. 86-130.

H ř í b e k J., Dojížďka do Tříneckých železáren, Tatro Kopřivnice a Válcoven plechu v Lískovci na počátku první pětiletky, Průmyslové oblasti, 2, Ostrava 1969, s. 106-143.

H u r t Rudolf, Dějiny města Vřecova. Brno 1969, 260 str., 22 str. + obr. příl.

H u r t Rudolf, Osídlení Břeclavska v historické epoše. Jižní Morava, Vlastivědný sborník, 5, 1969, s. 5-18.

J a n á č e k Josef, Složitě cesty emigrace. Doba 1969, 17. 4. s. 16-17.

J a n ě á r e k Petr, Urbář Chomutova a chomutovského panství jako důležitý pramen pro poznání sociálních poměrů v Hoře Sv. Šebestiána a v Hoře Sv. Kateřiny v době předbálohorské, Kulturní kalendář Mostska 1969, č. 6.

J a n ě u r o v á J., Rozmístění, využití a pohyb společenské pracovní síly v Severomoravském kraji, Spisy Pedagogické fakulty v Ostravě, 12, Praha 1969.

K ř í v k a Josef, Čeleď v poddanském hospodářství po tříleté válce. ČL 56, 1969, s. 35-41.

K ř í v k a Josef, Spotřeba piva v poddanském hospodářství ve 2. pol. 16. století. Krušnohorský sborník historický, Regionální studie VII, Most 1968.

K ř í v k a Josef, Vývoj chmelařství na polepských Blatech, Litoměřicko, Vlastivědný sborník, 1969.

L o m i č k a Antonín, Zlá léta 1770-1772 v Březku. Zprávy pro počátek rodopisu a heraldiky, roč. I, Plzeň 1969, s. 69-73.

L ů ž e k Bořivoj, Epidemie v 16. století v Lounech. HD 3, 1969, s. 81-84.

L a š e k Bořivoj, Silvestrovská statistika z kroniky Jana Mejšše za rok 1771-1785, Louny, Kulturní měsíčník, 1961, č.1, s.5.

M a c á r e k Josef, Z osudů pobělohorské emigrace (K dějinám českých pobělohorských emigrantů v Polsku za třicetileté války). Slovansky přehles 55, 1969, s. 448-454.

M a t ě j č e k Jiří, K využití matrik při výzkumu struktury obyvatelstva ve 2. polovině 19. století. ČL 56, 1969, str. 51-52.

M a t ě j č e k Jiří, Kilka uwag o rozwoju demograficznym, kształtowaniu się i składzie klasy robotniczej okręgu ostravskiego, Zaranie Śląskie, roč. XXXII, 1969, č.1, str.60-67.

M a u r Eduard, Matriky v Čechách a jejich vývoj. Zpravedaj pro přátele rodopisu a heraldiky, roč.I, Plzeň 1969, s. 75-90.

M a u r Eduard, O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům. HD 3, 1969, s.4-19.

M e n t b e r g e r Václav, Kasejovičti Židé. Vývoj židovského obyvatelstva v Kasejovicích. Zpravedaj pro přátele rodopisu a heraldiky, roč. I, Plzeň 1969, s. 49-62.

M o r a v c o v á Mirjam, Změny národnostní struktury států střední a jihovýchodní Evropy v letech 1945-1948. Slovanský přehled 55, 1969, s.361-370.

M y š k a Milan - **D o k o u p i l** Lumír, Diplomové práce z problematiky historické demografie a sociálních struktur na katedře dějepisu Pedagogické fakulty v Ostravě v letech 1964-1969. HD 3, 1969, s.100-105.

M y š k a Milan, Historicko-demografická charakteristika západní části ostravské průmyslové oblasti na konci 19. století, Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, 5, Ostrava 1969, s.81-112.

N u h l i č e k Josef, Matriční listinné doklady a jejich hodnota, Archivní časopis 1969, s.91-97.

N u h l i č e k Josef, Rodopisné studium a archivy. Zpravedaj pro přátele rodopisu a heraldiky, roč. I, Plzeň 1969, s. 148-164.

P o d z i m e k Jaroslav, Bibliografie československé statistiky a demografie 1945-1968. Díl II, sv. 1. (Demografie). Praha 1969, vydal Výzkumný ústav statistiky a účetnictví ve spolupráci s ÚVTŠI, 318 str., 20 Kčs.

P i t r o n o v á Blanka, Vývoj lidnatosti ve Slezsku a na severovýchodní Moravě v období 1869-1910, Slezský sborník, 67/1969, s. 313-335.

P l a š e k V., Problém národnostních menšin v Československu za války a v letech 1945-1948, Slezský sborník, 67/1969, s. 433-455.

P ř i b y l o v á Miroslava, Hospodářské a sociální poměry strážnického panství do sedmdesátých let 17. století, Jižní Morava, Plastivědný sborník, 5, 1969, s. 32-44.

R o z p i s lexikonů obcí. Listy Kabinetu regionálních dějin - Universita Palackého v Olomouci, 1969, č.8, s.11-17.

R o z s í v a l o v á Eva, Epidemie z roku 1713 ve statistických záznamech a pražských úmrtních matrikách. HD 3, 1969, s.77-80.

S r b Josef, Využití rodopisné studie pro historickou demografii, Demografie II, 1969, s. 125-131.

S t e i n e r J., Ceny potravin a spotřební potravinový koš dělnické rodiny na Ostravsku v období první republiky, Průmyslové oblasti, 2, Ostrava 1969, s. 106-143.

S t e i n e r J., Vývoj produkce, zaměstnanosti a pracovního výkonu v OKR v letech 1922-1929, Slezský sborník, 67/1969, s. 31-48.

S t l o u k a l Milan, Třetí pohřebiště na hradišti "Valy" u Mikulčic. PA LX, 1969, s. 498-532.

S t r a ň á k M., Vývojové tendence rozmístování výrobních sil na Ostravsku a v přílehlých podoblastech, Slezský sborník, 67/1969, s. 547-555.

Š a c h Josef, Využití rodopisného bádání k některým účelům genetickým a lékařským. Zpravedaj pro přátele rodopisu a heraldiky, roč.I., Plzeň 1969, s.39-43.

Š e r á k Miroslav, Zalidnění Mladé Boleslavi v 17. století. Boleslavica 68, Sborník příspěvků k dějinám Mladoboleslavska, Ml. Boleslav 1969, str. 31-46.

Š i n d l e r P., Srovnávací studie přírodních a ekonomických podmínek porurské a ostravské aglomerace, Ústav pro výzkum rozvoje měst, Ostrava 1969, rtp. s.82.

Š i n d l e r P., Studie k vymezení ostravské aglomerace, Ústav pro výzkum rozvoje měst, Ostrava 1969, rtp. s.38.

Š m í d ě Luděk, Matrika zemřelých jako částečný doklad zdravotních poměrů na Poděbradsku před 100 lety. Polabí, vlastivědný zpravodaj, 1969, s.6-11.

Š á l a Jaroslav, K problematice studia dějin osídlení a pohybu národnostní hranice v Orlických horách. List Orlického muzea, 1969, s.89-120.

T o m a n Eman, Hladomor na Strážovsku v l. 1771-1772. (Trochu demografie). Zpravodaj pro přátele rodopisu a heraldiky, roč. I., Plzeň 1969, s.64-69.

T o m a n Eman, Matriky a změny příjmení. Zpravodaj pro přátele rodopisu a heraldiky, roč. I., Plzeň 1969, s. 164-171.

T y w o n i a k Jiří, Fenství Český Sternberk v polovině 18. století. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 10, 1969, s. 158-173.

V a v r d a V., Cikánské obyvatelstvo v Ostravě, Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, 5, Ostrava 1969, s. 238-244.

V o j t í š k o v á Marie, Okupační matriky jako historický pramen. Ústí n.L., 1969, 26 str.

V o l d á n Vladimír, Zprávy lánových rejstříků o Břeclavsku, Jižní Morava, Vlastivědný sborník, 5, 1969, s.19-33, 6 listů příloh.

V r b á Josef, Demografický vývoj Plzně. Večerní Plzeň 1969, 26.8., 27.8., 28.8., 1.9.

V r b á Josef, Vývoj osídlení Plzně. Večerní Plzeň 1969, 12.8., 13.8., 14.8., 18.8., 19.8., 20.8., 21.8., 25.8.

Z a č i a t k y České a slovenské emigrace do USA. Česká a slovenská robotnická emigrace v USA v období I. internacionály. Zborník statí. Bratislava 1970. 336 str. + obr. příl.

Z u b e r Rudolf, Vystěhovalectví z Jesenicka do Ameriky v polovině 19. století, Severní Morava, 17. Sumpark 1969, s. 19-22.

Ž á š o k Václav, Česká účast při počátcích ložské průmyslové oblasti. Slovanský přehled 55, 1969, s.425-436.

Ž á n Josef, K sociální a zdravotní problematice na Rokycansku. Minulostí Rokycanska, č.4, 1969, s.13-18.

Doplňky za léta 1967 - 1968:

B ě l o h l á v e k Miloslav, Kornatice. Kus vesnické historie. Minulostí Rokycanska 3, 1968, str. 22-35; přílohy v č.4.

B ě l o h l á v e k Miloslav, Obyvatelstvo Rokycan a poddanských vesnic po válce třicetileté. Minulostí Západočeského kraje VI, 1968, s. 190-207 (vyšlo 1970).

B o h á č Zdeněk, Postup osídlení středního Povltaví podle stáří církevních staveb. Sborník Vlastivědných prací z Podblanicka 9, 1968, s. 53-81.

D o s t á l B. - Hosák L.-Zemek M.-Zimáková A.-Martinák M.-Školl J., Břeclav. Dějiny města. Břeclav 1968, 311 str., 89 vyobr.

F r e j k a Tomáš, Národohospodářská odvětví a pracovní síly. Nástin dlouhodobého vývoje odvětvové struktury společenské pracovní síly a rozbor československého vývoje. Praha 1968, 94 s. (Academia.)

H ä u f l e r Vlastimil, Ein Beitrag zur Bevölkerungsgeographie der Böhmischen Länder (Unterschiede in der Bevölkerungszahl der Gemeinden in der Zeitspanne 1869-1921). Acta Universitatis Carolinae 1968, Geographica 1, str. 3-28.

H o r á k František - Ondřej Arnošt, Židlochovice ve vývoji národním a hospodářském, Židlochovice 1968, 71 s.

J a n á š e k Josef, České dějiny, Doba předbáloberská, 1526-1547, kniha I, díl I, hlava 3, Populace a národnostní otázka. Praha 1968, s. 160-180.

J í r o v ý Karel - F o r m á n e k Jan, Vývoj obyvatelstva hlavního města Prahy v letech 1920 - 1985. Praha 1967, 64 str.

K o r š á k Jaromír, 50 let obyvatelstva v Československu. Lidé a země 17, 1968, s. 289-291.

K u b i š e k Jaromír - V l a c h Jaroslav, Historický mistopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960, sv.II; Bibliografie historicko-vlastivědné literatury k období let 1848-1960 na Moravě a ve Slezsku. Brno 1968.

50 let ekonomiky Karlovarska 1918 až 1968. Vyd. Okresní oddělení ESÚ v K. Varech 1968, 134 s.

P e t e r k a V. - P r o v a z n í k V., Demografický profil města Ústí n.L. Ústí n.L. 1968, 123 s.

Eliška I., Sebevražednost v Československu z hlediska demografického a sociologického. Praha 1968, 156 s. Academia, studie ČSAV, 1968, č.1.

Tlupák Josef, Tereziánské urbární soupisy z let 1771-1772 - neznámý pramen k dějinám českých svobodníků. Acta regionalia - Sborník vlastivědných prací 1966/1967, Praha 1968, s. 113-115.

Wondrák Eduard, Z historie zdravotnictví na Litoměřicku. Vlastivědný sborník Litoměřicko 1968, s. 1 - 52.

Žán Josef, Na které choroby umírali lidé Radnicka a Mirošovska před 70 léty. Minulostí Rokycanska č.1, 1967, s.16-17.

Žán Josef, Protimorová opatření na Rokycansku v XVII. a XVIII. stol. Minulostí Rokycanska 3, 1968, s. 36-38.

O b s a h - Table des matières

Články - Études:

Eduard Maur

Církevní soupisy obyvatel v katolické a protestantské Evropě.

Listes nominatives de la population dressées par l'Église dans l'Europe catholique et protestante. 4

Eliška Čáňová

Frameny pro demografickou statistiku v archivu pražského arcibiskupství.

Les sources pour la statistique démographique aux archives de l'archevêché de Prague. 19

Marie Vojtišková

Farní archivy a historicko-demografické bádání.

Les archives paroissiales et les recherches de démographie historique. 33

Josef Křivka

Význam poddanských seznamů pro demografické bádání.

L'importance des listes nominatives dressées par les domaines seigneuriaux pour les recherches de démographie historique. 50

Miloslav Bělohávek

Příspěvek k poznání populačních a bytových podmínek v první polovině 19. století ve Starém Plzenci.

Contribution à la connaissance des conditions de vie de la population dans la première moitié

du 19ème siècle dans la ville de Starý Plzenec. 59

Anton Š p i e s z

Výskum vývoja obyvateľstva obdobia pozáného feudalizmu na Slovensku v r. 1967 - 1970.

Les travaux sur l'évolution de la population à l'époque du bas féodalisme en Slovaquie dans les années 1967 - 1970. 76

Eva R c z s i v a l o v á

Zdravotnictví pražských měst ve 20. letech 18. století.

Santé publique de la ville de Prague dans les années 20 du 18ème siècle. 85

Jiří M a t ě j ě k

Ke zvláštnostem demografického vývoje v okrajových pásmech průmyslových oblastí v období 1880-1914.

La particularité de l'évolution démographique dans les zones périphériques des régions industrielles dans les années 1880-1914. 93

Z p r á v y - Chronique 102

Bibliografie 1969 - Bibliographie 1969

Na obálce:

Sur l'enveloppe:

Consignationes Poenitentium Paschaliū Anno 1671.

(Archiv pražského arcibiskupství I/B 24/1

Les archives de l'Archevêché de Prague.)

